

ISSN 1309-7016

Kapak Fotoğrafı
Mardin Ulu Camii
Minaresi (Aynur KARAGÖL, 2018)

SAHİBİ
İstanbul Büyükşehir
Belediyesi adına
Mevlüt UYSAL
İstanbul Büyükşehir
Belediye Başkanı

YÖNETİM
Genel Yayın
Yönetmeni (Sorumlu)
Y. Mimar
Hüseyin TOK

Yazı İşleri Müdürü
Hikmet KARAOĞLU

YAYIN
Yayın Editörleri
Nimet ALKAN
R. Filiz ATAY

Tasarım-Dizgi
Aynur KARAGÖL

Adres
Molla Hüsrev Mahallesi
Kayserili Ahmet Paşa
Sokak, no.16
Fatih, İstanbul
Posta Kodu: 34134

Yayın Dağıtım ve Talep
Oktay BOSTANCI
oktay.bostanci@ibb.gov.tr

Derginin tüm sayılarına
www.ibb.gov.tr/kudeb
adresinden ulaşılabilir.

Tel: (212) 455 37 73
Faks: (212) 527 44 99

BASKI-CİLT
Şan Ofset Matbaacılık
Hamidiye Mahallesi,
Anadolu Caddesi, no. 50
Kağıthane-İstanbul
Tel: (212) 289 24 24

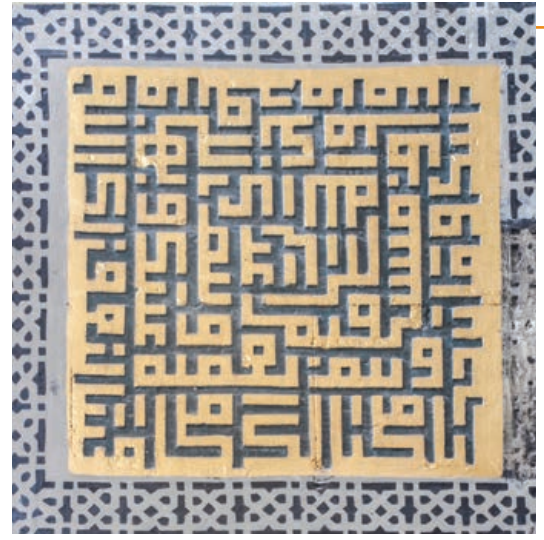
34

59

15

43

70

İÇİNDEKİLER

SİNAN ÖNGEN, KADRIYE FİGEN VARDAR
**Gebze Mustafa Paşa Külliyesi:
Mısır Kaynaklı Taş Bezemeli
Memlûk Sanatı**03

MURAT ÇAĞLAYAN
**Ortaçağ'dan Günümüze
Bir Anıt: Mardin Ulu Camii**29

H. HALE KOZLU, GONCA BÜYÜKMIHÇI,
SEVDE KARAHAN, AYŞEGÜL AKŞEHİRLİOĞLU
**Talas Amerikan Koleji
"Kız Okulu Binası"
Koruma Çalışmaları**41

ÖZGE BOZGEYİK, NESLİHAN DALKILIÇ
**Nizip Sayınlar Sabunhanesi'nin
Mimari Özellikleri ve Koruma
Sorunları**55

KADİR EKİNCİ
**Azerbaycan Teknik Gezi
Notları**66

HABER: DEMET SÜRÜCÜ
**Ahşap Yapılarda Koruma ve
Onarım Sempozyumu 6**77

Merhaba...

Zorunlu bir aradan sonra, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Mevlüt UYSAL'ın verdiği değerli destek sayesinde 21. sayıyla yayınımıza devam ediyoruz.

İlk olarak, İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü Emekli Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sinan ÖNGEN ve İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Tarihi Anabilim Dalı'ndan Dr. Öğr. Üyesi Kadriye Figen VARDAR'ın birlikte kaleme aldığı "Gebze Mustafa Paşa Külliyesi: Mısır Kaynaklı Taş Bezemeli Memlûk Sanatı" başlıklı makaleyi sunuyoruz. Makalede, Yavuz Sultan Selim döneminde devletin çeşitli bürokratik kademelerinde gösterdiği başarılar sonucunda Mısır Valiliği'ne atanan ve aslen Bosnalı olan Mustafa Paşa'nın, aynı görevde iken kendi adına "Menzil Külliyesi" olarak inşa ettirdiği yapının mimari özellikleri, kullanılan yapı taşlarının bölgesel ve Mısır kaynaklı alanlarının incelenmesi, özellikle cami ve türbede uygulanan Memlûk kökenli, farklı renklerdeki taşlardan oluşan mozaik bezemeler ayrıntıları ile anlatılmaktadır.

Sümerler, Akadlar, Hititler, Asurlar, Urartular, Pers ve Roma İmparatorlukları, Abbasiler, Artuklular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Osmanlılar ve Cumhuriyet dönemi. Tarihin magma tabakası sanki Mardin... Mezopotamya ovasının ortasında, geleneksel taş işleme tekniğinin ve ustalığının eşsiz örnekleriyle bezenmiş bir kent.

Artuklu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dr. Öğretim Üyesi Murat ÇAĞLAYAN, "Ortaçağ'dan Günümüze Bir Anıt: Mardin Ulu Camii" başlıklı incelemesinde; Mardin taş işçiliği geleneğinin en güzel örneklerinden biri olan 12. yüzyıl Artuklu eseri Mardin Ulu Camii'nin onarım ve koruma serüvenini anlatıyor.

Kültürel miras niteliği taşıyan yapıların korunması bağlamında, Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nden Dr. Öğretim Üyesi H. Hale KOZLU, Prof. Dr. Gonca BÜYÜKMIHÇI, Arş. Gör. Sevede KARAHAN, Arş. Gör. Ayşegül AKŞEHİRLİOĞLU tarafından hazırlanan, "Talas Amerikan Koleji "Kız Okulu Binası" Koruma Çalışmaları" başlıklı makalede; günümüzde Erciyes Üniversitesinin Sosyal Tesisleri olarak kullanılan Talas Amerikan Koleji Binaları'nın koruma projelerinin hazırlanması sürecinde izlenen yöntemlere ilişkin olarak yapılan bir çalışmayı sunuyoruz. Projenin malzeme analizleri ve raporlanması, Müdürlüğümüz laboratuvarlarında gerçekleştirilmiştir.

Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon programı kapsamında; Doç. Dr. Neslihan DALKILIÇ'ın danışmanlığında, Y. Mimar Özge BOZGEYİK tarafından hazırlanan ve 2015 yılında tamamlanan "Nizip Sayınlar Sabunhanesi Restorasyon Önerisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilen makalede, Güney Anadolu Bölgesi'ndeki zeytin / zeytinyağı /

sabun üretimi / sabunhaneler ile Gaziantep'in önemli bir ilçesi olan Nizip ve çevresindeki sabunhanelerin ayakta kalan son örneklerinden "Nizip Sayınlar Sabunhanesi" incelenmektedir. Türkiye teknoloji tarihinde önemli bir yere sahip olan ve döneminin sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgi veren bu çalışma, ilginizi çekecektir ümidindeyiz.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü Taş Eğitim Atölyesi ve Restorasyon-Konservasyon Laboratuvarı'nın yıllık faaliyetleri kapsamında yapılan Azerbaycan gezisini, Müdürlüğümüz uzmanlarından Taş Atölyesi Koordinatörü Y. Mimar (Restorasyon) Kadir EKİNCİ, "Azerbaycan Teknik Gezi Notları" başlıklı yazısında anlatıyor. Bakü, Şeki, Gence... Ne kadar bizden ne kadar yakın. İki Devlet, Tek Millet. Anlatması gerçekten zor oluyor yaşamadıkça...

İBB KUDEB'in her yıl ilgiyle izlenen faaliyetlerinden olan ve bu yıl altıncısı yapılan "Ağşap Yapılarda Koruma ve Onarım Sempozyumu 6"nın haberini; İBB KUDEB Ağşap Eğitim Atölyesi Koordinatörü Orman Endüstri Y. Mühendisi Demet SÜRÜCÜ'nün kaleminden okuyacaksınız.

Çalışmalarıyla bize destek veren akademisyenlere ve uygulamacılara teşekkür ediyoruz. Katkı vermek isteyenlerin, derginin son sayfasındaki yazım kılavuzunu dikkate alarak değerli makalelerini yazmalarını diliyoruz.

Saygılarımızla.
nimet alkan

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Zeynep Ahunbay
Prof. Dr. Erol Gürdal
Prof. Dr. Can Binan
Prof. Dr. Hüsrev Subaşı
Prof. Dr. Sinan Öngen

Prof. Dr. Y. Çağatay Seçkin
Doç. Dr. Ahmet Güleç
Doç. Dr. Namık Aysal
Dr. Öğr. Üyesi Gülsün Tanyeli
Dr. Öğr. Üyesi A. Vefa Çobanoğlu

Dr. Öğr. Üyesi F. Ahmet Yüksel
Dr. Kerim Altuğ
Y. Mimar R. Filiz Atay
Kimya Müh. Nimet Alkan
Rest.-Kons. Gülseren Dikilitaş

THE KÜLLİYE OF MUSTAFA PAŞA IN GEBZE: MAMLUK STONE DECORATION ART ORIGINATED IN EGYPT

ABSTRACT

As a district center in the Marmara Region, Gebze played an important role throughout history due to its location on the natural transit zone that connects Istanbul with Anatolia. The known history of the region is descending to the time of the Kingdom of Bithynia and later it is seen to be the scene of Roman, Byzantine, Arabian, Anatolian Seljuk, Crusader, Latin and finally Ottoman occupations and civilizations.

Second governor of Egypt under Ottomans, Mustafa Pasha who originated from Bosnia, was in charge of important state duties at the time of Selim I (Yavuz Sultan Selim) (1512-1520) and Suleiman I (Kanuni Sultan Süleyman) (1520-1566).

Michael Meinecke, in his examinations of the Mamluk style ornaments in the Ottoman period, cited that Yavuz Sultan Selim liked and wanted to have a similar stone wall decorations in Istanbul as he saw Mamluk buildings in Cairo. When he returned from the Egyptian expedition, a group of various masters for this art and a headmaster named Ahmed was sent to Istanbul for the decoration of Holy Chamber (*Hırka-i Saadet*) in Topkapı Palace. However, upon the death of Sultan Selim in 1520, the construction of his Egyptian style building was not realized. Evliya Çelebi, the famous traveler, told us that Mustafa Pasha ruled as Ottoman governor in Egypt during the years of 1522-1523 and from Evliya's works we learn that he sent many stony items from Egypt to the Darıca marina and from there to his külliye (complex) in Gebze.

Although some publications mention that the stones used in the mosque and in Topkapı Palace are brought from Egypt, our comparative petrographic studies have revealed that only some of them are of Egyptian origin. Especially the big rectangle stone slabs are from different rock formations in Egypt's Eastern Desert region. Other stone materials used in decoration were provided from different antique Roman quarries around the Marmara Sea; it was also understood that the serpentine breccia, a very different type of stones, belongs to Greece's Thessaly region. However, it is also clear that all these stone materials were built at the time of construction. There are minor spolia throughout the ages.

Gebze Mustafa Paşa Külliyesi: Mısır Kaynaklı Taş Bezemeli Memlûk Sanatı

SINAN ÖNGEN,
KADRIYE FİGEN VARDAR*

1. Giriş

Marmara Bölgesi'nde Kocaeli'ne bağlı bir ilçe merkezi olan Gebze ve çevresinde, Antik Çağ'dan bu yana çeşitli dönemlere ait kültür kalıntıları ve tarihi eserler bulunmaktadır. Osmanlı dönemi eserlerinden olan Mustafa Paşa Külliyesi, Mısır Valisi Mustafa Paşa'nın Gebze'de inşa ettirdiği 16. yüzyıl menzillik külliyelerinden biridir.¹ Genellikle Çoban lâkabı ile tanınan, Bosna kökenli Mustafa

Mısır Valisi Mustafa Paşa tarafından Gebze'de inşa ettirilen Mustafa Paşa Külliyesi, 16. yüzyıl menzillik yapılarına önemli bir örnektir.

Paşa², Sultan I. Selim (Yavuz) (1512-1520) ve Sultan I. Süleyman (Kanuni) (1520-1566) dönemlerinde önemli devlet görevlerinde bulunmuştur.³

Michael Meinecke, Osmanlı döneminde Memlûk tarzı süslemeler hakkında yaptığı incelemelerde; Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden dönerken Kahire'de görüp beğendiği eserlerin etkisinde kaldığını, İstanbul'da da bunların bir benzerini yaptırmak istediğini, bunun için çeşitli ustalardan oluşan bir grubun ve Memlûk sarayının baş mimarı Ahmet'in İstanbul'a gönderildiğini söylemektedir. Ancak Sultan I. Selim'in 1520 yılında ölümü üzerine, medresenin inşası

* Prof. Dr. Sinan Öngen, İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü, e-posta: ongens@istanbul.edu.tr; Dr. Öğr. Üyesi Kadriye Figen Vardar, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: kfvardar@istanbul.edu.tr.

¹ Fatih Müderrisoğlu, "Bâni Çoban Mustafa Paşa ve Bir Osmanlı Sehri Gebze", *Vakıflar Dergisi*, sayı XXV, Ankara, 1995, s. 69-71.

² Mustafa Paşa Vakfiyesi, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde D.7003 no ile kayıtlıdır. Bkz. Fatih Müderrisoğlu, a.g.e., s. 72.

³ Semavi Eyice, "Türk Mimari Abideleri 1: Gebze'de Mustafa Paşa Külliyesi", *Bilgi*, c. 10, sayı 119, 1957, İstanbul, s. 9-10; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, yay. haz. Nuri Akbayar, eski yazıdan çev. Seyit Ali Kahraman, c. 4, İstanbul, 1996, s. 1192.

gerçekleştirilememiştir.⁴ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden, H. 928-929 / 1522-1523 yılları arasında Mısır valisi olan Mustafa Paşa'nın, Gebze'deki külliyesini inşa ettirdiği dönemde Mısır'dan gemilerle taş, mermer ve hatta külliye için gerekli pek çok eşyayı

kente yolladığını öğrenmekteyiz. Çeşitli yayınlarda camide kullanılan taşların Mısır'dan getirildiğinden söz edilse de, yapılan karşılaştırmalı petrografik incelemelerde, bunlardan ancak bir kısmının Mısır kaynaklı olduğu saptanmıştır. Ayrıca, yapının bezemelerinde kullanı-

lan diğer taş malzemeler Marmara Denizi civarından sağlanmıştır; değişik bir taş türü olan serpantin breşinin ise, Yunanistan'ın Teselya bölgesine ait olduğu anlaşılmış ve tüm bu taş malzemelerin, yapının inşa tarihinde yerleştirildiği, yani özgün oldukları açıklık kazanmıştır.

2. Gebze'nin Kısa Tarihçesi

Gebze, İstanbul'un Anadolu ile bağlantısını sağlayan doğal geçiş bölgesi üzerinde olması nedeniyle tarih boyunca önemli bir yerleşme olmuştur. Gebze'de yapılan araştırmalara göre; bölgenin bilinen tarihi Bithynia Krallığı dönemine kadar uzanmakta, daha sonra Roma, Bizans, Arap, Anadolu Selçuklu, Haçlı, Latin ve son olarak da Osmanlı akınları ve uygarlıklarına sahne olduğu bilinmektedir.⁵ Gebze'de Bizans döneminden günümüze ulaşan bir

mimari eser olmasa da, Osmanlı dönemi yapılarında kullanılan devşirme malzeme ve bölgede bulunan dağınık mimari elemanlar, Bizans yerleşmesinin izleri olarak görülmektedir.⁶ Osmanlı İmparatorluğu döneminde, özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda, ordunun Doğu seferlerinde ilk menzil (konaklama yeri) olarak belgelerde adı geçen⁷ Gebze'de, çoğu günümüze ulaşmamış mimari eserlerin bulunduğu bilinmektedir. "On altıncı yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun geliş-

mesi ve zenginleşmesi ile birlikte ana ulaşım aksları üzerinde konaklama, ticaret ve sosyal işlevli yapıların ağırlık kazandığı ve çok sayıda külliye'nin inşa edildiği görülmektedir".⁸ Bu bağlamda, 1523 ile 1545 yılları arasında, Üsküdar'dan başlayarak Gebze, Sincanlı, Eskişehir, Bozöyük, Silivri, Bosna, Halep ve Şam'da menzil külliyesi kurulmuştur.⁹ Gebze'de, Mustafa Paşa (ö. 1529) tarafından inşa ettirilen bu yapı da, bu dönemde kurulan menzil külliyelerindedir.

3. Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Yaptırdığı Mimari Eserler

Genellikle Çoban lâkabı ile tanınan ve aslen Bosnalı olan Mustafa Paşa, Sultan I. Selim (Yavuz) ve Sultan I. Süleyman (Kanuni) dönemlerinde önemli devlet görevlerinde bulunmuştur.¹⁰ Doğduğu bölgeden dolayı Boşnak lâkabıyla da tanınan Paşa'nın asıl adının Gazi Mustafa bin Abdülkerim olduğu ileri

sürülmektedir.¹¹ Saray'da yetmişmiş olan Mustafa Paşa, kapıcıbaşlıktan terfi ederek Rumeli beylerbeyi görevinde bulunmuştur. Sadrazam Pirî Mehmed Paşa'nın isteği ile Yavuz Sultan Selim tarafından III. vezirliğe getirilmiş,¹² 1514 yılında Çaldıran seferine katılmıştır.¹³ Daha sonra, 1521 yılında II. vezir olan

Mustafa Paşa,¹⁴ Belgrad Seferi'nde Belgrad'a Tuna yönünden saldıran güçlere komuta etmiş;¹⁵ 1522 yılında serdâr olarak donanmanın başına geçerek Rodos Seferi'ne¹⁶ çıkmış, kuşatma sırasında ölen Mısır Valisi Hayır Bey'in yerine H.928/1522'de Mısır valiliğine atanmıştır.¹⁷ H.12 Recep 929/27 Mayıs 1523 tarihine

⁴ Michael Meinecke, Mamlukische Marmordekorationen in der osmanischen Türkei", *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Abteilung Kairo*, c. 27, 2, 1972, s. 210; Oktay Aslanapa, age., s. 155-156.

⁵ Fatih Müderrisoğlu, a.g.e., s. 69.

⁶ Enis Karakaya, "Bizans Döneminde Bağdat Yolu (Üsküdar-İzmit Arası)", *Sanat Tarihi Yıllığı*, sayı 20, 2012, s. 87-122. Ayrıca bu makalede, "Önünden Bağdat Yolu'nun geçtiği Mustafa Paşa Külliyesi'nin yerinde büyük ihtimalle, Bizans Dönemine ait bir dini tesisin, büyük bir olasılıkla manastırın olması mümkündür." denilmektedir. Külliye'nin medrese avlusunda yer alan tavus kuşu figürlü kuyu bileziği (bkz. Enis Karakaya, age, s. 100, Resim 17) ve şeref heykeli kaidesi Bizans dönemine ait kalıntılar olarak karşımıza çıkmaktadır (Bkz. Erdem Yücel-Cihat Soyhan, *Gebze ve Eskişehir*, İstanbul, 1976, s. 51, Resim 33).

⁷ İknur Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, Ankara, 1989, s. 1.

⁸ Müderrisoğlu, age., s. 70-71.

⁹ Gönül Cantay, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, Ankara, 2002, s. 71.

¹⁰ Semavi Eyice, age., s. 9; Mehmed Süreyya, age., s. 1192.

¹¹ Eyice, age., s. 9.

¹² Mehmed Süreyya, age., s. 1192.

¹³ Aktuğ, age., s. 1.

¹⁴ Metin Sözen, vd., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul, 1975, s. 164.

¹⁵ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt 2, İstanbul, 1948, s. 72.

¹⁶ Danişmend, age., s. 77.

¹⁷ "İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi" adlı eserde, Mustafa Paşa'nın Mısır Valiliğine atanma tarihi 3 ya da 4 Zilhicce 928 (24-25 Ekim 1522) olarak verilmiştir (Bkz. Danişmend, age., s. 87).

kadar bu görevde kalan¹⁸ Mustafa Paşa, daha sonra tekrar ikinci vezir olmuştur. H. Şaban 935/Nisan 1529'da İstanbul'da vefat etmiş,¹⁹ Gebze'de, külliyesindeki türbeye gömülmüştür.

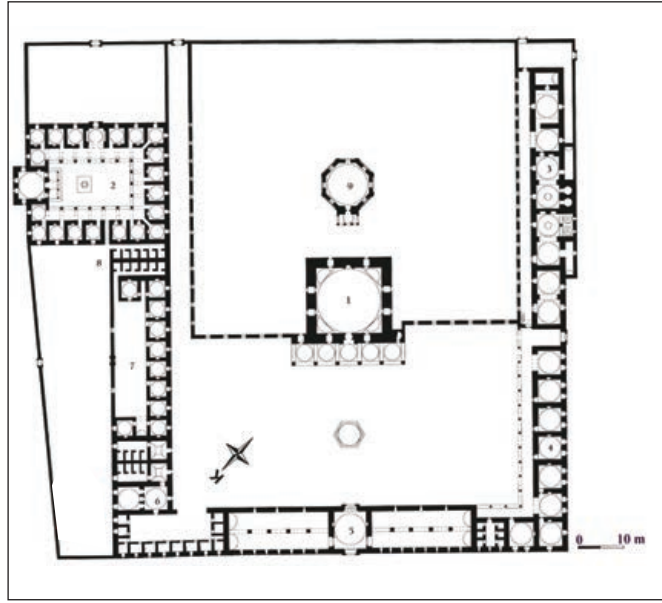
Mustafa Paşa, Yavuz Sultan Selim'in kızı Hanım Hatun ile evlenmiş olduğundan,²⁰ "Da-

mat" lâkabı ile de anılmaktaydı.²¹ "Sultan II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından Hanım Hatun ve Mustafa Paşa'ya zengin temlikler yapılmış olup Mustafa Paşa bu emlakını Gebze'de ve başka yerlerde yaptırdığı cami ve diğer eserlere vakfetmiştir."²² Paşa'nın

bânisi olduğu eserler arasında, Gebze'deki menzil külliyesinin yanı sıra, Eskişehir'de Kurşunlu Camii, Svilengrad'da "Cisr-i Mustafa Paşa"²³ ve Edirne'de Söğütlüdere'de köprüler, Seyitgazi, Galata ve Rumelihisarı'nda sıbyan mektepleri ile Edirne'deki han ve hamamları sayabiliriz.²⁴

4. Mustafa Paşa Külliyesi

Mustafa Paşa'nın en önemli hayratlarından olan ve kendi adını taşıyan Gebze'deki külliyesi (Şekil 1a), cami, medrese, türbe, kütüphane, hankâh, tabhane, paşa odaları, imaret, kiler, mutfak, fırın, odun ambarları, helâ ve ahırdan oluşmakta, 117 x 106 m boyutlarında bir alanda yer almaktadır.²⁵ Külliye'nin üç girişi vardır; ana giriş, bugün Bağdat Caddesi olarak adlandırılan batı yönündeki giriştir. İkinci giriş külliye'nin kuzeyinde olup kervansaraylara ve oradan avluya açılmaktadır; üçüncüsü ise güneyde hazire ile medrese arasındaki dar geçitten avluya açılan giriştir. Geometrik bir yerleşim düzenine sahip menzil külliyesinde, şehir içi külliyelerinden farklı olarak konaklama işlevinin ön plana çıktığı ve imaret, ahır, tabhane ve mutfak yapılarının ağırlık kazandığı görülmektedir. Geniş bir avlunun ortasında yer alan caminin arka kısmında türbe bulunmaktadır. Avlunun doğu,

Şekil 1a.
Külliye yerleşim planı:
1. Cami,
2. Medrese,
3. İmaret,
4. Misafir odaları,
5. Kervansaray,
7. Tekke,
8. Helâ,
9. Türbe
(Kuban, 2007, s. 235)

batı ve kuzey sınırlarında külliye'nin diğer yapılarının dizilmesiyle oluşan geometrik düzen, doğu kantıda yer alan medrese tarafından bir dereceye kadar bozulmaktadır. Külliye, belirgin bir dörtgen elde etmek amacıyla, avlunun doğu sınırı ve medresenin doğu cep-

hesine dayanan avlu duvarları ile çevrilmiştir. Böylece medresenin ve tabhanenin önünde birer avlu oluşturulmuştur. Menzil külliyelerinden olan Mimar Sinan'ın yaptığı Şam Süleymaniye Külliyesi'nde de (1554-1555) benzer geometrik yerleşim düzeni görülmekte, İlgin

"Mustafa Paşa, Kahire'ye gittikten kısa bir süre sonra Çerkesler, Memlûk Devleti'ni yeniden kurmak için ayaklandılar; divanı basarak Paşa'yı yakalayıp Mısır'ı zapta karar verdiler. İsyancıların başları, isyan girişimleri daha önceden haber alındığı için yakalanıp idam edilmişlerdi. İsyancılar, 20 bin kişilik bir kuvvetle ayaklanıp etrafa mektuplar yazarak "adaletsiz olan devlet vergisinden bir yıllık vergiyi affedip bundan sonra yarı vergi alınacağını" ilan ettiler. Ridaniye'de yapılan çarşımalardan sonra Mısır isyanı bastırılmış oldu. Mısır eyaleti Kasım Paşa'ya verilerek Mustafa Paşa İstanbul'a çağırılmış, daha sonra ikinci vezir Ahmet Paşa, Mısır valiliğine atanmıştır. Gerçekten bu isyan olayı, dolayısıyla da halkın ve bedevilerin asilere katılması, vergilerin fazlalığından kaynaklanmıştır; halkın bu hoşnutsuzluğu, İbrahim Paşa'nın Mısır'daki islahatına kadar sürüp gitmiştir. Hayr Bey döneminde böyle bir isyanın olmaması, onun ülke mizacını iyi bilmesinden ve Memlûklü yasalarını uygulamasından ileri geliyordu. Mustafa Paşa'nın Mısır'a atanması kişisel ve yönetim bakımından halka yabancı gelmiş, özellikle ağır vergi sistemi de halkın asilere yardımına neden olmuştur." (Bkz. İsmail Hakkı Uzuncarsılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt 2, Ankara, 1983, s. 316-317).

¹⁸ Danişmend, age., s. 100.

¹⁹ Mehmed Süreyya, age., s. 1192.

²⁰ Yavuz Sultan Selim'in kızı Hanım Hatun'un adı belgelerde "Sultanzade" ve "Sehzade Sultan" diye de geçmektedir (Bkz. M. Çagatay Uluçay, *Padisahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 2001, s. 33).

²¹ Aktuğ, age., s. 1, 2.

²² Uluçay, age., s. 33, 34.

²³ Semavi Eyice, "Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü (Cisr-i Mustafa Paşa), *Belleten*, c. XXVIII, sayı 112, Ankara, 1964, s. 729-756.

²⁴ Müderrisoğlu, age., s. 68.

²⁵ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, 1986, s. 163.

Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nde de (1557), nispeten aynı şemanın tekrarlandığı anlaşılmaktadır.²⁶

Mimarî düzen ve işlev açısından menzül külliyelerinin en başarılı örneklerinden olan Mustafa Paşa Külliyesi'nin bazı birimleri, Mimar Sinan'ın eserlerinin sıralandığı yazmalarda yer almaktadır. *Tezkiret'ül-Ebniye*²⁷ ve *Tezkiret'ül-Bünyan*'da²⁸ Gebze Mustafa Paşa Külliyesi'nin adı geçmekte, çoğunlukla cami, medrese ve imaretten söz edilmekte, *Tuhfet'ül-Mimârin*'de²⁹ bu birimlere türbenin de eklendiği görülmektedir. Külliye yapılarından yalnızca cami ve medresede bulunan Arapça kitabeler, ebcet hesabına göre inşa tarihini H.930 (1523/1524) olarak vermektedir.³⁰ Mimar Sinan'ın külliye yapım sürecine rastlayan 1521 ve 1522 yıllarında Belgrad ve Rodos seferlerine katıldığı, bu nedenle de külliye tasarım ve uygulamasını gerçekleştirme ihtimalinin zayıf olduğu görüşü ileri sürülmektedir.³¹ Külliye tasarımını, dönemin Hassa Mimarbaşı Acem Ali'ye atfedilmekte,³² Mimar Sinan'ın ise daha sonraki tarihte katkıda bulunduğu³³ veya 1538-1588 yılları arasında yapılan onarımları gerçekleştirmiş olabileceği³⁴ düşünülmektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden, Mustafa Paşa'nın H. 928-929/ 1522-1523 yılları arasında Mısır valisiyken Gebze'deki külliyesine Mısır'dan gemilerle taş, mermer ve külliye

Gebze Mustafa Paşa Külliyesi'nin kubbe sistemi, Mimar Sinan'ın 1564 tarihli Lüleburgaz ve 1571-1572 tarihli Kadırga Sokullu Külliyelerinde de uygulanmıştır.

için gerekli pek çok eşyayı yolladığını öğrenmekteyiz. Mermerlerin Mısır'daki ustalara yaptırıldığını belirten Evliya Çelebi, Mustafa Paşa Camii'nin Mimar Sinan'ın kalfası Mimar Hüsam tarafından yapıldığını söyleyerek farklı bir görüş ortaya koymaktadır.³⁵

Mustafa Paşa Camii'nin yapım aşaması ile ilgili olarak bir diğer mimarın adı, külliye için yapılan ve bugün Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan, ağaç işçiliği örneği Kur'an mahfazalarında yer almaktadır. On altıncı yüzyıla tarihlenen bir çift eserin altı yüzünden ikisi üzerinde Mustafa Paşa ve Mısırlı Mimar Ahmet Usta adı okunmaktadır. Caminin aynı ustaya ait olduğu düşünülen ağaç kapı kanatlarındaki kitabede ise Mustafa Paşa adı ile birlikte H.929/1522 tarihi yer almaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda, aynı zamanda mimar olan Ahmet Usta'nın Gebze'ye

geldiği ve Mimar Sinan'a yardımcı olarak caminin inşaatında çalıştığı görüşü ileri sürülmektedir.³⁶ Semavi Eyice, "Ağaç kapı kanatlarının³⁷ Kahire'de Ahmed Usta adında bir sanatkar tarafından yapıldıklarını ve üzerlerine de o tarihin kazıldığı göz önünde tutulacak olursa, caminin kitabesinin de aynı şekilde Mısır'daki taşçılara önceden yazdırıldığı düşünülebilir. Kitabe, caminin duvarlarının kaplamasında kullanılan diğer taşlar ve Çorlu'da bulunan Tumanbay adına kitabe³⁸ ile birlikte getirilmiş olabilir."³⁹ diyerek, Gebze Külliyesi'nin inşa tarihinin daha sonra olabileceği görüşünü ileri sürmektedir. Mustafa Paşa Camii'nin tamiri ve kütüphanesine ilişkin, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan 18 Ağustos 1885 tarihli belgede,⁴⁰ "Gebze'deki Çoban Mustafa Paşa Camii'nin Mimar Sinan asarından bir ebniye olduğu" ifade edilmektedir (Ek 1). Külliye avlusunun güney giriş kapısı üzerinde yer alan II. Abdülhamid tuğralı kitabeden de, yapıda H.1316/1889-1890 yıllarında bir onarım gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.⁴¹

Mustafa Paşa Külliyesi'nde türbe, cami, şadırvan ve kervansaray kubbeleri aynı aks üzerinde yer almaktadır; bu kubbe sistemi Mimar Sinan'ın 1564 tarihli Lüleburgaz ve 1571-1572 tarihli Kadırga Sokullu Külliyelerinde de görülmektedir (Şekil 1b). Ayrıca, bu tek kubbeli cami, kubbe geçişlerindeki tromp

²⁶ Aktuğ, age., s. 6-7.

²⁷ Rifki Melül Meriç, *Mimar Sinan Hayatı, Eseri I Mimar Sinan'ın Hayatına, Eserlerine Dair Metinler*, Ankara, 1965, s. 80, 96, 107.

²⁸ Aktuğ, age., s. 31-32.

²⁹ Meriç, age., s. 25, 34, 37.

³⁰ Kitabeler için: Bkz. Aktuğ, age, s. 27-28.

³¹ Sözen, age., s. 164; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul, 1986, s. 18.

³² L. A. Mayer, *Islamic Architects and Their Works*, Cenevre, 1956, s. 50.

³³ Sözen, age, s. 164.

³⁴ Kuran, age., s. 18.

³⁵ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi 1, 2*. Kitap, İstanbul, 2016, s. 111.

³⁶ Nedret Bayraktar, "Osmanlılar Zamanında Saray ve Çevresi İçin Eser Veren Mısırlı İki Sanatçı", *İlgi*, sayı 81, İstanbul, 1995, s. 24-25, Ayrıca kitabeli Kur'an mahfazalarının resimleri için, aynı eserde bkz. s. 25.

³⁷ İlknur Aktuğ, künde-kârî tekniğinde yapılmış ağaç kapı kanatlarının üzerinde lüle taşından kakma kitabede, Mustafa Paşa 929 (1522) ibaresinin ve "Ali Usta" adının yazılı olduğunu ifade eder (Bkz. Aktuğ, age., s. 23).

³⁸ Halil Ethem Eldem, *Mısır'ın Son Memlûk Sultanı Melik Tumanbay II Adına Çorlu'da Bulunan Bir Kitabe*, İstanbul, 1935, s. 12-14.

³⁹ Semavi Eyice, "Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü (Cisr-i Mustafa Paşa)", *Bellekten*, s. 735-736, 14. dipnot.

⁴⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Maarif Mektubî Kalemi (MF. MKT) 88/74, 7 Zilkade 1302/18 Ağustos 1885; bu belgede Gebze'nin adı "Gekbüze" olarak geçmektedir.

⁴¹ Aktuğ, age., s. 27-28.

özelliği ve planıyla da Mimar Sinan'ın 1539 tarihinde inşa ettiği Haseki Camii ile benzerlik göstermektedir. Mimar Sinan eseri olan Silivrikapı'daki 1551 tarihli İbrahim Paşa Camii'nin planı ise,

Mustafa Paşa Camii planının daha geç tarihli bir örneğidir. Mustafa Paşa Camii'nin inşa tarihi olan 1523, Mimar Sinan'ın ustalık dönemi için çok erken bir tarih olmasına rağmen, yapıyla ilgili

kaynaklar son derece dengeli geometrik düzeni ve merkezîyetçi bir külliye anlayışının hâkim olması gibi etmenlerle, eserde Mimar Sinan'ın katkısının olduğunu ifade etmektedir.⁴²

5. Mustafa Paşa Camii

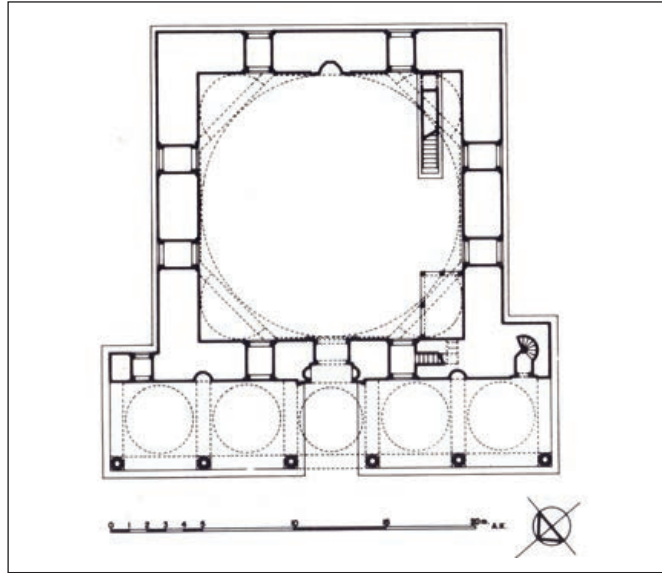
5.1. Mimari Özellikler

Mustafa Paşa Külliyesi'nin, taş bezemeleri ile en çok dikkati çeken birimi olan cami (Şekil 1 b), klasik Osmanlı mimarlığının özgün örneklerindedir. Külliye'nin ortasında yer alan cami, 14,55 x 14,55 m boyutlarında, kare planlı olup istiridye yivli tromplarla geçişi sağlanan 14 m çapındaki tek kubbeye örtülüdür.⁴³ Beş bölümlü son cemaat yeri ve 16. yüzyıla tarihlenen kesme taşta minaresiyle, 0,5 m yükseklikte bir taş zemin üzerine oturmaktadır. Üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş düzensizlikle örülen duvarlar, 14 m yüksekliğindedir.⁴ Caminin kesme taşlarını oluşturan Akveren Formasyonu (Akv), türbenin de ana yapı malzemesidir (Şekil 2).

5.2. Tarihi Kaynaklara Göre Yapının Taşlarının Getirilmesi

Mustafa Paşa Külliyesi'nde, beze-me programının cami ve türbede ağırlık kazandığı görülmektedir. Diğer yapıların oldukça sade bir şekilde inşa edildiği külliye'de, cami yapısı Mısır kaynaklı taşlardan oluşturulmuş Memlûk etkili bezemeleriyle dikkati çekmektedir.

Mısır'ın fethinden sonra, 1517'de Memlûk tarzında mimari süsleme kısa bir süre boyunca İstanbul'da etkili olmuş,⁴⁵ bu etkiler Osmanlı saray sanatı⁴⁶ ve

Şekil 1b.
Cami planı
(Kuran, 1986, s. 48).

Şekil 2.
Caminin duvar yapısı: Üç sıra tuğla arasında bir sıra kesme taş Akveren kireçtaşı (Akv).

çevresine de yansımıştır.⁴⁷ Yavuz Sultan Selim Mısır seferinden dönerken Kahire'de görüp beğendiği eserlerin etkisiyle İstanbul'da da bunların bir benzerini yaptırmak istemiştir. İbn İlyas'ın Mısır

seferinde kaydettiği vakayinamesine göre; Yavuz Sultan Selim Mısır mimarisindeki mermer süslemeleri bizzat incelemiş, Büyük Saray'daki Al-Baissarya, Ad-Duhasia ve Al-Bahra salonları ile büyük

⁴² Aysen Aldoğan, "Gebze'de Çoban Mustafa Paşa Camii ve Memlûk Etkili Bezemesi", *Türkiyemiz*, sayı 38, İstanbul, 1982, s. 30-31; ayrıca, bkz. Aktuğ, "Sinan Yapısı Olarak Bilinen Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Üzerine Düşünceler", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri, 24-27 Ekim 1988*, Ankara, 1996, s. 19-25.

⁴³ Aslanapa, a.g.e., s.163.

⁴⁴ Aslanapa, a.g.e.

⁴⁵ Güllü Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, Mimari Tören ve İktidar* (Çev. Rusen Sezer), İstanbul, 2007, s. 117.

⁴⁶ "Mısır'ın alınmasından önce de Osmanlı saray sanatının Memlûk sanatıyla olan ilişkisi konusunda çeşitli görüşler vardır. Özellikle maden işindeki etkilere işaret edilmiştir." Bkz. Bayraktar, a.g.e., s. 22.

⁴⁷ Bayraktar, a.g.e., s. 23.

salondaki porfir sütunlar (*summa-qi*), gri sütunlar (*zarzuri*) ve renkli mermerleri (*mulwwan*) söktürerek, ganimet olarak İstanbul'a göndermiştir. Sultan I. Selim bu malzemelerle, Kahire'deki Kansu Gavri Medresesi'ne (1503) benzer bir medreseyi İstanbul'da inşa ettirmek istemiştir. Bunun için çeşitli ustalardan oluşan bir grup ve Memlûk sarayının baş mimarı Ahmet, İstanbul'a gönderilmiştir. Ancak Sultan I. Selim'in 1520 yılında ölümü üzerine, medresenin inşası gerçekleştirilememiştir.⁴⁸

Yavuz Sultan Selim'in Kahire anıtlarından söktürdüğü renkli mermerlerin Topkapı Sarayı'nın çeşitli bölümlerinde kullanıldığı bilinmektedir.⁴⁹ Yavuz Sultan Selim, bugün Hırka-i Saadet Dairesi olarak bilinen Has Oda'yı tekrar elden geçirtip bu renkli mermerlerle kaplatmıştır. Ayrıca, Memlûk hazinesinden alınmış kutsal emanetlerin bir kısmını İç Hazine'ye, bir kısmını da Has Oda'ya koydurmuştur.⁵⁰ Has Oda'nın bahçe cephesindeki devşirme mermer kaplamaların yerleştirme işleminin 1518-1520

tarifleri arasında gerçekleştirildiği düşünülmektedir.⁵¹ Mısır'dan getirilen mermer kaplamaların, 1519-1520 yılında Sultan I. Selim için, sarayda deniz kıyısında inşa edilen Mermer Köşk'te olduğu gibi, Alâeddin'in baş mimar olduğu yıllarda inşa edilen diğer binalarda da kullanıldığı bilinmektedir.⁵² Sultan I. Selim'in Mısır'da gördüğü ve sarayda uyguladığı süsleme tarzının, Kanuni Sultan Süleyman döneminde de devam ettiği söylenebilir.⁵³ Mermer sütun ve levhaların Kahire anıtlarından sökülerek İstanbul'a taşınması bu dönemin başlarına kadar sürmüştür; 1527-1529 tarihleri arasında tutulan masraf defterlerinden, bu mermerlerin Bahçe-i Âmire'deki mermer hazinesine konulduğu⁵⁴ (Ek 2) ve Mısır'dan gelen hassa mermerlerin, kayak kapısından adı geçen bahçeye çekildiği⁵⁵ (Ek 3) öğrenilmektedir.⁵⁶ Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı Divanhane'nin (Kubbealtı) duvarları da, büyük ihtimalle Kahire'den gelen mermerlerle kaplanmıştır.⁵⁷ Geri kalan diğer mermer süslemelerin Sultan IV. Murat'ın (1623-

1640) Revan ve Bağdat Köşkleri'nin cephelerinde kullandığı, ancak bezeme üslubunda Memlûk etkisinin olmadığı, bir yüzyıl önce yapılan Hırka-i Saadet Dairesi'nin örnek alındığı düşünülmektedir.⁵⁸ Ayrıca, yerlerinden sökülüp Kahire'de bırakılan mermer süslemelerin, Mustafa Paşa'nın Mısır valiliği görevinden geri dönerken gemi ile getirttiği mermer süslemelerle birlikte, Gebze'deki camide kullanıldığı da düşünülmektedir.⁵⁹

Meinecke'ye göre, Yavuz Sultan Selim'in kızı ile evli olan Mustafa Paşa, saray ailesinden olduğundan Topkapı Sarayı'nda Memlûk devşirme taşlarıyla bezeli Hırka-i Saadet Dairesi'ni görmüş olmalıdır. Mısır valiliği görevi süresince, bu taşları kullanma düşüncesi oluşmuş ve mermer levhaları orada hazırlattırarak Gebze'ye göndertmiştir.⁶⁰ Evliya Çelebi de, yukarıda da ifade edildiği üzere, Mustafa Paşa'nın Mısır valisi iken Gebze'deki camisinin bütün mermerlerini Mısır'daki usta mermercilere yaptırdığını ve taşların gemi ile Darıca iskelesine getirildiğini belirtmektedir.⁶¹

6. Yapının Taşları

6.1. Akveren Formasyonu (Akv):

Cami ve türbenin kesme taşlarını oluşturan, günümüzde Akveren Formasyonu Geç Kretase - Geç Paleosen yaşlı olarak saptanan⁶² ve eskiden "Muallimköy kireçtaşı" diye adlandırılan kaya birimi,

yörede Hereke-Dilovası-Darıca boyunca geniş mostralara sahiptir ve ortalama kalınlığı 350 m kadardır. Kalsitürbidit özelliği gösteren pembemsi, beyaz-sarımsı bej renkli derin deniz birikimli, ancak sığ denizel ardalı ortama karakteri saptanan kireçtaş-

ları, ufak kil boyutunda (mikritik), yer yer de kum boyutunda kalsit tanelerinden meydana gelmiştir. Bol fosilli (foraminifer, ekinid, pelesod, gastropod, rudist), sıkı yapılı sert özelliğinden dolayı kesme taş oluşturabilecek şekliyle, yapının ana malzemesidir (Şekil 2).

⁴⁸ Meinecke, age., s. 211; Oktay Aslanapa, age., s. 155-156.

⁴⁹ Aslanapa, age., s. 156.

⁵⁰ Necipoğlu, age., s. 189.

⁵¹ Necipoğlu, age., s. 190.

⁵² Necipoğlu, age., s. 117.

⁵³ Bayraktar, age., s. 23.

⁵⁴ BOA., Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d) 7097/51, s.100, Zilhicce 933/ Ağustos-Eylül 1527.

⁵⁵ BOA., Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d) 17884/ 28, s. 55, 29 Zilhicce 935/3 Eylül 1529.

⁵⁶ Necipoğlu, age., s. 117.

⁵⁷ Necipoğlu, age., s. 117-118.

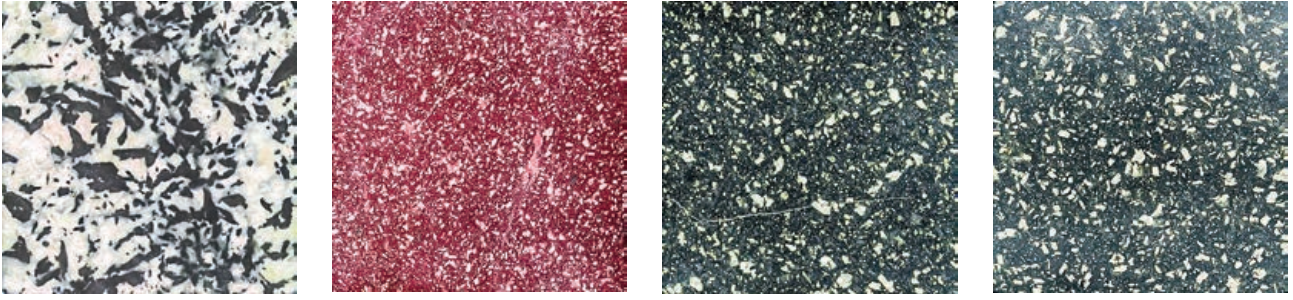
⁵⁸ Aslanapa, age., s. 157; Meinecke, age., s. 212.

⁵⁹ Aslanapa, age., s. 157.

⁶⁰ Meinecke, age., s. 220.

⁶¹ Evliyâ Çelebi, age., s. 111.

⁶² Sacit Özer, İzver Tansel ve Engin Meriç, "Hereke-Kocaeli Dolayının Üst Kretase - Paleosen İstifinin Biyostratigrafisi (Rudist, Foraminifer)", *Selçuk Üniversitesi Mühendislik -Mimarlık Fakültesi Dergisi*, sayı 1-2, 1990, s. 29-40.

Şekil 3. Diyorit pegmatit. *Granito della colonna* (Dpegm); Şekil 4. Kırmızı porfir *Lapis porphyrites* veya *Porfido rosso antico* (Kp); Şekil 5. Yeşil porfir. *Lapis hieracites Egiziano* (Yp); Şekil 6. Siyah porfir, *Lapis porphyrites melanos* (Sp).

6.2. Mısır Kaynaklı Taşlar

Sert yapılı süsleme taşlarının çoğunluğu, Mısır Doğu Çölü bölgesinde, Nil Vadisi'nin doğusundaki jeolojik formasyonlar kaynaklıdır. Bölge, Kahire'nin 200 km güneydoğusundan başlayarak Assuan'a kadar uzanan Protozoyik ve erken Paleozoyik magmatik ve metamorfik kaya birimlerinden oluşur. Genellikle üç farklı kaya grubu karşımıza çıkmaktadır: Dar dağılımlı gnays, granitler ve düşük derece metamorfik volkanikler, en son olarak da grovak tipi sedimanter kayalar. Birinci grupta en çok kullanılan kayalar, süsleyici özellikteki Mons Cladianus bölgesinde *granito del foro ve granito della colonna* (Dpegm) adı ile bilinen diyorit pegmatitlerdir (Şekil 3). Diyorit pegmatit taşı, küçük ocaklarda Erken Mısır ve Roma dönemlerinde Gebel Abu el-Hasan yakınındaki Wadi Umm Shegilat ocağında işletilmiştir. Görünüşü lekeli olup açık gri-soluk gri feldspat, yeşilimsi-siyah çok iri boyutlu (yaklaşık 7 cm) amfibol mineralinden meydana gelmiştir. Yapıda bazı levhalar hem pegmatit damarı hem de yoğun diyorit kayasından kesilmiştir. Kuzey duvarında ve son cemaat yerindeki dikdörtgen levhalar tipik pegmatit yapısını göstermektedir.

En yaygın kullanılan süsleyici özellikteki kayalar, Dokhan bölgesi volkanikleridir. Antik Mısır döneminde daha az, Roma döneminde yoğun bir şekilde işletilmiştir (imperial kırmızı porfir). Porfir kelimesi, Latince mor-menekşe (*purple*)

Şekil 7.
a. Dolotaşı (Skdol),
b. kırmızı kumtaşı (Kkt).

renginden türemiş olup jeolojide, iki farklı tane boyutlu, kristal dağılımlı ve lekeli görünümlü iri tanelerin (fenokristal), ufak taneli (afanitik) hamur ile bağlandığı volkanik kayalar için kullanılır. Doğu Çölü bölgesinde lav, ignimbrit ve diğer piroklastik malzemeler trakit, andezit, dasit bileşiminde ve Hammamat Serisi çökel kayaları ile sahada yanal geçişli olarak gözlenir. Püskürme yaşı 630-592 My arasında olan porfirik kayaların çoğunluğu, koyu renkli siyah-yeşil olup kırmızı porfirlerle ara katkılıdır. Feldspat fenokristallerin dışında, dasit lavlarında kuvars da görülür. Ocaklar yoğun olarak MS 1-5. yüzyıllarda işletilmiştir. Kızıldeniz'in batı sahilinde, Hurgada şehrinin batısında bulunan oluşum yerinde, kaya birimi 25-30 m kalınlığında lav örtüsü veya baca şeklindedir. Kırmızı hamur rengi, bir kısım feldspat yerine manganezli epidot (piyemontit) geçmesi ile ortaya çıkmaktadır. Bu kayaları 1000 m.den büyük ocakta (kuzeybatı ocağı, Lykabettus, Rommius, Bradford, Lepsius) ayrıntılı incelersek:⁶³

- **Emperyal porfir (Kp):** Kırmızı-mor afanitik hamur ve soluk pembe ve / veya beyaz 3 mm fenokristaller (*lapis porphyrites; porfido rosso antico*) (Şekil 4);
- **Yeşilimsi-siyah porfir (Yp):** Afanitik hamurlu, soluk yeşil ve beyaz 5 mm fenokristalli (*lapis hieracites Egiziano; porfido verde Egiziano*) (Şekil 5);
- **Siyah porfir (Sp):** Afanitik hamurlu, beyaz 5 mm fenokristalli (*lapis porphyrites melanos; porfido nero*) şeklinde gruplandırılabilir (Şekil 6).
- **Sarı dolotaşı (Skdol):** Wadi Araba yakınında, Wadi Umm Zanatır ve Aziz Anton Manastırı arasında bulunan bir çökel serisinden çıkarılmaktadır. Sarı-pembe-kırmızı arasında renkler gösteren bu taşlar, Geç Roma, Bizans ve İslam dönemlerinde kullanılmıştır (Şekil 7a).
- **Kırmızı kumtaşı (Kkt):** Kahire'nin çok yakınında, Nil Vadisi kenarındaki Gebel el-Ahmar bölgesinde silisli kumtaşı ocakları, hem Antik Mısır hem de Roma dönemlerinde işletilmiştir.

⁶³ James A. Harrell, Per Storemy, "Ancient Egyptian Quarries-An Illustrated Overview in Abu-Jaber", (yay. haz. E. G. Bloxam P. Degryse, and T. Heldal, *Quarryscapes: Ancient Stone Quarry Landscapes in the Eastern Mediterranean*, Geological Survey of Norway Special Publication, 12, 2009, s. 7-50; James A. Harrell, *Ornamental Stones*, 2004, <http://digital2.library.ucla.edu/viewItem.do?ark=21198/zz002dwzs4>

Şekil 8.
Marmara Adası (Mmr) mermeri
ocak görüntüsü (a) ve (b) el
örneğinde grafitli izler
(Marmor Proconnessus)

Oldukça sert ve ufak kuvars taneli, sıkı dokulu olduğu için, küçük parçalar düzenli olarak şekillendirilebilir. Bu özelliğinden dolayı bazen kuvarsit taşı olarak da adlandırılır (Şekil 7b). Camide, hem madalyonların kenarında yuvarlak olarak hem de pencere içlerindeki parçalarda, geometrik şekillerde kullanılmıştır.

6.3. Diğer Kaynaklı Taşlar

6.3.1. Marmara Mermeri (Mmr)

Marmara Adası'nın kuzeyinde, Saraylar köyü ile İlyas Dağı granitoyid kütlesi arasındaki alanda, antik çağdan (Tiberius devri, MS 1. yüzyıl) beri faaliyette olan ocaklar, günümüzde de yoğun bir şekilde işletilmekte olup yaklaşık 1-2 km genişliğinde bir kuşaktan mostraları bulunur. Granit kayasının yerleşimi esnasında sıcaklık etkisinden dolayı kireçtaşları mermer kütlelerine dönüşmüştür. Öncelikle kalsit mineralinden oluşan, ufak taneli sıkı yapıya beyaz renkli Marmara mermeri nadiren bantlı yapıda renkli mineraller içermektedir; ince siyah çizgiler grafit mineralidir (Şekil 8 a, b). Granite doğru bazı sarı dolomit bantları mermer içinde yer alırken, kalsit tane boyunda artış gösterir.

Son cemaat yeri beş revaklı bölümdeki sütunlarla, avlu revak sütunları ve türbe önü dikdörtgen sütunların dışında, pencere çevrelerinde bu mermer kullanılmıştır.

6.3.2. İznik Metamorfikleri

Önder ve Göncüoğlu⁶⁴ tarafından adlandırılan ve İznik ilçesinin doğu sirtlarında geniş mostra veren İznik Metamorfiklerinin de yapıda kullanıldığı görülmektedir. Birim şist-mermer aralanması şeklindedir. Altta mermer ara bantlı metabazik kayalar şeklinde olup üste doğru kumtaşı çakıl taşı ve şeyl katmanları ile sürmekte, 100 m kalınlığa varan karbonat kayaları ile sonlanmaktadır. Bu seri, Elmalı köyü ile Alıç yaylası arasındaki kesitte karakteristiktir. Karbonatlı birim içinde Roma döneminde çalıştırılmış birçok ocak bulunmaktadır.

■ **Delikli taş ocağı (Dkçt):** İznik'in 3.5 km kuzeybatısındaki sirtlarda yer almaktadır; koyu gri-mavi renktedir, aralarında kirli beyaz damarlar görülmektedir. Taş, minare giriş kapısı duvarı ile caminin ana girişinde kullanılmıştır.

■ **Sarıkaya taş ocağı (Skçt):** İznik'in 4 km kuzeybatısındaki ocağın taşları sarı renkli, yer yer beyaz

damarlıdır; hem pencere içlerinde hem de çokgen süslemeler ve dikdörtgen levhaların ayrıldığı ince sövelerde kullanılmıştır.

■ **İnikli taş ocağı (İkçt):** İznik'e 11 km uzaklıktaki Elbeyli'nin kuzeyinde yer alan alanda, Roma döneminde tercih edilen, damarsız ve blok çıkarımına elverişli taşlardır; rekristalize dolomitik kireçtaşı beyaz renkli olup hem dikdörtgen taş levha hem de tüm levha çerçevesi olarak kullanılmıştır. Yapının iç mekânında, kuzey ve güney duvarlarının alt kısımlarında, dikdörtgen levhalar şeklinde uygulanmıştır.

■ **Elmalı köyü Alıç yaylası taş ocağı (Akçt):** Bu ocağın çıkan taşlar, koyu gri-siyah renkli rekristalize kireçtaşları fosilli (rudist) olup yoğun bir biçimde hem taş levha hem de levhalar arasında çerçeve olarak kullanılmıştır (Şekil 9 a, b).

6.3.3. Kutluca Formasyonu

Kutluca Formasyonu (Kut), Hereke yöresinde işletilen bir diğer taş örneğidir. Kutluca köyünün güneyinde, Taşağıl mevkiinde çıkarılmakta ve günümüzde "Gebze elma çiçeği" adıyla işletilmektedir. Birim adını, Kutluca köyünden almaktadır; Hereke civarındaki biyoklastik

⁶⁴ Fuat Önder ve M. Cemal Göncüoğlu, "Armutlu yarımadasında (Batı Pontidler) Üst Triyas konodontları", *MTA. Dergisi*, sayı 109, 1989, s. 147-152.

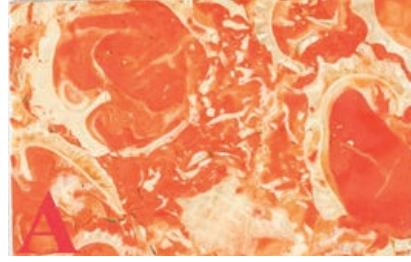
kireçtaşı, kumlu ve çakıllı kireçtaşından oluşan bir kaya birimidir. Formasyon genelde açık gri, bej ve pembe renkli, ince-kalın tabakalı, biyoklastik kireçtaşlarından oluşur. Yer yer koyu gri renkli, orta-kalın tabakalı, kumlu kireçtaşı karakterindedir. Tabanında bazen çakıl taşı, bazen de çakıllı, rudistli, biyostromal özellikli kireçtaşları bulunur. Yer yer koyu ve açık pembe renklidir; yığışım halinde rudist fosilleri içerir ve sığ deniz çökelleriyle temsil edilir (Şekil 10 a, b). Yanal yönde Hereke pudingleri ile geçişlidir. Kalınlığı genelde 0-70 m arasındadır ve Akveren Formasyonu kaya birimleri ile örtülmüştür. Birikim yaşı Üst Kretase dönemine aittir.⁶⁵ Bu taş, külliyyede özellikle türbe kapısında kullanılmış, böylelikle taş yapıya girişte etkili bir görünüm sağlanmıştır.

6.3.4. Serpantin Breşi

Yunanistan, Larissa Melossis yakınındaki taş ocakları, Omorphori köyü Chasambali tepesinde, Geç Antik dönemde işletilmiştir. Palagoniye zonu metamorfik kaya birimleri içindeki ofiolitler deformasyondan etkilenmiş ve bir zon-kuşak şeklinde milonitleşme ile breşik bir yapı kazanmıştır. Çeşitli tipik breş görüntüsünü farklı mineral-kaya parçaları oluşturur. Matriks kısmında serpantinleşme oldukça ilerlemiştir. Beyaz renkli parçalar karbonat

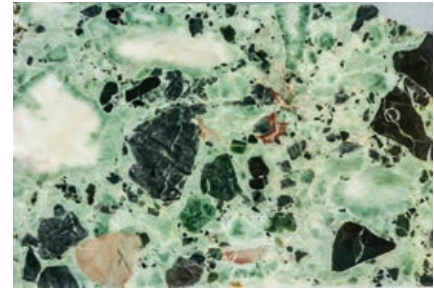

Şekil 9. Elmalı köyü Aluç yaylası rudist fosilli gri-siyah kireçtaşı. a. Taşın sahada mostra görünüşü, b. Parlatılmış kaya yüzeyi (Fotoğraflar: Prof. Dr. Sacit Özer'in izniyle).

Şekil 10. Gebze Kutluca köyü Rudistli kireçtaşı (*Marmor triponticum*, Musnaf 1704): a. Tipik rudist fosilli, b. Normal kaya görünüşü (Musnaf 1817)

mineralli kaya parçalarıdır. Koyu parçalar ise, az çok serpantinleşmiş ultramafik kaya parçalarıdır (Şekil 11). Mükemmel cila tutan bu kaya, genellikle caminin iç mekânında ve ayrıca İstanbul'da birçok yapıda kullanılmıştır. Müezzîn mahfili altında bir dikdörtgen levha ve iki adet kare levha şeklinde duvara yerleştirilmiştir. Ayrıca kuzey duvarında ve kuzey duvarıyla batı duvarı arasındaki kesimdeki iki dikdörtgen levhada da uygulanmıştır.

Şekil 11. Yunanistan Teselya serpantin breşi, farklı renkteki kaya parçaları serpantinleşmiş bir matrikste yer alır (*Marmor Thessalicum* veya *Verde Antico*; Musnaf 1766)

7. Mustafa Paşa Camii Dekorasyonu: Taş Levhalar ve Diğer Elemanlar

Mustafa Paşa Camii ve türbenin bezemelerinde kullanılan ve petrografik yönüyle incelenen taşlar, farklı renk ve dokularda olma özellikleriyle süsleyici etkiyi arttırmıştır. Ayrıca, caminin iç ve dış mekânlarında, genel olarak Memlûk sanatı esintili taş bezemelerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Paşa Camii'nde yer alan Memlûk etkili taş bezemeli bölümler ve mimari unsurlara ba-

kıldığında; mermer ve renkli macun gibi malzemeyle kakma tekniğinde oluşturulan bezeme, dış mekândan içe doğru son cemaat yeri duvarları, portal ve harim duvarları ile minber, mihrap, müezzîn mahfili ve caminin iç duvarlarında görülmektedir.⁶⁶

7.1. Son Cemaat Yeri Taşları

Caminin beş bölümlü son cemaat yerinde, sivri kemerlerle birbirine

bağlanmış mukarnas başlıklı altı mermer (Mmr) sütun yer almaktadır (Şekil 12 a, b). Ortadaki bölüm diğerlerinden daha yüksek tutularak caminin girişi daha görkemli bir hale getirilmiştir. Son cemaat yerinde, girişin iki yanında tam bir simetri gösteren Memlûk tarzı geometrik biçimli renkli taş bezemeler pencerelerin üst sınırında son bulmakta, üzerlerinde boydan

⁶⁵ Özer vd., age., s. 29-40.

⁶⁶ Aldoğan, age., s. 32.

boya rumî ve palmetlerden oluşan kalınca bir bordür yer almaktadır (Şekil 13 a, b). Son cemaat yeri, Akveren kireçtaşı (Akv) duvar üzerine alt kısımlarda taş kaplamalar, friz şeridinin üst tarafında ise sıva ve beyaz badana ile örtülmüştür. Seki zemini beyaz Marmara mermeri (Mmr) levhalarla kaplanmıştır. Her iki tarafta yer alan cephe süslemeleri; kapının yanından pencereye, pencereden nişe ve oradan da duvarın sonuna kadar aynı karakterde devam eden üç grup kompozisyon- dan meydana gelmiştir. Bu kompozisyonlar, yatay yönde çiçekli küfî ile yazılmış ayetlerden oluşan bir yazı kuşağı ile ikiye ayrılmıştır.

Söz konusu cephe tezyinatı portalin her iki tarafında simetrik olup renkli taş türlerinde ufak değişiklikler vardır. Bu nedenle, son cemaat yeri cephesinin sağ tarafı ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Kompozisyonların üst kısımlarında örgülü tipte üç ayrı madalyon bezemesi görülmektedir (Şekil 14 a, b, c). Madalyonlarda orta-

Şekil 12a.
Cami girişinde
mermer sütunlar
b. Marmara
grafit çizgili
mermer (Mmr)
sütun.

daki yuvarlak kısım dört taraftan dolgulanmış, köşeler yine kakma taş parçalarından oluşturulmuştur. Her bir madalyon, benzer şekilde beyaz dolomit (İkçt) ve siyah fosilli kireçtaşıyla (Akçt) çevrelenmiştir. Kırmızı ufak taşlar ise dolomit parçalarıdır (Skdol).

Alt seride yer alan üç ayrı kompozisyona bakıldığında, dikdörtgen levhaların dik olarak bitişik bir şekilde yerleştirildiği görülür. Portale en yakın olanında iki kırmızı porfir (Kp) levha, ortada siyah porfir (Sp) yer alır (Şekil 15). Ortadaki kompozisyonda kırmızı dolomit levhalar (Skdol) arasında

siyah porfir levha (Sp), üstünde ufak kare biçimli bir desen vardır: Kırmızı dolomit (Skdol) içine kakma altıgen, yıldız siyah porfir (Sp) parçaları işlenmiştir (Şekil 16).

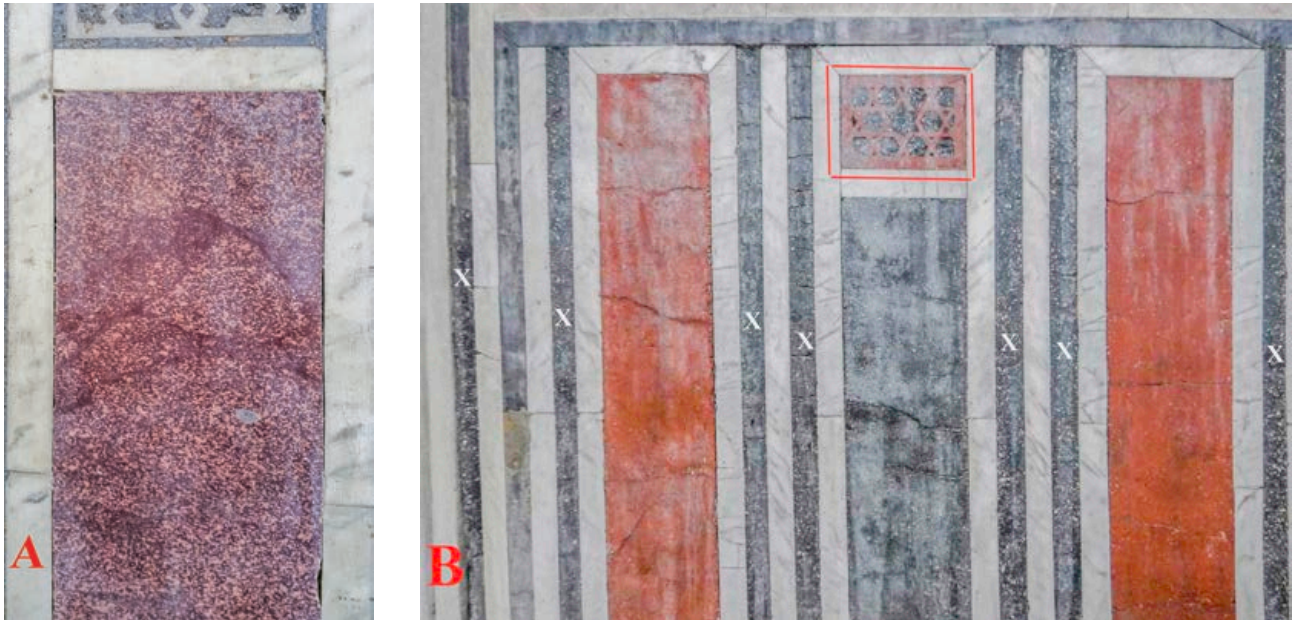
En dıştaki kompozisyonda kullanılan taşlar sırasıyla: Siyah porfir (Sp) üstü siyah kireçtaşı (Akçt) eklenmiş kırmızı porfir (Kp), diyorit pegmatit (Dpegm), alt yarısı siyah porfir (Sp) üst yarısına sonradan siyah kireçtaşı (Akçt) parçası eklenmiş olup son levha tekrar siyah porfirdir (Sp). Ortadaki diyorit pegmatit levha üstünde, kufî yazılı kare bir plaka yer almaktadır (Şekil 17).

Şekil 13. Son cemaat taş bezemeleri: a. Portalin sol tarafı , b. Portalin sağ tarafı.

Şekil 14. Madalyon taşları Mısır Dokhan volkanitleri kaynaklıdır: a. Kırmızı porfir (Kp), b. Siyah porfir (Sp), c. Yeşil porfir (Yp).

Şekil 15. Cephenin sol kompozisyonunda tipik kırmızı porfir (Kp) görüntüsü; Şekil 16. Cephenin orta kompozisyonunda iki kırmızı dolomit (Skdol) arasında siyah porfir (Sp) levha ve kırmızı çerçeveye gösterilen kısımda ilginç bir kakma örneği görülmektedir (X işaretli kısımlarda ise, siyah kireçtaşı (Akçt) kaybolduğundan bu kısımlarda siyah bir mozaik macunla doldurulmuştur).

Şekil 17. Cephede sağ dış kompozisyon levhaları. Ortadaki *diyorit pegmatit* (Dpegm) levhası Mısır kaynaklıdır. Soldan ilk levha tamir görmüştür: Siyah porfir yerine üst kısım Aluç yaylası rudistli kireçtaşı kaplıdır (Akçt); Şekil 18. Dış cephede, son cemaat yeri mihrabiyesi süslemeleri

Portalin her iki tarafında sivri kemerli, beş köşeli birer mihrabiye vardır (Şekil 13 a, b). Kemer taşları siyah kireçtaşı (Akçt) ve beyaz dolotaşından (İkçt), kemer üçgen boşlukları ise siyah kireçtaşından (Akçt) iki levhayla yapılmıştır (Şekil 18). Yatay olarak üç bölüme ayrılan mihrabiye nişinde, üst ve orta bölümde zikzak süslemeler yer almaktadır.⁶⁷ Orta bölümdeki süsleme, aynı motifin üç sıra halinde, ok uçlarının karşılıklı ve ters yönde düzenlenmesiyle oluşturulmuştur. Alt bölümde ise, her niş yüzeyine dik olarak yerleştirilen ve tepede palmetlerle sonlandırılan siyah kireçtaşı (Akçt) levhalar yer almaktadır. Kenarlarına kakma işçiliği ile sarı kireçtaşı (Skçt) yerleştirilmiştir. Mihrabiye'nin sövelerinde beyaz Marmara mermeri (Mmr) kullanılmıştır.

Son cemaat yerinin sağ cephesinde minareye çıkış kapısı yer almaktadır. Kapının üstünde kıvrık dallı bitkisel bir süsleme ile çevrelenmiş, “*Bismillahirrahmanirrahim*” yazılı çiçekli kûfi kitabe vardır. Kapının dış çerçevesi, kaval ve oluklu silme ile dört yandan beyaz mermer (Mmr) ile çevrilidir. Eşik ve söve taşları siyah-beyaz kristalize kireçtaşından (Dkçt), kilit taşı kırmızı-pembe kireçtaşından (Skdol), beş parçalı olan kemer taşları ise, mermer ardanmasından (Dkçt, İkçt) yapılmıştır (Şekil 19). Kemer ile kapı bordürü arasındaki parça kırmızı-pembe kireçtaşından (Skdol) olup dışarı taşacak şekilde yerleştirilmiştir.

7.2. Portal

Tamamen mermerden yapılmış olan portal, 1,53 x 2,92 m boyutlarında,⁶⁹

yüksekliği ile son cemaat yerine hâkim bir ögedir. Geometrik süslemeli portalin kavsarası beş kademelidir; iki metreden daha yüksek iri mukarnasla dolgulanmış olup⁷⁰ alt bölümünde, ayrıca geçmeli iki renkli taştan basık kemerli kapı açıklığının üzerinde iki satır halinde Arapça sülüs yazılı bir kitabe yer almaktadır.⁷¹ Kitabede, yapının Sultan Selim ve oğlu Sultan Süleyman'ın vezirliğini yapan Mustafa Paşa tarafından H.930/1523 yılında inşa ettirildiği yazılıdır.⁷² Ayrıca, istiridye şeklindeki kavsaralı portalin yan nişlerinin üstünde “ma'klî veya satrançlı”⁷³ denilen tipte, birer geometrik kûfi kitabe levhası⁷⁴ yer almaktadır (Şekil 20). Portalin dış köşelerinde burmalı, kum saati başlıklı ve kaideli, mermer olduğu düşünülen sütunçeler görülmektedir. En dışta ince bir geometrik bordür, onun içinde iki silme, daha içte de onikigenlerin kesişmesiyle oluşmuş, sonsuz karakterli bir kuşak çerçevesi vardır. Kapı söve taşları birbirine geçmeli siyah kireçtaşı (Akçt) ve beyaz rekristalize kireçtaşı (İkçt) ile kaplanmıştır (Şekil 21).

7.3. Cami İç Mekânı (Harim)

Caminin iç mekânına girildiğinde, karşıda mihrap ve minber, hemen sağ tarafta ise müezzin mahfili yer alır (Şekil 22). Caminin iç mekânı, duvarların üçte bir yüksekliğine kadar cepeçevre renkli dikdörtgen mermer levhalarla kaplanmıştır. Duvarlar karşılıklı olarak aynı şekil ve renktedir. Burada da bezemeler üstten kalın geometrik bir bordürle sınırlandırılmış ve çiçekli kûfi yazıyla ortadan ikiye ayrılmıştır.

Mustafa Paşa Camii'nin bezemelerinde görülen ve Aldoğan'ın “zengi düğümlü” olarak nitelendirdiği⁷⁵ madalyonlu örgü motifleri, renkli taş işlemeciliği açısından önem taşıyan örneklerdir. Demiriz'in madalyonlu örgü motiflerinin kökeni üzerine yaptığı tez çalışmasına göre, örgü motifi MÖ 3000'de Mezopotamya'da ortaya çıkmış, Suriye'de gelişmiş ve buradan Akdeniz çevresine yayılmıştır; zoomorf kökenli ve dinsel karakterli olan motif, Akdeniz çevresi sanatında zamanla bu özelliğini kaybetmiş, geometrik bir süsleme unsuru olarak kullanılmıştır.⁷⁶

Özellikle Ortaçağ'da Bizanslılar tarafından yaygın şekilde kullanılan motif, Batı'da İtalya, Doğu'da ise Memlûk sanatında çokça kullanılmıştır.⁷⁷ Örgülü süslemeler Çerkes Memlûklarının iç mimari bezemelerinde de yer almaktadır; bu üslup Kiptilerin etkisiyle değil, daha çok Helenistik sanat ile Roma döneminden miras geleneklerin İslam sanatı ile kaynaşması sonucunda ortaya çıkmıştır. Bizans'tan gelen bazı akımlar da bu süsleme biçimi üzerinde etkili olmuştur.⁷⁸

7.3.1. Minber

Mihrabın sağ tarafındaki duvara bitişik minber (Şekil 23 a, b), tamamen Marmara mermerinden (Mmr) olup çok zengin renkli süslemeleriyle Kahire Memlûk kökenli süsleme üslubuna uydurulmuştur. Altın yaldız bezemeli minberde, köşk geçidi altı panolar ve kemer köşeliklerinde bitkisel motifli süslemeler yer alırken, minber korkuluğu ve yan aynalık bölümlerinde geometrik

⁶⁷ Yıldız Demiriz, *İslam Sanatında Geometrik Süsleme*, İstanbul, 2004, s. 249-250; Şekil 3 ve 5.

⁶⁸ Aysen Nuran Aldoğan, *Gebze Coban Mustafa Paşa Külliyesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü yayımlanmamış lisans ezi, y.y., 1977, s. 26.

⁶⁹ Aldoğan, age., s. 21.

⁷⁰ Aldoğan, age., s. 21.

⁷¹ Aysen Aldoğan, “Gebze'de Coban Mustafa Paşa Camii ve Memlûk Etkili Bezemesi”, *Türkiyemiz*, sayı 38, İstanbul, s. 29.

⁷² Aktug, *Gebze Coban Mustafa Paşa Külliyesi*, s. 27.

⁷³ Hüsamettin Aksu, *İstanbul Yapılarında Bazı Dekoratif Kûfi Hatlar*, İstanbul, 2001, s. 19.

⁷⁴ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*, İstanbul, 1979, s. 142, şekil b.

⁷⁵ Aldoğan, age., s. 32.

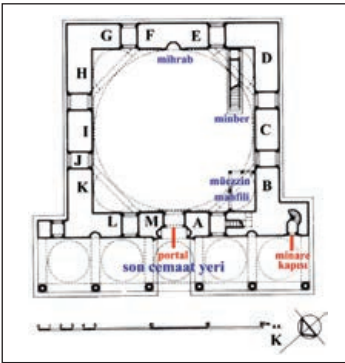
⁷⁶ Yıldız Demiriz, *Madalyonlu Örgü Motifi Ortaçağda Yayılışı ve Menşei Hakkında Bir Deneme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bilim Dalı yayımlanmamış doktora tezi, y.y., t.y., s. 92.

⁷⁷ Demiriz, age., s. 93.

⁷⁸ Demiriz, age., s. 94.

Şekil 19. Minare kapısı; Şekil 20. Portal yan nişi ve geometrik kûfi kitabe levhası; Şekil 21. Portal kapı girişi sağ tarafındaki boyanmış burmalı sütünce

Şekil 22. Cami iç mekân düzeni ve taş yerleşimli duvarların indis konumları (Bkz. Şekil 26-31); Şekil 23a. Caminin minberi (Aslanapa, 2004, s. 188); b. Fotoğrafta beyaz mermer (Mmr) ile siyah rudistli kireçtaşı (Akçt) kakmaları ayrıntı olarak görülmektedir.

süslemelerin hâkim olduğu görülmektedir. Geometrik geçmelerden oluşan korkuluk ve yan aynalık süslemeleri, siyah kireçtaşı (Akçt) kakmalarla bezenmiştir.⁷⁹ Minberin bütün öğelerini çevreleyen çift dizimli zencerek motifi, diğer bir geometrik süsleme örneğidir. Minber kapısının üst bölümünü taçlandıran “*Lâ ilahe illallah Muhammeden Resulullah*” yazılı sülüs hatlı mermer kitabe de, yapıda etkili şekilde kullanılan dini içerikli yazı süslemelerindendir. Minberin köşk bölümündeki kare kesitli sütunlarla köşk altı panosunu çevreleyen kısımlarda, yaygın olarak serpantin breşi (Spb) kullanılmıştır.

7.3.2. Mihrap

Mihrap ayetinin yer aldığı hat levha ile taçlanan mihrap bölümü, kalın bordürlü bir mukarnas dizisi ile çevrelenmiştir. Mihrap nişinin kavsarası on sıra mukarnaslı olup nişin iki tarafında burmalı tipte, kum saat başlıklı ve kaideli sütunçeler yer almaktadır. Kavsara köşelerinde, nişin iç bölümüyle dıştaki bordürde geometrik düzenlemeli süslemeler hâkimdir. Ayrıca mihrap nişinde yer alan geometrik kûfi kitabeler de genel süsleme düzenine uygun bir şekilde yerleştirilmiştir (Şekil 24). Mihrabın iki yanındaki yazı kuşağında besmele ve Ayetü'l kürsî hatları devam etmekte, mihrabın

ve kapının iki yanındaki ayetlerden oluşan yazı kuşağının üstünde de örgülü madalyon motifleri bulunmaktadır (Şekil 25).

7.3.3. Müezzin Mahfili

Camiye girildiğinde hemen sağ tarafta yer alan Marmara mermerinden (Mmr) yapılmış müezzin mahfili, ince işçiliğiyle mekân içindeki diğer mimari elemanlarla benzer özellik taşımaktadır. Özellikle mahfilin Bursa kemeri açıklıkları, minberin yan aynalık altı geçidindeki kemerlerle uyumludur. Rumî kıvrımlı kemer köşelikleri, bitkisel süsleme öğeleriyle bezenmiş, siyah kireçtaşı (Akçt) zemine beyaz

⁷⁹ Aldoğan, *Gebze Coban Mustafa Paşa Külliyesi*, s. 31.

Şekil 24. Mihrap nişi

Şekil 25. Cami iç mekânı, örgülü madalyon motifli levha

mermerden süslemeler kakma tekniği ile yerleştirilmiştir. Mahfil kemerlerini destekleyen kare kesitli sütunların yüzeyinde ve mukarnas dizisinin alt bölümünde, sarı (Skçt), siyah (Akçt) ve kırmızı (Skdol) taş parçaları kullanılarak oluşturulmuş zencerek motifli bir süsleme yer almaktadır. Mahfilin korkuluk bölümlerinde de kırık çember motifli geometrik düzenlemeler görülmektedir (Şekil 26).

7.3.4. Caminin İç Duvarları

Caminin iç mekânına girildiğinde (Şekil 22), dört yöndeki duvarların üçte bir yüksekliğe kadar renkli ve beyaz mermer levhalarla kaplandığı görülmektedir. Duvarlardaki süslemeler, biçim ve renk açısından karşılıklı olarak eşit düzenlemeye sahiptir. Kible ve giriş duvarları ile iki yan duvar da birbirleriyle aynı şekil ve renk özelliğindedir. Duvarlar, son cemaat yerinde olduğu gibi zarif görünümlü çiçekli kûfi kitabelerle yatay olarak ikiye ayrılmıştır. Kitabe kuşağı, beyaz mermerin (Mmr) oyulup siyah macunla doldurulmasıyla oluşturulmuştur.⁸⁰ Yan duvarlarda yer alan büyük dikdörtgen taş levhalar, Kahire'deki bazı dini yapılarda olduğu gibi dikey yönde yerleştirilmiştir.⁸¹ Şekil 22'de, cami planındaki duvar kompozisyonları (A-K)

Şekil 26. Müezzin mahfili.

göz önüne alındığında, iç mekân daha sistemli bir şekilde incelenebilir. Bu bağlamda, taşları ayrıntılı gözlemlemek gerektiğinde Şekil 27 B ve K, Şekil 28 C ve I ve Şekil 29 D ve H üzerinde, kompozisyonların taş türleri açısından birbirini tam olarak karşıladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca cami simetri eksenine (Bkz. Şekil 22) yönünde, Şekil 30 A ve E, Şekil 31 L ve G, Şekil 32 M ve F kompozisyonları da aynı özellikleri göstermektedir. Ancak

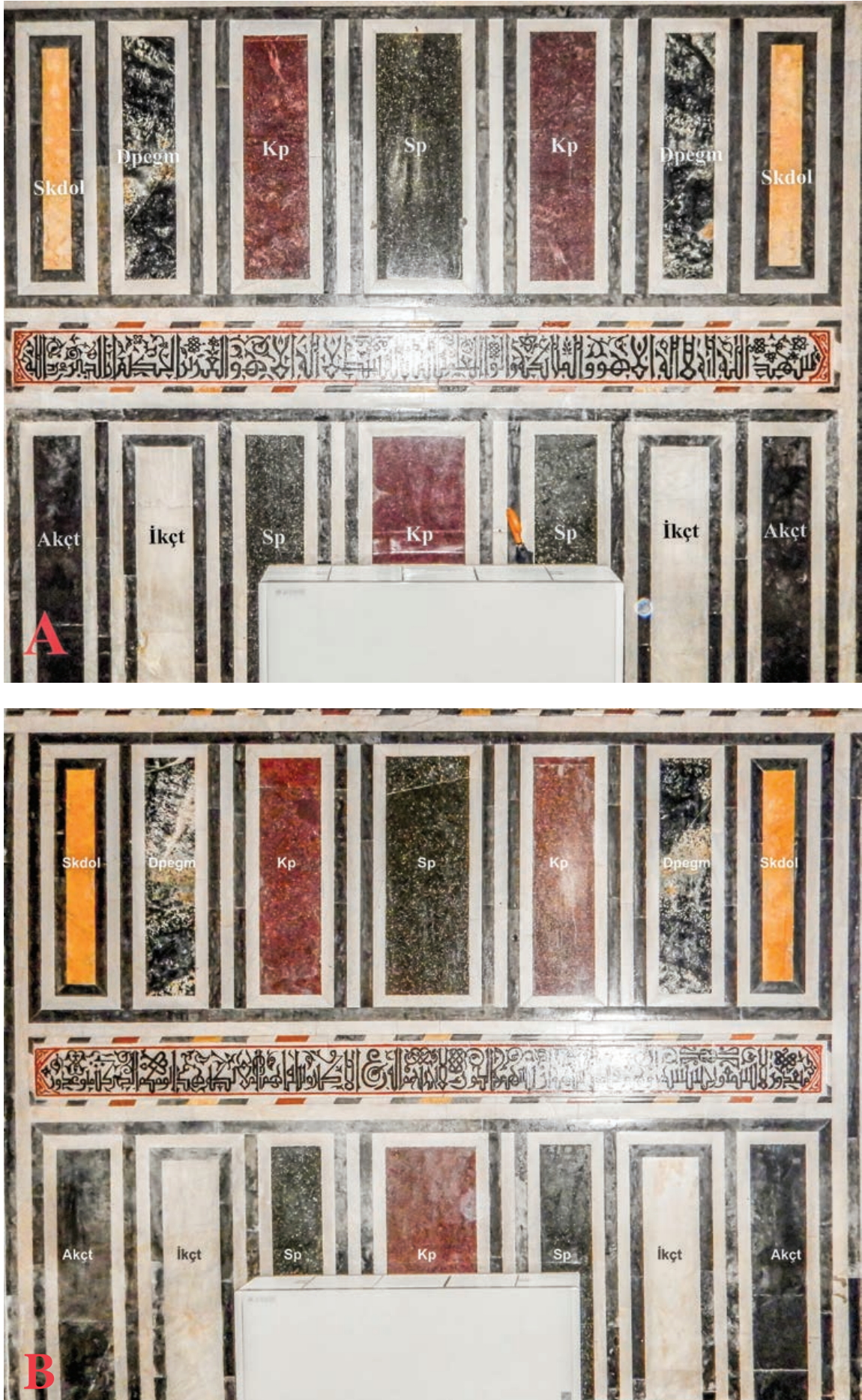
kısmen de olsa, müezzin mahfili altındaki kitaplık dolabı ile minber, duvar tezyinatını gizlemektedir; diğer taraftan mihrabın solundaki vaaz kürsüsü de F tezyinatlarının alt kısmını örtmektedir. Son cemaat yerinde olduğu gibi cami içi A, M, E ve F kompozisyonlarının üst kısmında yuvarlak taş madalyonlar vardır. Örgülü madalyon şeklinde olan süsleme (Şekil 33), büyük bir madalyonun dört tarafına düğümlerin yerleştirilmesi ile yapılmıştır.

⁸⁰ Aldoğan, age., s. 29.

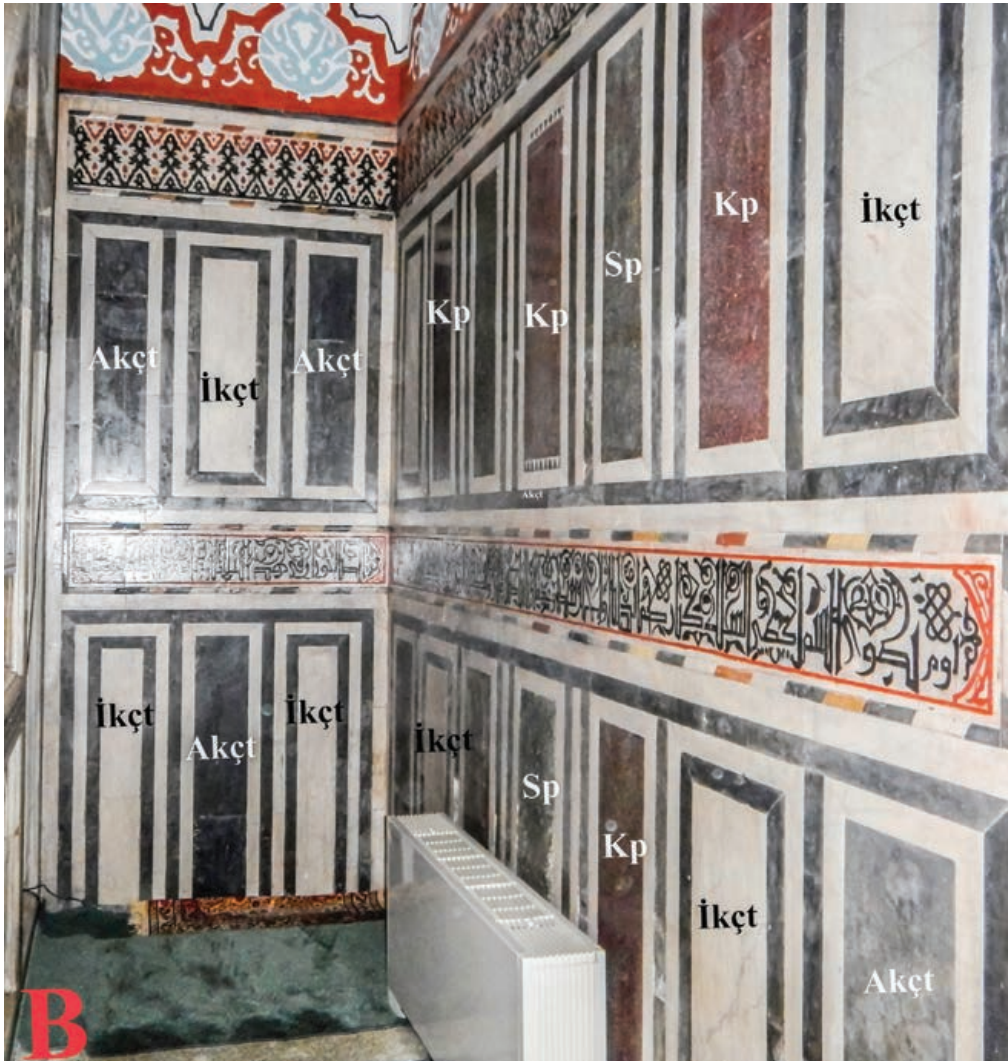
⁸¹ Meinecke, age., Levha LIII a, b, c, d.

Sekil 27a. K taş kompozisyonu, b. B taş kompozisyonu (B kompozisyonu müezzin mahfili altında yer aldığından üst levhalar kısa tutulmuş ve kare şeklinde yerleştirilmiştir)

Şekil 28. Cami iç mekânında, iki pencere arasında bulunan karşılıklı a. I kompozisyonu, b. C kompozisyonu duvar bezemeleri

Şekil 29. Cami iç mekânında kible duvarına yakın a. H taş kompozisyonu, b. D kompozisyonu duvar bezemeleri

Sekil 30a. Mihrabın sağındaki E kompozisyonu, b. Girişte, sağ taraftaki A kompozisyonu

Bu düğümlerde siyah kireçtaşı (Akçt), beyaz dolomit (İkçt) ve kırmızı Mısır dolotaşı (Skdol) kullanılmış, köşeler bitkisel motiflerle dolgulanmıştır.⁸² Madalyonlar kible tarafında Mısır yeşil porfirinden (Yp; Şekil 30 a, b), giriş tarafında Mısır siyah porfirinden (Sp) kesilerek yerleştirilmiştir (Şekil 32). Beyaz mermerin (İkçt) içinde yer alan levhalar, tekrar siyah kireçtaşı (Akçt) şeritlerle çevrelenmiştir. Duvarlardaki tüm taş levhaların etrafına aynı düzen uygulanmıştır.

Cami duvarlarındaki kaplamanın üst sınırında yer alan siyah, beyaz ve kırmızı renkli mozaik tarzında işlenmiş süsleme kuşağı, altlı ve üstlü olarak yerleştirilmiş palmet motiflerinden oluşmaktadır. Alt duvar kesiminde sekiz pencere bulunmaktadır. Pencere içi zeminleri halı kaplıdır, kaldırılınca renkli taşlarla geometrik olarak bezendiği

görülür. Bu kısımda en çok kullanılan taş levhalar, siyah rudistli kireçtaşı (Akçt), diyorit pegmetit levhası (Dpegm), sarı dolotaşı (Skdol), beyaz dolotaşı çerçevelerdir (Ikçt); birkaç renk taşla bezenmiş motifler de görülmektedir (Şekil 34 a, b, c).

7.5. Mustafa Paşa Türbesi

Gebze Mustafa Paşa Külliyesi'nde, sınırlı ölçüde de olsa taş bezemeleri ile dikkati çeken bir diğer yapı, külliyenin büyük avlusunda yer alan ve caminin aksına yerleştirilmiş olan Mustafa Paşa Türbesi'dir. İstanbul'da Sultan II. Bayezid ve Sultan I. Selim Türbeleri üslubunda yapılmış olan türbe, sekizgen planlıdır⁸³ ve külliyenin camisi gibi Akveren Formasyonu (Akv) fosilli kireçtaşı bloklarından inşa edilmiştir. Giriş kısmında, iki taraftan bir podyum üzerinde yükselen ve köşelerinde dördü serbest, ikisi türbe

duvarına bitişik kare kesitli yekpare sütunlarla (Mmr) desteklenen saçak bölümü yer almaktadır. Sütunlar aynı mermerden (Mmr) yapılmış lentoları desteklemektedir, tavan da yine Marmara mermeri levhalarla kaplanmıştır (Şekil 35).

Türbenin portalı, sivri bir kemerle çevrelenmiş ve kemerin kilit taşları pembe Kutluca kireçtaşı (Kut) ve beyaz mermerden (Mmr) ardışıklı bloklarla tamamlanmıştır. Sivri kemerin altında üç bölüm vardır; en üstte Bursa kemeri ile sınırlanan yüzey (Mmr), altında pembe kireçtaşı (Kut) çerçeve ile sınırlanan boş beyaz mermer (Mmr) yüzey, en altta ise basık kemerli giriş kapısı yer almaktadır. Giriş kapısının söveleri yekpare Kutluca kireçtaşından (Kut) yapılmış olup kemerde atlamalı olarak Kutluca kireçtaşı (Kut) ve beyaz Marmara mermeri (Mmr) kullanılmıştır (Şekil 36 a, b).

⁸² Aldoğan, age., s. 29.

⁸³ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul, 2007, s. 236.

Şekil 31a. Mihrabın solunda, yan duvara bitişik G kompozisyonu.

Şekil 31b. Girişin solunda kalan L duvar kompozisyonları.

Şekil 32. Girişin solunda kalan M kompozisyonu (Karşılığı olan alt kısım taşları kible duvarına yaslanmış vaaz kürsüsü arkasında kalmıştır)

Şekil 33. Mihrap sağında bulunan madalyon ayrıntısı (E); Şekil 34. Pencere içi taş kaplamaları ve taş desenleri (soldan sağa): a. Genel kaplama siyah rudistli kireçtaşı (Akct), b. Geometrik desen, c. geometrik desen ayrıntısında sarı dolotaşı (Skdol) ve kırmızı kumtaşı (Ktt) parçaları

Şekil 35.
Türbe girişi

Şekil 36a.
Türbe kapısı
ayrıntısı
b. Kapı sövesi taşı
olarak kullanılan
rudist fosilli
Kutluca kireçtaşı
(Kut)

8. Tartışma ve Sonuçlar

Memlûk kökenli süsleme tekniklerinin başında gelen ve farklı renkli taşların kullanılmasıyla oluşturulan “*polychromie*”⁸⁴, Arapça deyişi ile “*ablaq*”⁸⁵ bezemelerle renkli mozaik süslemeler, yukarıda ayrıntılı şekilde anlatıldığı üzere Gebze Mustafa Paşa Külliyesi’nde de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, “*İslamiyet’in yayılmasından sonra, renkli taş ve mozaik süsleme Suriye, Mezopotamya, Mısır, Anadolu gibi bölgelerin mimarisinde çok etkili olmuştur.*”⁸⁶ Mustafa Paşa Camii’nde yoğun bir şekilde kullanılan renkli mermer kaplama bezemelere genel olarak bakıldığında, Mısır’da Çerkez Memlûkları döneminde gelişen ve Osmanlı döneminde de devam eden geometrik bezemenin etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁷ Mustafa Paşa Camii’nin iç mekân duvarlarının alt kısmında ve son cemaat yeri ile müezzin mahfili duvarlarındaki renkli mermer kaplamaların benzerlerini Kahire’deki birçok yapıda görmek mümkündür. Kahire Sultan Hasan Medrese Camii’nin (1356-1362) kible duvarı incelendiğinde; aynı taşların hatta Marmara mermerinin kullanıldığı ve benzer süsleme özel-

liklerinin uygulandığı görülmektedir.⁸⁸ Ayrıca, 1413- 1420 tarihli Şeyh Melik Müeyyed Camii’ni, 1479-1480 tarihli Ebu Bekir İbn-i Masha Medresesi’ni, 1503 tarihli Gavri Medresesi’ni, 1504 tarihli Gavri Türbesi’ni, 1515 tarihli Baybars El Hayat Medresesi’ni, 1528-1529 tarihli Süleyman Paşa Camii’ni ve 1616-1626 tarihli Sultan El Burdayni Camii’ni de Kahire’deki diğer örnek eserler arasında sayabiliriz.⁸⁹ Mustafa Paşa Camii’nin son cemaat yerinde duvarların üst bölümünde kalın bir bordür halinde, rumî ve palmetlerden oluşan süslemenin bir benzeri, 1309-1310 tarihli Kahire Baybars Medresesi’nin mihrabında⁹⁰ karşımıza çıkmaktadır. Son cemaat yeri mihraplarında yer alan zikzak süslemeler, her ikisi de 1319 tarihinde inşa edilen Kahire Emir Hüseyin Camii’nin mihrabı⁹¹ ile Emir el Malak Medresesi mihrabı⁹² vb. örneklerde görülmektedir.

Mustafa Paşa Camii’nde yer alan madalyonlu örgü motiflerinin bir benzeri Kahire El Burdayni Camii’nin mihrap duvarında karşımıza çıkmaktadır.⁹³ Ayrıca İstanbul’da, başta Kariye Müze-

si (Khora Manastırı Kilisesi)⁹⁴ ve Zeyrek Kilise Camii’nin (Pantokrator Manastırı Kilisesi)⁹⁵ *opus sectile*⁹⁶ döşeme mozaikleri olmak üzere, Bizans kiliselerinde de benzer motifleri görmek mümkündür.

Mustafa Paşa Camii’nin bezemelerinde, hem sanatsal yönü hem de dinsel içeriği ile önem taşıyan yazı süslemelerde yaygın şekilde kûfî hattın kullanıldığı görülmektedir. İslamiyet’le beraber gelişen kûfî yazı,⁹⁷ caminin bezemelerindeki örneklerde “*çiçekli kûfî*” ve “*ma’kalî veya satrançlı kûfî*” olarak adlandırılan geometrik biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Kahire Sultan Hasan Medresesi Camii’nin portalinde ve Süleyman Paşa Camii’nin iç mekânında kûfî kitabe frizlerinin kullanılması, Mustafa Paşa Camii’ndeki yazı süslemeleri ile bağlantı kurulabilecek bir özellik olarak görülmektedir.⁹⁸

Mustafa Paşa Camii’nde ve türbede kullanılan taşların kaynak yerlerini incelediğinde, tamamının Mısır kaynaklı olmadığı anlaşılmaktadır.⁹⁹ Caminin son cemaat yeri ve iç mekânında kullanılan dikdörtgen taş levhalar ve yuvarlak

⁸⁴ Baha Tanman, “Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Memlûk Etkileri”, *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı “Uluslarüstü Bir Miras”*, İstanbul, 2000, s. 82.

⁸⁵ Keppel A. C. Creswell, *The Muslim Architecture of Egypt II. Ayyubides And Early Bahrite Mamluks A.D. 1171-1326*, Oxford University Press, London, 1959, s. 149. Ayrıca “ablaq” için: Bkz. Annie-Christine Daskalis Mathews, “Mamluk Elements in the Damascene Decorative System of the Eighteenth and Nineteenth Centuries”, *Artibus Asiae*, c. 66, no.2, 2006, s. 71-72; <https://www.jstor.org/action/doBasicSearch?Query=au%3A%22AnnieChristine+Daskalakis+Mathews%22+&acc=off&wc=on&fc=off&group=none> (15 Kasım 2017).

⁸⁶ Nurcan Sönmez, *Anadolu’da Memlûk Tarzı Renkli Taş Mozaik Süslemeler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü yayımlanmamış lisans tezi, y.y., 1975, s. 2.

⁸⁷ Kuban, age., s. 236.

⁸⁸ Titus Burchardt, *İslam Sanatı Dil ve Anlam*, (Çev. Turan Koc), İstanbul, 2012, s. 194; Resim 208.

⁸⁹ Aldoğan, *Gebze’de Çoban Mustafa Paşa Camii ve Memlûk Etkili Bezemesi*, s. 35.

⁹⁰ Burchardt, age., s. 124, Resim 104.

⁹¹ Creswell, age., Levha 104.

⁹² Creswell, age., Levha 114.

⁹³ Aldoğan, age., s. 31.

⁹⁴ Demiriz, *Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri*, İstanbul, 2002, s. 39.

⁹⁵ Demiriz, age., s. 48.

⁹⁶ *Opus sectile*: “Geometrik şekillerde kesilmiş mermer taşlardan yapılan döşeme”. Bkz. Vitruvius, *Mimarlık Üzerine* (Latinceden Çev. Çiğdem Dürüşken), Alfa, İstanbul, 2017, s. 266.

⁹⁷ Aksu, age., s. 16-20.

⁹⁸ Aldoğan, age., s. 36-37.

⁹⁹ Bkz. Sinan Öngen ve Namık Aysal:

- Ayasofya ana mekânında kullanılan taş türlerinin tahribatsız yöntemle tanımlanması ile bazı harç, boya ve ahsap malzemelerden yapılan analizlere ait değerlendirme raporu, 2014;

- “Kariye Müzesi (Chora Manastırı): Kullanılan Dekor Taş Türleri ve Bunların Kaynak Alanları”, *Kârgir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri Bildiri Kitabı VII (01-02-Aralık 2015)*, İstanbul, 136-164.

madalyonlar “mermer” değildir; jeolojik adlandırmada “volkanik kayalar” olarak tanımlanmıştır. Bunların Mustafa Paşa tarafından Gebze’ye getirildiği şüphesizdir; taş levhalar büyük bir olasılıkla Mısır’da kesilmiş olduğundan devşirme malzeme de sayılmamaktadır. Diğer taraftan iç mekânda müezzin mahfilinin altında ve

bunun karşılığı olan ve K kompozisyonunun (Şekil 27) alt kısmında bulunan Teselya kaynaklı serpantin breşi taş levhanın kaynağı sorunludur. Harrell’in¹⁰⁰ yayınında, Mısır serpantin breşi taşı katalogta yer almaz. Buna karşın, serpantin breşi Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet Dairesi ve Bağdat Köşkü’nün dış cephelelerinde, diğer Mısır porfir

levhaların yanında da görülmektedir. Taş levhaların çerçevelerinin ve pencere içindeki taş malzemelerin, İznik civarında Roma döneminde işletilmiş çeşitli taş ocaklarından getirildiği anlaşılmaktadır. Bu düşünce, bölgedeki eski ocaklarda yapılan görsel incelemelerden ve çeşitli fosil kapsamlarından hareketle kuvvetlenmektedir.

¹⁰⁰ Harrell, age.

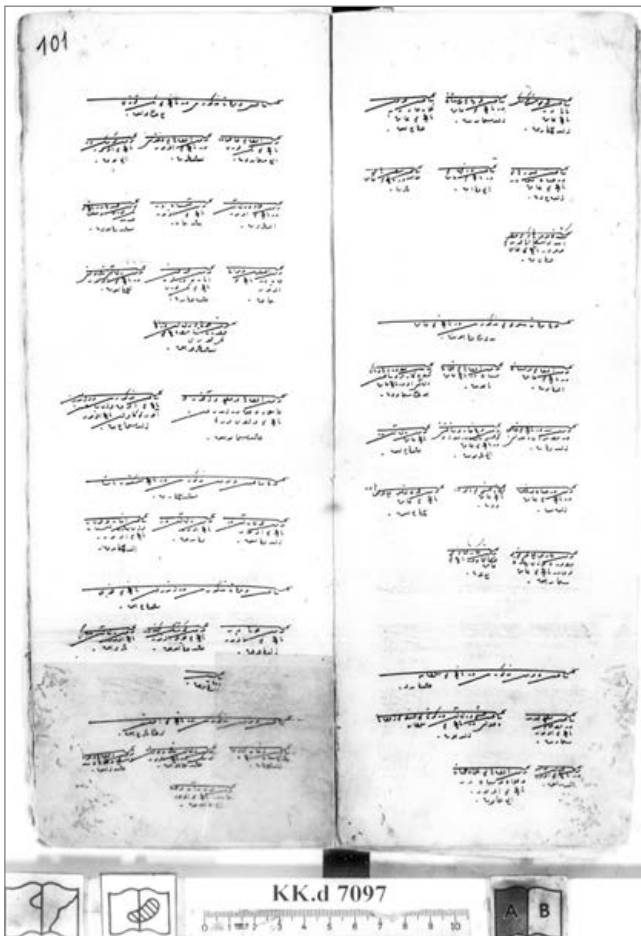
KAYNAKLAR

- Aksu, H., 2001, *İstanbul Yapılarındaki Bazı Dekoratif Küfi Hatlar*, İstanbul, Eray Tanıtım Ltd. Şti., İstanbul.
- Aktuğ, İ., 1989, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Aktuğ, İ., 1996, “Sinan Yapısı Olarak Bilinen Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Üzerine Düşünceler”, *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri*, 24-27 Ekim 1988 Ankara, s. 19-25.
- Aldoğan, A., N., 1977, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü yayımlanmamış lisans tezi.
- Aldoğan, A., N., 1982, “Gebze’de Çoban Mustafa Paşa Camii ve Memlûk Etkili Bezemesi”, *Türkiyemiz*, sayı 38, İstanbul, s. 27-38.
- Aslanapa, O., 1986, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Bayraktar, N., 1995, “Osmanlılar Zamanında Saray ve Çevresi için Eser Veren Mısırlı İki Sanatçı”, *İlgi*, sayı 81, İstanbul, s. 22-28.
- Burckhardt, T., 2012, *İslam Sanatı Dil ve Anlam*, Çev. Turan Koç, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Cantay, G., 2002, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Creswell, K. A. C., 1959, *The Muslim Architecture of Egypt II. Ayyubides and Early Bahrite Mamluks A.D. 1171-1326*, Oxford University Press, London.
- Danışmend, İ. H., 1948, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 2, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- Demiriz, Y., (t. y), *Madalyonlu Örgü Motifi Ortaçağda Yayılışı ve Mensei Hakkında Bir Deneme*, cilt 1, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bilim Dalı yayımlanmamış doktora tezi.
- Demiriz, Y., 1979, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I: Erken Devir (1300-1453)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Demiriz, Y., 2002, *Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri*, Yorum Sanat ve Yayıncılık, İstanbul.
- Demiriz, Y., 2004, *İslam Sanatında Geometrik Süsleme*, Yorum Sanat ve Yayıncılık, İstanbul.
- Eldem, H. E., 1935, *Mısır’ın Son Memlûk Sultanı Melik Tumanbay II Adına Çorlu’da Bulunan bir Kitabe*, Devlet Matbaası, İstanbul.
- Evliyâ Çelebi, 2016, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, 2 cilt, (yay. haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Eyice, S., 1957, “Türk Mimari Abideleri:1 Gebze’de Mustafa Paşa Külliyesi”, *Bilgi*, c. 10, sayı 119, İstanbul, s. 9-10.
- Eyice, S., 1964, “Svilengrad’da Mustafa Paşa Köprüsü (Cisr-i Mustafa Paşa)”, *Belleten*, c. XXVIII, sayı 112, Ankara, s. 729-756.
- Harrell, J. A., Storemy, P., 2009, “Ancient Egyptian Quarries -an illustrated overview”, *Quarriescapes: Ancient Stone Quarry Landscapes In The Eastern Mediterranean*, (yay. haz. N., Abu-Jaber, E. G. Bloxam, P. Degryse, T. Helda), Geological Survey of Norway, Special Publication no.12, Trondheim, s. 7-50.

- Harrell, J. A., 2004, Ornamental Stones (UCLA Encyclopedia of Egyptology).
<http://digital2.library.ucla.edu/viewItem.do?ark=21198/zz002dwzs4>
<http://digital2.library.ucla.edu/viewFile.do?contentFileId=2215358>, (Erişim tarihi: Mayıs 2018).
- Karakaya, E., 2012, "Bizans Döneminde Bağdat Yolu (Üsküdar-İzmit Arası)", *Sanat Tarihi Yıllığı*, sayı 20, s. 87-122.
- Kuban, D., 2007, *Osmanlı Mimarisi*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Kuran, A., 1986, *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Mathews, A. C. D., 2006, "Mamluk Elements in the Damascene Decorative System of the Eighteenth and Nineteenth Centuries", *Artibus Asiae*, c. 66, no. 2, s. 69-96.
<https://www.jstor.org/action/doBasicSearch?Query=au%3A%22AnnieChristine+Daskalakis+Mathews%22+%E&acc=off&wc=on&fc=off&group=None> (Erişim tarihi: 15 Kasım 2017).
- Mayer, L. A., 1956, *Islamic Architects and Their Works*, Albert Kundig, Geneve.
- Mehmed Süreyya, 1996, *Sicill-i Osmanî*, 6 cilt, (yay. haz. Nuri Akbayar, eski yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Meinecke, M. 1971, "Mamlukische Marmordekorationen in der osmanischen Türkei", *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Abteilung Kairo*, c. 27, 2, s. 207-220.
- Meriç, R. M., 1965, *Mimar Sinan Hayatı, Eseri I Mimar Sinan'ın Hayatına, Eserlerine Dair Metinler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- MUSNAF (Museo di Storia Naturale dell'Accademia dei Fisiocritici), (Siena Antik Taş Koleksiyonu), <http://www.museofisiocritici.it/> (Erişim tarihi: Mayıs 2018).
- Müderrişoğlu, F., 1995, "Bânî Çoban Mustafa Paşa ve bir Osmanlı Şehri Gebze", *Vakıflar Dergisi*, sayı XXV, Ankara, s. 67-124.
- Necipoglu, G., 2007, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari Tören ve İktidar*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Önder, F., Göncüoğlu, M. C., 1989, "Armutlu Yarımadasında (Batı Pontidler) Üst Triyas Konodontları", *MTA Dergisi*, sayı 109, s. 147-152.
- Öngen, S., Aysal, N., 2014, *Ayasofya ana mekânında kullanılan taş türlerinin tahribatsız yöntemle tanımlanması ile bazı harc, boya ve ahşap malzemelerden yapılan analizlere ait değerlendirme raporu*, Ayasofya Müzesi Müdürlüğü.
- Öngen, S., Aysal, N., 2015, "Kariye Müzesi'nde (Chora Manastırı) Kullanılan Dekor Taş Türleri ve Bunların Kaynak Alanları", *Kârgir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri Bildiri Kitabı 01-02-Aralık 2015*, sayı VII, KUDEB yayınları, İstanbul, s. 136-164.
- Sönmez, N., 1975, *Anadolu'da Memlük Tarzı Renkli Taş Mozaik Süslemeler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü yayımlanmamış lisans tezi.
- Sözen, M. v.d., 1975, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Tanman, B., 2000, "Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Memlük Etkileri", *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü bir Miras"*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, s. 82-90.
- Uluçay, M. Ç., 2001, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H., 1983, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Vitruvius, 2017, *Mimarlık Üzerine*, (Latince'den Çev. Çiğdem Dürüşken), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Yücel, E., Soyhan, C., 1976, *Gebze ve Eskihisar*, Türkiye Tüning ve Otomobil Kurumu, İstanbul.
- ARŞİV BELGELERİ
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):
- Ek 1. Maarif Mektubî Kalemî (MF.MKT) 88/74.
- Ek 2. Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d) 7097/51.
- Ek 3. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d) 17884/28.

Ek. 1

Ek. 2

Ek. 3

A MONUMENT FROM MEDIEVAL TO PRESENT: MARDİN ULU CAMİ (GRAND MOSQUE)

ABSTRACT

Mardin Ulu Mosque is one of the first double minaret mosques at 12th century in Anatolia. The Mosque is located parallel to the direction of qibla with a rectangular planned scheme as similar monuments of early Islamic period seen in the Middle East. The researchers' arguments and local legends comprise contradictions. In the study, it was tried to eliminate the inaccurate information by making analytical studies. The study aims to evaluate the authentic artifacts that survived with regard to conservation science. The study is derived from the dissertation, "Problems of Authenticity and Transformation in the Monumental Buildings of Mardin", which has been prepared in Istanbul Technical University Graduate School of Science Engineering and Technology, Restoration Program of Department of Architecture with thesis advisor Ph.D. Gülsün Tanyeli. The authenticity and reconstitution problems of Mardin Ulu (Grand) Mosque were researched, therewith acquiring new data.

Ortaçağ'dan Günümüze Bir Anıt: Mardin Ulu Camii

 MURAT ÇAĞLAYAN*

1. Giriş

Anadolu'nun en eski camilerinden olan ve 12. yüzyılda Artuklular döneminde inşa edilen Mardin Ulu Camii, birçoğu Osmanlı döneminde olmak üzere, bazı değişiklikler geçirerek günümüze sağlam bir vaziyette ulaşmıştır; halen ibadet ve ziyarete açıktır.

Anadolu kentlerindeki, cuma camisini merkez alan kent oluşumu Mardin'de görülmektedir. İslamiyet'in yayıldığı yerlerde pek çok cami yapılmışsa da bunların hepsinde cuma namazı kılınmamıştır. Cuma namazı kılınan camide minber bulunur, hutbede hükümdarın adı zikredilirdi (Cezar, 1985). Mardin Ulu Camii örneğinde olduğu gibi, Selçuklular ve daha sonra

Anadolu'nun en eski camilerinden olan Mardin Ulu Camii, tarihi dokunun yoğun olduğu kent merkezinde, kentsel sit alanı içinde yer almaktadır.

Beylikler dönemlerinde, Rumlardan alınan yerleşimlere minberli cuma camileri inşa edilmiştir.

Mardin Ulu Camii, tarihi dokunun yoğun olduğu kent merkezinde, kentsel sit alanı içinde yer almaktadır. Bu bölge, caminin inşası ile beraber, çarşı ve geleneksel konut dokusu ile çevrelenmiştir.

Anıtla ilgili en erken tarihli görsel kaynaklar Yıldız Fotoğraf Arşivinde bulunmaktadır (Şekil 1). İngiliz misyoner seyyah Gertrude

Bell 1911 yılında Mardin'e gelerek Ulu Cami ve diğer anıtların fotoğrafını çekmiştir (Şekil 2). Cami üzerine ilk analitik çalışmalar önce A. Gabriel (1940), sonra A. Altun (1971a, b; 1973) tarafından yapılmıştır. Caminin geçirdiği değişikliklerin analizi için; yapının incelenmesinin yanı sıra, müelliflerin çizim ve fikirlerinden, Mardin ile ilgili çeşitli yayınlardan, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Mardin Şeriye sicillerinden faydalanılmıştır. Bu verilerin ışığında; caminin ilk yapıldığı dönemden günümüze dek yapılan onarımlarla, mimari elemanların tarihlendirilmesi ve özgünlüğüne dair yeni verilere ulaşılmıştır. Anıt eserdeki çok sayıda kitabe ve kitabe kalıntısı da çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır.

2. Caminin Tarihçesi ve Mimarisi

Camide çok sayıda kitabe olmasına rağmen, yapının ilk kuruluşu ve tarihsel süreci hakkında kesin belge ve bilgi bulunmamaktadır. Camideki en erken kitabe, Selçuklu devrine ait çiçekli, kûfî hatla yazıl-

mış bir parça olup yapıyla ilişkisini saptamak güçtür (Şekil 3). Bu kitabeyle dayanarak yapılan araştırma ve değerlendirmelerde, caminin ilk olarak Büyük Selçuklular döneminde (tahminen 11. yüzyıl) inşa

edildiği düşünülmektedir. Ancak, caminin bugünkü mihrap önü kubbeli ve enine gelişen planının, 12. yüzyılın son çeyreğine, Artuklular devrine ait olduğu varsayılmaktadır (Altun, 1971a).

*Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇAĞLAYAN, Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, e-posta: muratcaglayan@artuklu.edu.tr.

Şekil 1. 1889 yılında Mardin Ulu Camii (Yıldız Sarayı Fotograf Arşivi).

Şekil 2. 1911 yılında Mardin Ulu Camii (Gertrude Bell Arşivi).

Yapıdaki kitabelerin çoğu Artuklular devrine aittir. Kâtip Ferdi, Mardin Ulu Camii vakfiyesinin H.573 (1177/1178) tarihinde düzenlendiğini, kırk yıl sonra H.613 (1216) tarihinde de büyük bir taşta yazıldığını kaydetmektedir. Kitabede tarihi gösteren satır; “*Şu yazı muazzam Şevval ayının yarısında yazılmıştır. Altı yüz on üç senesinde*”, şeklindedir (Ali Emirî, 2006). Bu tarih, yaklaşık 1216 senesine denk gelmektedir.

Günümüzde yapıda söz konusu vakfiyeye ilişkin bir kitabeye rastlanmamaktadır. Mardin Ulu Camii'nin banisi olan Kudbeddin bin Necmeddin el-Artukî'nin vakfiyesi, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Dairesi Başkanlığı Arşivinde, 605 numaralı kütük defterinin 50. sayfa, 70. sırasında kayıtlıdır.

Sadi Bayram (2007) ilgili vakfiyeyi ilk inceleyenlerdendir. Vakfiyenin tetkikinden, banisinin Ulu Camii'yi çift minareli olarak inşa ettirdiği, yanında medrese, çeşme, helâ, imam odası yaptırdığı anlaşılmıştır. Caminin maddi ihtiyaçlarının karşılanması için 43 dükkân, 8 ev, 10 bağ, 6 bostan tarlası ile 4 mezra vakfedilmiştir. Abdülgani Efendi (1999), Ulu Camii'nin kuzeyindeki Kayseriye Bedesteni'nin de bu caminin vakfına ait olduğunu söylemektedir.

Vakıfnamede, cami ve medreseye tayin edilecek görevlilerin adları ve alacakları maaşlar da yer almaktadır: Medresede; biri Hanefî, diğeri Şâfiî mezhebinden iki müderris,

Şekil 3. Cami avlusunun kuzeydoğu köşesindeki çiçekli kufî hatlı kitabe parçası.

bir bevvap (kapıcı), bir imam ve bir hatip, bir imam yardımcısı, bir vaiz, bir muhaddis (hadis öğretene), bir nasîh (öğüt veren), bir müderris, bir muvakkit, bir muvakkit yardımcısı, bir dâhan, geceli ve gündüzlü iki müezzin, cuma günleri minberden hutbe okuyacak hatibe kılıç verecek bir zat, cemaate tuvalette ibrik hazırlayacak ibrikdar, çocuklar için öğretmene, fetihhan (Fetih Suresi'ni okuyan), ihlâshan (İhlâs Suresi'ni okuyan), kefhan (Kef Suresi'ni okuyan), cüzhan (Kur'an'dan cüz okuyan), hatimdâr, bir müsebbih (tesbihat yapan), bir temizlikçi, bir süpürgeci, bir kandilci, bir marangoz, bir mimar, bir tahsildar, bir kâtip, bir nazır, bir mütevellî ile müstemilatın, ahırların ve damların bakımını yapacak bir kişi.

Vakfiyeden, vakfın ilk mütevellisinin, baninin oğlu Hüsameddin (Yavlak ya da Yoluk Arslan) olduğu, camideki görevli sayısı ve o tarihteki maaşları, dolayısıyla asgari geçim indeksi ve ulemanın

maaşı da öğrenilmiştir. Ayrıca Mardin'de ot pazarı, kılıçlar çarşısı, kavaflar (ayakkabıcılar) çarşısı, küçük çarşı, marangozlar çarşısı, un hanı ve 1178 tarihinde sıkımhane bulunması, kentte 12. yüzyılda zengin ve canlı bir ticari yaşam olduğuna işaret etmektedir.

N. Göyünç'ün aktardığına göre (1991), Artuklu hükümdarlarından Melik Salih (1312-1362) bir kısım malını Ulu Camii'ye vakfetmiştir. Bunlar; Mardin'de 38 dükkân, bir hamam, Bab-ı Cedid civarında bir bahçe, yine Mardin köylerinde birçok bağdan mürekkeptir. Evkafın 1526'da 15.149, 1540'ta 17.915, 1565'te 16.170 akça varidatı (geliri) vardır. 2 Muharrem 1175 (3 Ağustos 1761) tarihli belgeye göre, Mardin'deki Camii-i Kebir (Ulu Camii) Vakfı'nın gelirleri 402 kuruş 5 para, giderleri 472 akçedir (Taş vd., 2006).

G. Eken (2006), incelemelerinde Cemaziyülevvel 1108 (Kasım 1696) tarihinde Camii-i Kebir'de cüzhan olan Seyid

Şekil 4. Diyarbakır Silvan Ulu Camii (solda) ile Mardin Ulu Camii'nin (sağda) kible cephesi payandaları

Abdurrahman'ın görevinin yenilendiğine dair bir belgeyi aktarır. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde; H.18 Safer 1224 (4 Nisan 1809) tarihli bir berat kaydında,¹ Cami-i Kebir evkafından alınmak üzere, günlük iki akçe karşılığı kâtip, iki akçe ile ser-mahfel, iki akçe ile cüzhan, iki akçe ile ihlashan olan Seyid Ebubekir Bin Seyid Mustafa vefat ettikten ve çocuğu olmadığından, yerine Seyid Mehmed Selim Bin Seyid Hacı Gafur'un atandığı nakledilir.

Abdüselam Efendi (2007), Ulu Cami'nin doğu tarafındaki minare hâlâ varlığını koruyor olsa da, batı tarafındakinin Timur tarafından tahrip edildiğini aktarmakta; ancak tekrar inşa edilmediğini belirtmektedir. Süryani metropolit ve yazar Hanne Dolebeni (1972), "Mardin Tarihi" adlı kitabında Ulu Cami'nin minaresinin H. 1003 (1596) yılında inşa edildiğini, yapınının üç yıl sürdüğünü, masrafları Köse Efendi adında bir zatın karşıladığını söylemektedir. Süryani kroniklerinde kentteki vakaların yazılması geleneğine sık rastlanılmaktadır. Bu durum, bazı söylenceleri kaynak alan Abdüselam Efendi'nin yanıldığını gösterebilir; Timur'un iki minareyi de yıktırması muhtemeldir. Dolebeni'nin aktardığı kayda göre, daha sonra 16. yüzyılın sonunda doğu tarafın-

daki tek minare Osmanlı döneminde inşa edilmiştir.

Mevcut kitabelerden, yapının Artuklu Emiri Kudbeddin İlgazi ve oğlu Melik Hüsâmeddin İlgazi tarafından 1176-1186 yılları arasında inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Cami bugünkü durumunu, özgün şekline bağlı kalınarak, Osmanlı'nın son döneminde almıştır; bu devirde yapılan onarımlar ve revakların kapatılmasıyla yapılan Şâfiîler Mescidi, asıl plan şeklini pek değiştirmemiştir. Fakat caminin avlusu ve revakları bir bütün olarak kabul edilirse, eklemelerin yapı bütününe etkilediği söylenebilir. Mardin ve çevresinde, 1832'de Osmanlı merkez idaresine karşı ayaklanan isyancıların hükümet kuvvetleri ile yaptığı çatışmalarda patlayan bombaların Ulu Cami'yi büyük ölçüde hasara uğrattığı yolunda bilgiler vardır (Ainsworth, 1842). Tahribat sonrası yapı esaslı bir şekilde onarılmasına rağmen, bu bilgileri doğrulayacak bir kitabe bulunmamaktadır (Altun, 1978). Bu tarihe en yakın kitabe, Şâfiîler Mescidi'ne geçiş sağlayan kapının üstündeki H.1278 (1861/1862) tarihli kitabedir.

A. Gabriel (1940); güney dış duvardaki dilimli kubbelerle biten payandaların, 15. ya da 16. yüzyıl üslubunda olduğunu, söz konusu onarım sırasında aynı üsluba sadık kalınarak yenilendiğini, bugün-

kü dilimli kubbenin de bu esnada tekrardan yapıldığını ileri sürmektedir.² Ancak, yapının güney cephesi Artuklu Beyi Necmeddin Alpi döneminde (1152-1174) yapılan Silvan Ulu Camii ile benzeşmektedir (Aslanapa, 1973). Hatta Mardin Ulu Camii'nin kible cephesinde olduğu gibi; üçlü payanda düzeninin ortasındaki mihrap payandasının tepesi yarım kubbeli, yanındakiler ise daha yüksek ve dilimli yarım kubbelidir (Şekil 4). Üçlü payanda sistemine sahip kible cephesi düzeni Mardin Melik Mahmut Camii'nde de (1363) görülmektedir (Şekil 5). On dördüncü yüzyılın son çeyreğine (1385) tarihlenen Zinciriye Medresesi'nde de dilimli taş kubbeler ve güney cephede mihrap arkası, üstü yarım kubbeli payanda bulunmaktadır. On ikinci yüzyıl sonrası örneklerle bakılırsa, Ulu Cami, mimarisıyla kendinden sonraki eserlere ilham kaynağı olmuştur. Zinciriye Medresesi'nin, 15. yüzyıl yapısı olan Akkoyunlular dönemine ait Kasımiye Medresesi'nin, hatta Deyrulzafaran Manastırı Azizler Evi'nin kubbeleri, Ulu Cami'nin kubbesi gibi yivli, dilimli ve sivridir. Buna göre, A. Gabriel'in Ulu Cami'nin kubbesi ve payandalarına ilişkin belirttiklerinin doğru olma ihtimali daha da zayıflamaktadır. Mardin Ulu Camii'nin mevcut minaresi geç dönemde (1889) yapılmıştır.

¹ VGM. A.HD.560 / 49 (Bkz. G. Eken, age, s. 242).

² Detaylı bilgi için bkz: Albert Gabriel, 1940, *Voyages archéologiques dans la Turquie orientale*, Ed. De Boccard, Paris, s. 22.

Şekil 5. Mardin Melik Mahmut (Savurkapı) Camii üçlü payanda düzenli kible cephesi. Şekil 6. 1899 (Oppenheim, 1930) ve 1911 (Gertrude Bell) yıllarında çekilmiş fotoğraflarda, minarenin, kaidesindeki şerit kitabesinden itibaren tamamen yenilediği, taş dokusunun farklılığından anlaşılmaktadır.

Kaidesindeki kitabe, 1176 yılı gibi erken bir tarihe dayanmakla birlikte, açıkça görülebileceği gibi, kare oturtmalığın güney yüzündeki şerit kitabenin üzerindeki taş sırasından sonra boyutlar değişmektedir (Şekil 6). Minarenin kapısı da çok geç bir döneme ve eklektik bir üsluba işaret etmektedir; kapı üzerindeki kitabe 1889

tarihlidir (Altun, 1971b). Seyyah J. S. Buckingham (1827), 1816'ta yapının tek minaresinin bugünkü gibi silindirik gövdeli, ancak sivri külâhlı olduğundan bahsetmektedir. Abdülğani Efendi (1999), 1887 yılında düşen yıldırım yüzünden doğu tarafındaki tek minarenin yarısından fazlasının yıkıldığını; hayırseverlerden

toplanan para ile 1888 yılında inşasına başlandığını ve bir yıl sonra bitirildiğini anlatır. Bu veriler ışığında minare Dolebeni'nin aktardığı gibi 1596'da sivri külâhlı olarak yapılmış, 1888'de ise eski silindirik gövdeli haline sadık kalınıp, külâhı dilimli kubbeye dönüştürülerek yeniden inşa edilmiş olabilir.

3. Caminin Geçirdiği Onarımlar

Yapılan araştırmalara göre, caminin 12. yüzyılın son çeyreğinde Artuklular döneminde yapıldığı kesindir. Ancak yapı, çeşitli savaşlar, isyanlar yüzünden hasar görüp pek çok değişikliğe uğramıştır. Cami ilk olarak, Sultan İsa döneminde, Timur'un saldırısı sonucunda tahrip olmuştur. Sultan İsa vefatına kadar (1406) kenti onarmaya çalışmıştır (Abdüselam Efendi, 2007). Mardin, kısa bir dönem süren Karakoyunlu hükümdarlığından sonra Akkoyunluların idaresine geçmiştir. Abdüselam Efendi (2007), Uzun Hasan'ın Diyarbakır'ın idaresini kardeşi Cihangir'in oğlu Sultan Kasım'a verdiğini yazar. Kentte en esaslı onarım bu sultan döneminde yapılmıştır. Sultan Kasım, Timur istilası sırasında kale hariç tamamen harabeye dönmüş Mardin kentini onarmak için çalışmalara başlamış; Tebriz, Azerbaycan ve başka yerlerden getirdiği ustalarla Mardin'in

hamam, çarşı, cami, ev ve köylerini onarmış ve bu çalışmaları kent boyunca hale gelinceye kadar devam ettirmiştir.

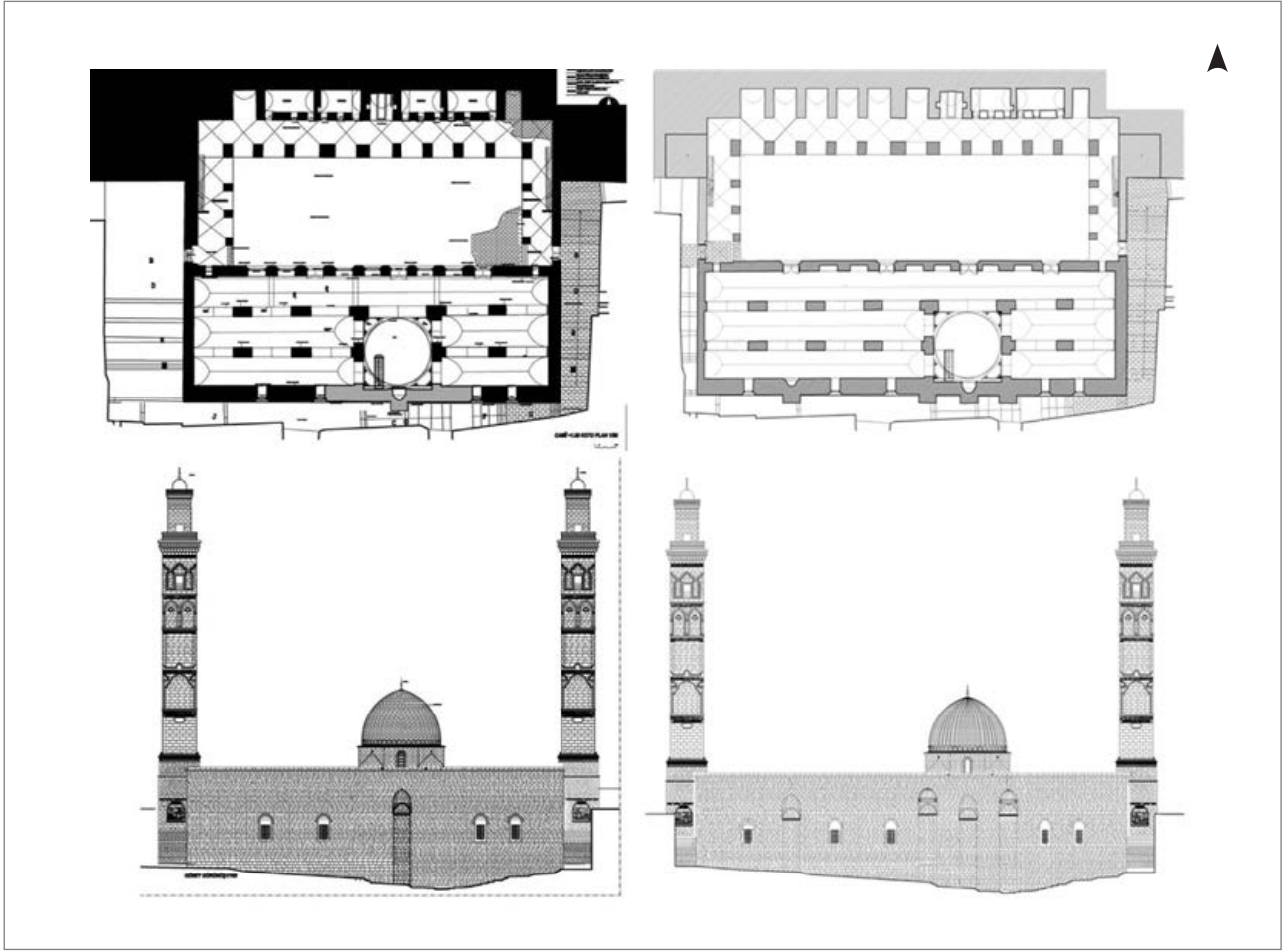
Bu imar faaliyetleri dikkate alınarak, Ulu Cami'nin Sultan İsa ya da büyük ihtimalle Sultan Kasım döneminde büyük bir onarım geçirdiği düşünülmektedir. Zira Kasımiye gibi önemli bir medreseyi yaptıran Kasım Bey, getirmiş olduğu mimar, kalfa ve işçilere Ulu Cami'yi de onartmış olmalıdır. Akkoyunlular dönemine ait olduğu bilinen tek kitabe, caminin doğu kapısında, giriş eyvanı üzerindeki, Sultan Kasım'ın babası Cihangir'in vergi muafiyetine dair kitabesidir. Fakat bu döneme ait herhangi bir onarım kitabesi bulunamamıştır, mevcut olanlar ise tahrip edildiğinden okunamamıştır.

Camide bilinen ikinci tahribat, 1832'ye doğru Mardin'deki Kürt beylerinin Babiâli'ye karşı ayaklandığı,

buna karşılık, kent Reşit Paşa tarafından kuşatıldığı sırada olmuştur (Ainsworth, 1842). Kentte, 1832 yılında cami yakınında bir patlama olduğu ve anıtın hasar gördüğü (Gabriel, 1940), 1887 yılında da yukarıda da zikredildiği üzere, minareye yıldırım düştüğü ve önemli ölçüde tahrip olduğu anlaşılmaktadır (Abdülğani Efendi, 1999).

3.1. Artuklulardan Osmanlılara Mardin Ulu Camii (12. - 16. yy.)

Bazı kayıtlarda, caminin konumlandığı yerde daha önce bir kilisenin olduğu belirtilmektedir. Seyyah Buckingham (1827), 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Mardin'e yaptığı ziyarette Ulu Cami'nin eskiden bir kilise olduğu söylencelerini aktarır. Fakat kendisi caminin iç ve dış mekân incelemesi sonucunda kilise izine rastlamadığını, bu söylentinin güven vermediğini söyler.

Şekil 7. Mardin Ulu Camii kible cephesi Artuklu dönemi restitüsyonu (Proje müellifleri: R. Karasın ve diğerleri) (solda); Mardin Ulu Camii kible cephesi Artuklu dönemi restitüsyon önerisi (Murat Çağlayan) (sağda)

Günümüzde de devam eden Süryani söylencelerinde Ulu Cami'nin yapımı için arsasındaki bir kilisenin istimlak edildiği bahsedilmektedir.³ Şayet bu bilgi doğru ise, istimlak kararı inşa sırasında verilmiş ve harim batıya doğru büyütülmüş olabilir.

Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü tarafından 2010 yılında onaylanan Artuklu dönemi restitüsyonunda; yapı kubbe merkezde kalacak biçimde yalnızca mihrap önünde tek payandalı olarak gösterilmiştir.⁴ Bu restitüsyona göre, yapı sonradan genişletilmiştir; kubbenin harimdeki asimetrik yerleşimi de aynı nedendendir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi güney cephesinde bulunan ampatmanlı istinat duvarının yapım

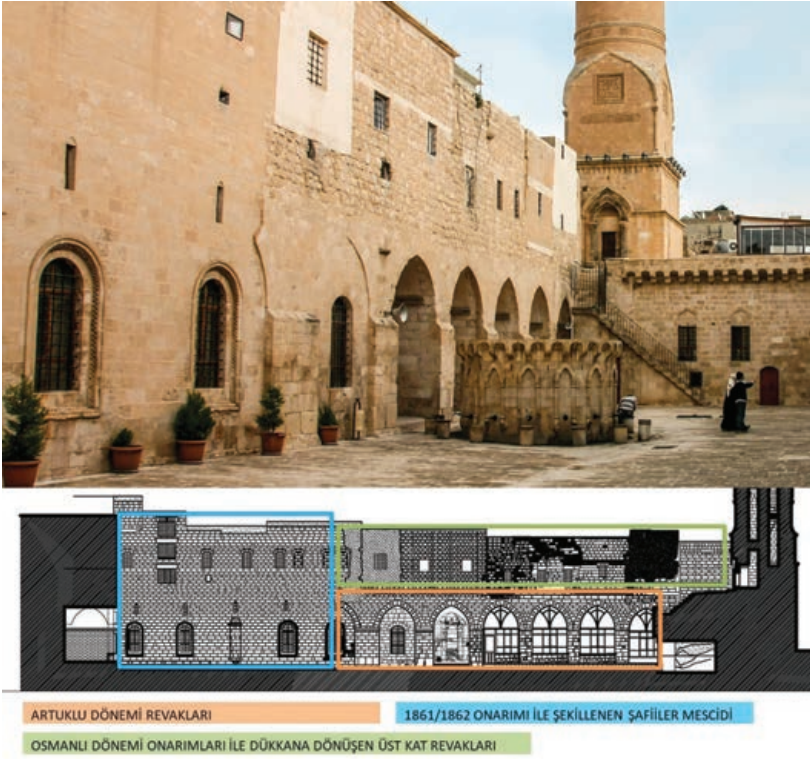
teknigi ve malzemesi incelendiğinde, bu duvarın tek defaya özgü yapıldığı ve yapının bir bütün olarak temel niteliğindeki kaidenin üstüne oturtulduğu anlaşılmıştır. Kible duvarı içinde gizlenmiş, kubbeyi taşıyan iki ayağın önündeki mihrap payandasının sağında ve solundaki iki payandanın sonradan yapılmış olma ihtimali düşüktür. Muhtemelen bu payandalar ve duvar içindeki ayaklar birlikte düşünülerek inşa edilmiştir. Payandanın sonradan eklendiğini kanıtlayacak, duvarla payanda arasındaki taş boyutları ve geçişlerinde herhangi bir farklılık ya da iz görülmemiştir. Kurul onaylı restitüsyonda, elde yeterince veri bulunmamasına rağmen minareler tahmini olarak kare gövdeli tasvir edilmiştir. Bu veriler, ilgili kurulun

onayladığı Artuklu dönemi restitüsyonunun çelişkili olduğu düşüncesini desteklemektedir (Şekil 7).

Yapılan araştırmada, vakfiyesinden Artuklu döneminde çift minareli olduğu öğrenilen yapının, Timur istilasına kadar bu düzeni koruduğu tahmin edilmektedir. Minarelerin bu dönemdeki mimarisi hakkında hiçbir veri yoktur. Kible cephesinde bulunan payandaların özgün olduğu düşünülmektedir. Günümüzde yalnızca beş gözü açık olan revaklar, Artuklu döneminde avlunun doğu, batı ve kuzey cephelerini "U" şeklinde çevrelemekteydi. Revaklar zamanla kapatılarak odalara çevrilmiştir, günümüzde avlunun güneyine bakan cephede kapatılma izleri açıkça görülmektedir (Şekil 8).

³ Gabriel Akyüz, kişisel görüşme, Mardin Kırklar Kilisesi, Mart 2015.

⁴ Mardin Ulu Camii Koruma Projelerinin müellifleri; Mardin ve Diyarbakırlı mimarlar Ramazan Karasın, Fethullah Duyan (Yüksek mimar), Mehmet Ata İletmiş, ve Müjgân Bozyel'dir.

Şekil 8. Avluya bakan güney revaklarının günümüzdeki görünümü ve cephenin dönemsel analizi

3. 2. Osmanlılardan Cumhuriyet'e Mardin Ulu Camii (16. yy. - 20. yy.)

On altıncı yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kalan Mardin'de, Ulu Camii'nin tahrip olmuş bölümlerinin onarımında yapılan değişiklikler, kitabelerden de anlaşılabilen üzere, 18. ve 19. yüzyıllara aittir.

En önemli Osmanlı eki, 1596'da yapılan sivri külâhlı minaredir; bu yapı 1887'de yıldırım düşmesi sonucu yıkılmış ve yeni minare, külâh yerine dilimli kubbeli olarak yeniden inşa edilmiştir. Minare, avlunun kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır; kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefelidir. Güney cephesinde, başlangıcından külâhın bitimine kadar minarenin yüksekliği 48,80 metredir (Şekil 9).

Altta ve üstte birer kuşakla sınırlandırılan silindirik formu gövde, ortada iki yatay süsleme kuşağıyla üç bölüme ayrılmıştır. Kuşaklar;

kaval, oluk ve düz silmelerle çevrelenmiştir. Alt kuşakta celi sülüs hatla besmele, Ayetü'l kürsî ile Tevbe Suresi'nin 18. ayeti yazılıdır. Gövdeyi dolanan sekiz iri damla motifi, birinci bölümün ortasında bulunmaktadır. Damla motifleri kaval ve düz silmelerle düzenlenmiştir. Madalyonun iç kenarı diyagonal yerleştirilmiş zencerek motifli bir şeritle çevrelenmiştir. Merkezde de küçük bir damla motifi bulunmakta, bu kısımdaki madalyonun içinde "Muhammed", çevresinde dört halifenin adları (Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali); madalyonun altındaki ters palmet şeklindeki sarkıtın üstünde de, "Bilal" adı, sülüs hatla yazılıdır. Madalyonların, hilal içinde "Allah" yazılı tepeliği vardır.

Gövdenin ikinci bölümü düz, oluk ve kaval silmelerle düzenlenmiş altı sivri kemerle kuşatılmıştır. Kemerler alt uçlarından birbirleriyle birleşmektedir. Sivri kemerlerin içinde birer dairesel madalyon

Şekil 9. Osmanlı dönemi Ulu Cami minaresi (1889)

bulunmaktadır. İçlerine, beşerli iki grup halinde, nesih hatla cennetle müjdelenen sahabelerin (Sa'd, Said, Talha, Zübeyr, Abdurrahman, Ebu Ubeyde, Hasan, Hüseyin, Hamza, Zeyd) adları, ortalarındaki küçük dairesel madalyonda "Raddiyallâhu anhüm" (Allah onlardan razı olsun) yazılıdır. Minare üstten yirmi dört dilimli sivri kubbe ile örtülü olup kubbe eteğinde, sivri kemerli yirmi dört niş bulunmaktadır. Minare, iki küplü ve ay-yıldızlı alemle tamamlanır.

Caminin onarımına dair belgelerdeki en erken veri, 259 no.lu Mardin Şeriye sicilinde geçen 1598 tarihli kayıttır.⁵ Buna göre; inşaatın tamamlanma süresi yapının mimarından dolayı uzamıştır, bu yüzden yeni bir mimar atanarak iş bitirilmiştir.

Mardin Ulu Camii'ne ait Osmanlı dönemindeki bir diğer onarım bilgisi ise, H.1318 (1900) tarihli Diyarbakır salnamesindeki kayıttır.⁶

⁵ 259 no.lu Mardin Şeriye sicilinde; "Bu cami vakfı üzerinde yirmi iki akçe ile mimar olan Hasan Bin Alaaddin kendi heva ve hevesinde olup hizmet etmediğinden 1007 senesi Rebiyülâhır ayında (Kasım 1598) bu caminin vakıflarına yine yevmiyesi iki akçe ile Abdülvehhap Bin Hacı Salih mimar olarak atanmıştır." kaydı bulunmaktadır (Bkz. Günay, 1999, s. 359). Bu kayıt, Osmanlı döneminde minarenin ilk yapıldığı tarihe (1596-1599) denk gelmektedir. Dolebeni (1972, s. 75), bu dönemde yapılan minare inşaatının üç yıl sürdüğünü aktarır.

⁶ Bu kayıt, salnamenin "Vilayete Ait İmarat ve İcraat-ı Hayriye-i Ahire" bölümünde şu şekilde geçmektedir: "Mardin sancağı dâhilinde kezalik evkaf-ı mazbuta ve mülhakadan Latifiye ve Necmeddin Gazi ve Seyh Mehmed Farisi ve Kasım Padişah ve Camii Kebir (Ulu Cami) ve Sultan İsa ve Kale ve İbrahim Ağa ve Seyh Davud

Bu belgeye göre, toplu bir onarım işi yapılmıştır, ancak Ulu Cami'nin ne tür bir onarım geçirdiği hususu anlaşılammamaktadır.

Minaredeki değişikliklerin yanı sıra; avlunun doğu, batı ve kuzey-batısındaki revakların bir bölümü kapatılarak odaya çevrilmiştir. Avluda, caminin doğu ve batı tarafındaki girişler eyvan olarak bırakılarak ikişer çapraz tonozla örtülü mekânlara dönüştürülmüş, kuzeylerine batıda bir eyvan, doğuda bir oda yerleştirilmiştir. Kuzey revak kısmı, selsebilli eyvanın batısı "Şafiler Mescidi" olarak yeniden düzenlenmiş; doğusuna bir kapı, güneyine mihrap ve pencereler açılmıştır. Revakların Osmanlı döneminde iki katlı olduğu tahmin edilmektedir. Yıldız Arşivlerinde bulunan, doğu cephesinden çekilen 1899 tarihli bir fotoğrafta (Şekil 1) üst kat revakları görülmektedir, ancak bu tarihten sonra doğu ve batı kısımlardaki bu revaklar kaybolmuştur. Avlunun kuzeyinde bulunan ve güneye bakan üst kat revakları ise, Osmanlı döneminde kapatılmış, kuzeydeki sokaktan cephe açılarak günümüzdeki manufaturacılar çarşısındaki kuzeye cephe veren dükkânlarla dönüştürülmüştür.

Harim mekânı; enine dikdörtgen, üç sahınlı ve mihrap önü kubbeli (maksure kubbesi) özelliğini sürdürmekle beraber, kuzeyden birinci sahna denk gelecek biçimde ahşap bir mahfil katı ile Osmanlı dönemi özelliklerini taşıyan bir mihrap eklenmiştir. Ahşap mimari elemanların çok az kullanıldığı Mardin'de, bir Osmanlı dönemi eki olan Ulu Cami ahşap mahfil katı 2010 restorasyon projesi uygulamasında tamamen kaldırılmıştır.

Caminin cephe düzeninde yapılan bu döneme ilişkin müdahale ve değişiklikler, daha ziyade harimin

Şekil 10. Avludan bir görünüm (solda sonradan eklenen destek duvarı görülmektedir).

avluya bakan kuzey cephesinde yapılmıştır. Bu cephede, doğudan birinci kapıdan sonra, diğer üç kapının aralarında kalan kısımlar, duvarların yarısını aşan yüksekliğe kadar destek duvarı ile kaplanmıştır. Bu ek payanda duvarı, girişlerin özgün durumunu ve eğer varsa, bu cephedeki süsleme ve olası kitabeleri kapatmaktadır. Destek duvarının ortasında basit bir yazlık mihrap nişi yer almaktadır. Kapılar, dikdörtgen açıklıklıdır ve sivri kemerlerle düzenlenmiştir; destek duvarlarıyla özellikleri tamamen kaybolmuştur. Taşa yazılı olduğundan bahsedilen, fakat bugün mevcut olmayan vakfiye kitabesi ile diğerleri muhtemelen bu duvarın altında kalmıştır (Şekil 10).

Ana mihrap; mihrap önü kubbesinin bulunduğu kesimde, doğudan ikinci kapının ekseninde ve kible duvarında yer almaktadır. Dıştan 2,70 x 6,10 m ölçülerinde dikdörtgen bir çerçeveye sahiptir. Duvar yüzeyinde çıkma yapan profillerle sınırlandırılan mihrap, altta kemerli niş kısmı, üstte ise üçgen

alınıktan oluşmaktadır. Mihrap nişi ise, iki kademeli ve yarım daire planlıdır. Nişi örten yarım kubbe Cumhuriyet dönemine kadar istiridye kabuğu şeklindeydi. Mihrap duvarının üzerine, geç devirlerde yapıldığı kesinlikle belli olan, pilastırlara oturtulmuş üçgen bir alınlık yerleştirilmiştir. Mihraptaki uygulamaların, Geç Osmanlı dönemi özelliklerini taşıdığı görülmektedir (Şekil 11).

Mardin Ulu Camii hariminde, doğu ve batı duvarındaki büyük kalem işi hatlar, 1899'da çekilen iç mekân fotoğraflarında göze çarpmaktadır (Şekil 12). Bursa Ulu Camii, Edirne Üç Şerefeli Camii gibi erken dönem Osmanlı camilerinde görülen bu hatlar, 1956 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün onarımı sırasında çekilen fotoğraflarda da görülebilmektedir (Şekil 13).⁷

Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarında ve bazı Şeriye sicillerinde, H. 1091 ve H. 1327 (1680-1910) tarihleri arasında Mardin Ulu Camii'de cüzhan⁸, imam⁹ ve hatip¹⁰ olarak görevlendirilenlerin

Cami ve medrese ve zaviyeleri müsakkafat-ı vakfiyeleri mahalli evkaf idaresi marifetiyle tamir ve inşa edilmiştir. " Bkz. İzgöer, 2012, c. 4, s. 98.

⁷ Bu hatlar, 1956 yılı Vakıflar Genel Müdürlüğü onarımı sırasında kaldırılmıştır.

⁸ "Mardin Cami-i Kebiri'nde Mehmed Ali Efendi'den münhal olan cüzhanlık vazifesinin, biraderi Huzade Ahmed Efendi'ye tahsisi" konulu belge: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tarih H.21/Za (Zilkade)/1319, Dosya no. 1801, Gömlek no. 135001, Fon Kodu: BEO.

⁹ "Mardin'de bulunan Cami-i Kebir'in imamet ve hitabet görevinin es-Seyyid Mehmed Resid Halife'ye tevcihi" konulu belge: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, H.13/S (Safer)/1212, Dosya no. 1467, Gömlek no. 28, Fon Kodu: HAT.

¹⁰ "Mardin'de bulunan Cami-i Kebir'in hitabet cihetinin Seyyid İsmail Halife'ye tevcihi" konulu belge: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, H.16/B (Receb) /1245, Dosya no. 1579, Gömlek no. 57, Fon Kodu: HAT.

maaş tayinleri ve hayır için maaş tahsisine¹¹ ilişkin birçok belge bulunmaktadır. Bu kayıtlardan, Mardin Ulu Camii Vakfı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine kadar aktif olduğu ve sahipsiz bir bebeğin emzirilmesi için bile vakıf gelirinden maaş bağlanarak hayır ve hasenat işlerine devam edildiği görülmektedir.

3.3. Cumhuriyet Döneminde Mardin Ulu Camii

Mardin Ulu Camii'ye, 1956, 1986 ve 2010 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından üç esaslı onarım yapılmıştır.¹² Yapı, bunların dışında birçok kez de basit onarım geçirmiştir. Anıt; Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun 21.09.1979 tarih, A-1933 no.lu kararı ve 47.000/1.0/250 envanter numarasıyla tescillenmiştir. Vakıfların 1956 yılı onarımında cami içinde raspa yapılmış ve Osmanlı döneminden kalma sıva üstü kalem işi hat yazılarının tamamı kaybolmuştur. Onarımda caminin cephelelerinde gerekli yerlerde çürütmeler, harimin dam yalıtımı, avluya da şadırvan yapılmıştır.

Şadırvan, Mardin camilerinde Cumhuriyet dönemi ekidir (Şekil 14). Bu tarihe kadar abdest, cami avlusundaki selsebilli eyvandan ibriklere su doldurulmak suretiyle alınmaktaydı. Caminin vakfiyesinde de ibrik tar bulduğu ibaresi ve alacağı maaş yer almaktadır.¹³

Anıt, ilerleyen zamanlarda kayıtlı olmayan farklı onarımlar da görmüştür; 1986 yılında, gerekli onarımların yanı sıra yapının elektrik-aydınlatma projesi de hazırlanıp uygulanmıştır. Bu onarımda, mihraba bilinçsizce müdahale edilmiştir. Altun'un 1967 yılında çektiği fotoğraflarda mihrabın alçı pilastırları üstü boyalı olarak görülmektedir. Bugün ise yalnızca izleri vardır. Görünen en belirgin

Şekil 11. Cami'nin 1931 yılındaki mihrap ve detayı (Gabriel, 1940).

Şekil 12. 1899 yılında Mardin Ulu Camii hariminden bir görünüm (Oppenheim, 1930).

Şekil 13. 1956 yılında Vakıflar onarımı sırasında Mardin Ulu Camii harimini gösteren fotoğraflar (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

değişiklik, 1967'de istirdiye kabuğu şeklindeki mihrap nişi yarım kubbesinin günümüzde düz yarım kubbe şeklinde yapılmış olmasıdır. Mihrap özgünlüğünü 1986 onarımında kaybetmiştir (Şekil 15).

Cami yakın geçmişte, 2004 yılında basit onarım görmüştür; bu onarımda çalışan taş ustası Murat Ürkmez'in aktardığına göre, gerekli bakımların yanı sıra kubbeye içeriden raspa uygulanmıştır.¹⁴ Bu işlem sonucunda, Vakıfların geçmiş

dönem onarımlarında uyguladığı çimento esaslı sıvalara ulaşılmış, bu sıva katmanları mümkün olduğunca kaldırılmıştır. Sıvaların bazı yerlerde kubbeyi meydana getiren taşlara kuvvetle yapıştığı görülmüş, kubbenin taş yüzeyine zarar verilebileceği endişesiyle kimi çimento esaslı sıvalar tamamen sökülmüştür. Yapılan raspa sonucunda, kubbenin içerden kaba yonu taş ile örüldüğü anlaşılmıştır. Kubbe bu onarımda, yörede geleneksel olarak

¹¹ "Mardin'in Cami-i Kebir kapısına bırakılan bebeğin emzirilmesi için, maaş tahsis edildiği" konulu belge: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, H.10/ L (Sevval) /1305, Dosya no. 1514, Gömlek no. 45, Fon kodu: DH.MKT.

¹² Detaylı bilgi için bkz: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Mardin ili, Merkez ilçesi, 008 no.lu Ulu Cami klasörü.

¹³ Günümüzde Mardin'de "Beit'ül Gimgim" (Gügümcü ailesi) lakaplı kent esrafından bir ailenin dedeleri, geçmişte bu camide ibriklik yapmıştır. Yaptıkları iş, zamanla bu sülalenin lakabı olmuştur (Hafız Kermozade Suphi Çağlayan, kişisel görüşme, Mayıs 2015).

¹⁴ M. Ürkmez, Kişisel görüşme, Mardin, Kasım 2016.

Şekil 14. Mardin Ulu Camii'nde şadırvanın olmadığı 20. yüzyıl başından bir görünüm (Oppenheim, 1930) (solda) ve günümüzde cami avlusu (sağda)

Şekil 15. 1967'de Mardin Ulu Camii mihrabı (Altun, 1971a) (solda); günümüzdeki görünümü (sağda)

Şekil 16. 1899 yılında özgün minber tacındaki kitabe (Oppenheim, 1930) (solda); günümüzdeki görünümü (sağda)

kullanımı devam eden, kireç esaslı, yerel ağızda “*mkara*” denilen ve günümüze kadar bileşimi korunan bir harç ile sıvanarak onarılmıştır.

Mihrabın batısındaki 13. ya da 14. yüzyıl eseri özgün minber, 2006 yılında eskisinin parçaları kullanılarak yenilenmiştir. Ulu Cami vakfı mütevellisi Adnan Durdu'nun aktardığına göre, Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü 2005 yılında camiye Şanlıurfa'dan yeni bir minber satın almıştır.¹⁵ Fakat cami vakfının mütevellileri bu yeni minberi beğenmemiş, eskisinin onarılıp yeniden kullanılmasını istemişlerdir. Minber, dönemin Mardin Valisi Temel Koçaklar'ın katkısı ile 10.000 lira karşılığında Mardinli yaşlı bir dülger tarafından onarılmıştır. Usta, çürümüş olan künde-kâri parçaların birçoğu yeniden şablon çıkararak üretmiş, aynı teknik ile yerine koymuştur. Fakat minberin bazı elemanlarının yenilenmesinde özgün biçime uymamıştır. Minberi

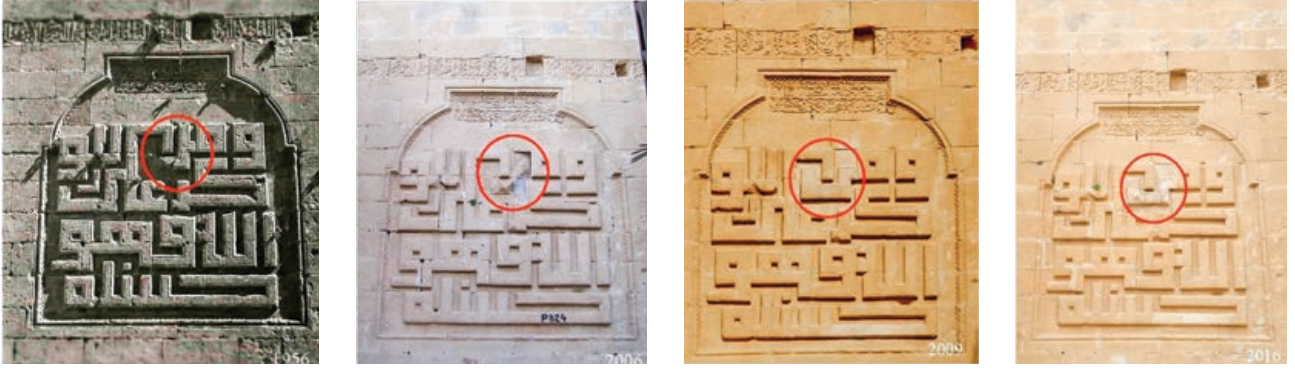
Şekil 17. 1899'da Mardin Ulu Camii minberi (Oppenheim, 1930) (solda); 2004 yılında yeşile boyanmış hali (ortada); bugünkü yenilenmiş minberin fotoğrafları (sağda)

bir bütün olarak söküp atölyesine götürmeyerek yerinde parça parça onarmış, bu yüzden de onarım yaklaşık bir yıl sürmüştür. Yeni minberde kapı tacındaki özgün üç satırlık kitabenin, ortadaki satırı söküldüğünden, iki satırı kalmıştır (Şekil 16). Minberin külâhı tamamen değiştirilmiştir. Künde-kâri üçgen yan yüzler ise, korunarak günümüze kadar

ulaşmıştır. Minber, aslına uygun restore edilmediğinden, özgünlüğünü yitirmiştir (Şekil 17).

Cami, 2009 yılında dönemin valisinin talimatı ile gerekli izinler alınmadan onarılmaya başlanmıştır. Vakıflar tarafından koruma projeleri hazırlanmakta olan caminin onarımı, yapılan şikâyetler üzerine durdurulmuştur.

¹⁵ A. Durdu, Kişisel görüşme, Mardin, Aralık 2015.

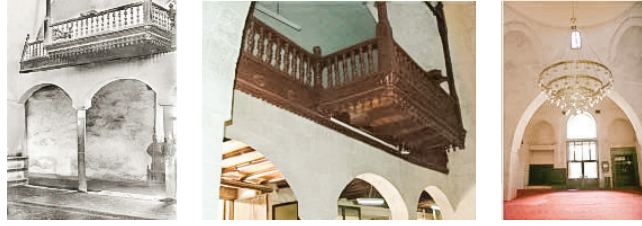

Sekil 18. Mardin Ulu Camii'nin minare kaidesindeki en eski kitabelerinden olan küfî kitabede yapılan yanlış tamamlama

Bu izinsiz onarımda caminin en karakteristik kitabesi olan minare kaidesinde yer alan küfî kitabede, kısmi, ancak yanlış bir tamamlama yapılmıştır. Yapılan arşiv araştırmalarında, bu kitabenin özgün biçimine sadık kalınmadan tamamlandığı anlaşılmıştır. Kitabenin 1956 yılına ait fotoğrafında, bir harfin dik hatlı olduğu görülürken, aynı harf 2009 yılında yatay bir şekilde tamamlanmıştır. Onaylı koruma projesinde de kitabe tamamlanmamış eski hali ile gösterilmiş ve müdahale paftasında yalnızca temizliğinin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Koruma projesi onaylanan caminin restorasyonuna 2010 yılında başlanmış ve yanlış bir şekilde tamamlanan kitabe, bu haliyle günümüze kadar gelmiştir (Şekil 18).

Ulu Cami, en kapsamlı onarımı 2010-2012 yıllarında geçirmiştir. Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 2009 yılında onayladığı ve Mimar Ramazan Kardeşin ile Yüksek Mimar Fethullah Duyan'ın hazırladığı projeye göre 595.777 TL sözleşme bedeli ile ihale edilen işe, 2010 yılının Haziran ayında başlanmıştır. Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün kontrolündeki restorasyon 550 günde bitirilmiştir.¹⁶

Restorasyonda, caminin damındaki betonarme döşeme kaldırılarak yalıtım yapılmış ve kireç taşı ile kaplanmıştır. İç ve dış mekândaki tüm yüzeyler temizlenmiş, çimento esaslı sıvalar kaldırılmıştır. Tonozlar, "inkara harcı" ile sıvanmıştır.

Sekil 19. Soldan sağa, Mardin Ulu Camii 1889 yılı (Oppenheim, 1930); 2005 yılı mihrap önü ahşap selâtin mahfil; günümüz görünümü (M. Çağlayan arşivi).

Sekil 20. Üstte onarım öncesi Mardin Ulu Camii mahfil katını taşıyan basık kemerli sütunlar; altta bugün cami avlusunun bir köşesindeki atıl durumları

Restorasyon işinin kontrolölüğünü üstlenen Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde görevli Mimar Semra Hillez'in aktardığına göre, içerden sıvalı olan kubbeye yapılan incelemelerde, sıvanın kireç esaslı geleneksel sıva olduğu anlaşılmıştır. Sıvada çatlak bulunmadığı gözlemlenerek müdahale edilmemiş, yalnızca

üstüne kireç badana yapılmıştır.¹⁷

Bu restorasyon uygulamasında, avluya bakan kapılar hariç, tüm ahşap doğramalar yenilenmiştir. İç mekândaki geç Osmanlı eki ahşap mahfil katı ve bu katı taşıyan bazı taş sütunlar, koruma kurulunun onaylamış olduğu restorasyon projesine göre kaldırılmıştır (Şekil 19, 20).

¹⁶ S. Hillez, kişisel görüşme, Diyarbakır: Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Haziran 2015.

¹⁷ Kubbenin bu sıvası, 2004 yılında yapılan basit onarım kapsamında uygulanmış olan geleneksel harçtan (inkara) yapılmış sıvadır (M. Ürkmez, kişisel görüşme, Kasım 2016).

4. Değerlendirme ve Sonuç

Mardin Ulu Camii'nin bazı bölümleri, 12. yüzyıldan günümüze özgünlüğünü koruyarak ulaşmış, bazıları ise büyük değişikliklere uğramıştır. Caminin harim bölümü bütünlüğünü koruyabilmiş, fakat son restorasyonda Osmanlı dönemi eki olan ahşap mahfil katı tamamen kaldırılmıştır. Bugün yalnızca beş göz kalan revakların, 15. yüzyılda Timur yıkımları ile beraber değişikliğe uğradığı söylenebilir. Bu yıkımlardan çifte minareli düzen de etkilenmiştir.

Mardin, Yavuz Sultan Selim'in bölgeyi ele geçirdiği tarihe kadar (1516-1517), Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin yönetiminde kalmıştır; ancak camiye yapılan müdahalelerin çoğu Osmanlı dönemine aittir. İlk minare, 16. yüzyıl sonunda yapılmış, 1887'de yıkılan minare, bilahare yenilenmiştir. Bu yıllarda Mardin'deki usta taşçı geleneği henüz yapıcı karakterini kaybetmemiştir. Camide, avlunun kuzey ve batı tarafı 18. ve 19. yüzyıl onarımları sonucunda bugünkü şeklini almıştır. Avlunun doğu kanadı, cami hariminin kuzeyindeki istinat duvarı, harimdeki ahşap mahfil katı ve minare, Osmanlı dönemi ekleridir. Avludaki şadırvan, harimde raspalanan sıvalar ve dama uygulanan şap, erken Cumhuriyet dönemi müdahalelerindedir. Damın üzerinin taş kaplanması, ahşap mahfil katının sökülmesi, şadırvanın betonarme saçağının kırılması ise, 2010 yılı onarımında yapılmıştır. Ahşabın mimari elemanlarda kullanımının çok az olduğu Mardin'de, Osmanlı eseri olan harimdeki ahşap mahfil katı, dönem eki olarak kabul görerek, sökülmeyip yerinde bırakılabilirdi. Cumhuriyet döneminde, iç cephe duvarları üzerindeki kalem işi hatların kazılarak tamamen temizlenmesi, Ulu Cami için önemli bir kayıp olmuştur. Bilinçsiz onarımlarla mihrabın istiridye kabuğu

şeklindeki yarım kubbesinin şekli, perdahlı düz yarım kubbeye dönüşmüş, bu yüzden mihrap ve minber büyük ölçüde özgünlüğünü yitirmiştir.

Kubbe, caminin ilk inşa edildiği dönemde, muhtemelen karakteristik bir mimari eleman olarak yapılmıştır. Analogik değerlendirmeler neticesinde, kentte 100-150 yıl sonra inşa edilen medreselerin de aynı dilimli kubbeye ve kible ölü üçlü payanda düzenine sahip olduğu görülmektedir.

Mardin Ulu
Camii'nin bazı
bölümleri günümüze
özgünlüğünü
koruyarak ulaşmış,
bazıları ise büyük
değişikliklere
uğramıştır;
camiye yapılan
müdahalelerin
çoğu Osmanlı
dönemine
aittir.

Yapı üzerinde tespit edilen kitabelerin değişik yerlerde bulunması ve yazı karakterlerinin farklılık göstermesi, bir anlamda eserin tarihsel gelişimine de işaret etmektedir. Kitabelerden eserin çok sık onarım geçirdiği, ancak plan bazında ve strüktürel anlamda büyük bir değişikliğe uğramadığı söylenebilir. Eserin erken dönem restitüsyonuna dair; avluyu çevreleyen tek katlı revaklı bir düzene sahip olduğu, Osmanlı döneminde bu revakların bir kısmının kapatılıp farklı işlevlere hizmet ettiği, üst kata ek revaklar yapıldığı, minarenin iki kez yeni-

lendiği ve harimin her dönemde bütünlüğünü koruduğu tespit edilmiştir.

Mardin Ulu Camii yaklaşık dokuz asırdır ayakta olan bir kültür mirasıdır. Anıtın, özgünlüğü korunarak gelecek nesillere aktarılması için bilimsel müdahaleler gerekmektedir. Artuklu döneminden kalma kitabeler fiziksel aşınmaya uğradığından, bazı bölümleri bugün okunamamaktadır. Yayıpı 1932'de inceleyen Albert Gabriel'in okuduğu kitabeler, bugün tahribattan ötürü zorlukla seçilebilmektedir. Anıtın tüm mimari elemanları ile birlikte bütünlüğünün korunması için bilinçli bir şekilde çaba sarf edilmelidir.

Geleneksel yapım tekniğinin hâlâ devam ettiği Mardin'de Ulu Cami ve kentteki sivil mimarlık örneklerinde özgün kısımlar zorlukla algılanmaktadır. Bunda, anıtlarda yüzyıllardan beri kullanılan yapı malzemesinin hiç değişmemesinin etkili olduğu söylenebilir. Mardin'de taşçı geleneği hâlâ devam etmekte; geçmişte olduğu gibi bugün de Mardin'de yetişen ustalar yoğun olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi kentlerinde yığma yapıların taş işçiliklerinde çalışmaktadırlar. Taş ustaları, çırak ve kalfa yetiştirerek geçmişten günümüze taşçılığın sürdürülebilir olmasında etkili olmuşlardır. Bu sebeple, Mardin ve civar bölgedeki anıtların koruma projelerinin hazırlanması öncesinde detaylı bir arşiv araştırmasının yapılması çok önemlidir. Zira Mardin Ulu Camii hariminin sonradan genişletilmediği, minarenin Osmanlı döneminde iki defa yeniden inşa edildiği, Cumhuriyet döneminde harimdeki kalem işi hatların silindiği, avluya şadırvan eklenildiği, mihrap ve minderin çeşitli müdahaleler ile özgünlüklerinin zedelenmesi gibi önemli veriler detaylı arşiv araştırmalarıyla ilk defa ortaya çıkarılmıştır.

KAYNAKLAR

- Abdülğani Efendi, 1999, *Mardin Tarihi* (yay. haz. Burhan Zengin), Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- Abdüsselam Efendi, 2007, *Mardin Tarihi*, (yay. haz. H. H. Güneş), İstanbul, İmak Ofset.
- Ainsworth, W. F., 1842, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, c. 2, John W. Parker, West Strand, Londra.
- Ali Emiri, 2006, *Mardin Artuklu Melikleri Tarihi Kâtip Ferdi*, (yay. haz. M. Yardımcı), Prestij Reklam, İstanbul.
- Altun, A., 1971a, *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*, Dizgi Baskı, İstanbul.
- Altun, A., 1971b, "Mardin Ulu Camii ve Çifte Minareler Üzerine Birkaç Not", *Vakıflar Dergisi*, sayı IX, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 191-200.
- Altun, A., 1978, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Aslanapa, O., 1973, *Türk Sanatı II Anadolu Selçuklulardan Beylikler Devrinin Sonuna Kadar*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Aslanapa, O., 2007, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları, Ankara.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tarih: 13/S/1212, Dosya no. 1467, Gömlek no. 28, Fon Kodu: HAT.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tarih: 21/Za/1319, Dosya no. 1801, Gömlek no. 135001, Fon Kodu: BEO.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tarih: 16/B/1245, Dosya no. 1579, Gömlek no. 57, Fon Kodu: HAT.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tarih 10/L/1305, Dosya no. 1514, Gömlek no. 45, Fon Kodu: DH.MKT.
- Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Mardin ili, Merkez ilçesi, 008 no.lu Ulu Cami klasörü.
- Bayram, S., 2007, "Arşivlerde Kayıtlı Mardin'de Yapılmış En Eski Vakıflar: İmam Zeynel Abidin'in 1158 Tarihli ve Artukoğulları'ndan Kutbuddin İlgazi İbni Melik Necmeddin İbni Emir Timurtas M. 1178 tarihli vakfiyeleri", *Makalelerle Mardin 1, Tarih - Coğrafya*, İmak Ofset, İstanbul, s. 294-298.
- Bekin, D., 2011, *Tarihin Işığında Mardin*, Mardin Valiliği, Ankara.
- Buckingham, J. S., 1827, *Travels in Mesopotamia*, Henry Colburn, Londra.
- Cezar, M., 1985, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, Mardin Ulu Cami Anıt Fişi (Erişim tarihi: Nisan 2014).
- Dolebeni, H., 1972, *Tarihte Mardin*, Resim Ofset, İstanbul.
- Eken, G., 2006, "19. Yüzyıl Mardin Vakıfları Üzerine", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 20, Konya, s. 233-250.
- Gabriel, A., 1940, *Voyages archéologiques dans La Turquie orientale*, Ed. De Boccard, Paris.
- Gertrude Bell Archive, Newcastle University, <http://www.gerty.ncl.ac.uk/> (Erişim: Kasım 2018).
- Göyünc, N., 1991, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Güler, M., 2005, *12. yüzyıl Anadolu Türk Camileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Tarihi Programı yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul.
- Günay, R., 2002, *259 Numaralı Hicri 1006-1008 (Miladi 1598-1600) tarihli Mardin Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Diyarbakır.
- İzgöer, A. Z., 2002, *Diyarbakır Salnameleri*, c. 4, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Taş, K. Z., Özcoşar, İ., Güneş, H. H., Gürhan, V., 2006, *195 no.lu Mardin Şer'iye Sicili Belge Özellikleri ve Mardin*, İmak Ofset, İstanbul.
- Oppenheim, M., 1930, *Expedition in der Asiatischen Türkei 1899 (Waranschahar - Tell Halaf — Diyarbakir - Kazan Ali)*, Bd. 7, Berlin.
- Kişisel Görüşmeler:
- Gabriel Akyüz, G., 07 Mart 2015, Mardin, Kırklar Kilisesi.
 - Suphi Çağlayan, 10 Mayıs 2015, Mardin.
 - Adnan Durdu, 18 Aralık 2015, Mardin.
 - Semra Hillez, S., 9 Haziran 2015, Diyarbakır, Vakıflar Bölge Müdürlüğü.
 - Murat Ürkmez, 20 Kasım 2016, Mardin.

RESTORATION PROJECT OF TALAS AMERICAN COLLEGE “GIRL’S BOARDING SCHOOL” BUILDING

ABSTRACT

Talas American College Buildings that are one of the base stations of American Board of Commissioners for Foreign Missions’ educational activities carried out in Turkey in the 19th century, have managed to make a significant imprint on the cultural and architectural underground of the city’s memory with the different functions that they have undertaken. Due to the intensive use of the building complex by Erciyes University since 1978, restoration was needed and a conservation project was prepared in accordance with contemporary conservation principles.

With this study, that was supported by Erciyes University Scientific Research Project Department (no 4440), it is aimed to set a model to be followed during the preparation of conservation projects. In this context, the process and methods used during the preparation of the project have been summarized aiming to increase the quality of restoration practices in the region and to contribute to scientific literature.

Talas Amerikan Koleji “Kız Okulu Binası” Koruma Çalışmaları

H. HALE KOZLU,
GONCA BÜYÜKMIHÇI,
SEVDE KARAHAN,
AYSEGÜL AKŞEHİRLİOĞLU

1. GİRİŞ

Koruma ve yenileme çalışmalarında dikkat edilmesi gereken ilkeler, ulusal ve uluslararası geçerliliği olan tüzükler ve yasalarla belirlenmiş olup uluslararası platformda etkin kuruluşların yanı sıra, ülkelerin ulusal kurumları ve sivil toplum örgütlerinin çalışmalarıyla detaylandırılıp güncellenerek devam etmektedir. Doğru ve bilimsel bir koruma çalışmasının gerçekleştirilmesi, bilimsel yöntemlerle ve titizlikle sürdürülen bir projelendirme sürecine bağlıdır. Koruma sürecinin sağlıklı bir şekilde tamamlanabilmesi; uygulama sürecinde, projelendirme safhasında çizimler ve teknik raporlarla belirlenen ilkeler ve yöntemlere uygunluğun denetlenmesiyle sağlanabilmekte-

On dokuzuncu yüzyılda inşa edilen ve günümüzde Erciyes Üniversitesi Sosyal Tesisleri olarak kullanılan Talas Amerikan Koleji yapı grubu, koruma projelerinin hazırlanması sürecinde izlenecek yöntemlerle ilgili olarak geliştirilecek model için örnek seçilmiştir.

dir. Bu nedenle, koruma projeleri konusunda bilinçli, eğitilmiş ve ortak terminolojiye sahip uzmanlarca yapılması gereken, gelişen teknolojik veri ve tekniklere uygun

bir şekilde kuramsal ve pratik alanda güncel gelişmeleri izlemek, disiplinlerarası bir çalışma gerçekleştirilmektir.

Üniversitelerin tek görevinin eğitim olmadığı, aynı zamanda topluma örnek teşkil edecek uygulamaları ve araştırma-geliştirme çalışmalarını da yürütme sorumlulukları göz önünde bulundurulduğunda, Kayseri gibi kültürel mirasımızın önemli örneklerini barındıran bir kentte, koruma çalışmalarının bilimsel bir yaklaşımla ele alınması ve bu alandaki projelerin niteliklerinin artırılmasında bölgedeki bilim kurumlarının örnek teşkil edebilecek bilimsel çalışmalar gerçekleştirilmesi önemlidir. Bu bağlamda, günümüzde Erciyes Üniversitesinin sosyal tesisleri olarak kullanılan tarihi Talas Amerikan Koleji Binaları, koruma projelerinin hazırlanması sürecinde izlenecek yöntemlerle ilgili bir çalışmada geliştirilecek model için örnek olarak seçilmiştir.¹

^{*} Dr. Öğretim Üyesi H. Hale KOZLU, Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, e-posta: halekozlu@gmail.com; Prof. Dr. Gonca BÜYÜKMIHÇI, Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, e-posta: goncabm@gmail.com (başlıca yazar); Arş. Gör. Sevd e KARAHAN, Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, e-posta: svdgnr@gmail.com; Arş. Gör. Aysegül AKŞEHİRLİOĞLU, Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, e-posta: aysegul_pusat@hotmail.com.

¹ Erciyes Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen 4440 kodlu araştırma projesi kapsamında hazırlanan rölöve çalışmaları, ERÜ Rektörlüğü ve Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylanmıştır. Diğer projeler, araştırma projesi kapsamında bilimsel birer çalışma olarak ele alınmış, uygulamaları gerçekleştirilmemiştir.

Şekil 1. Vaziyet planı

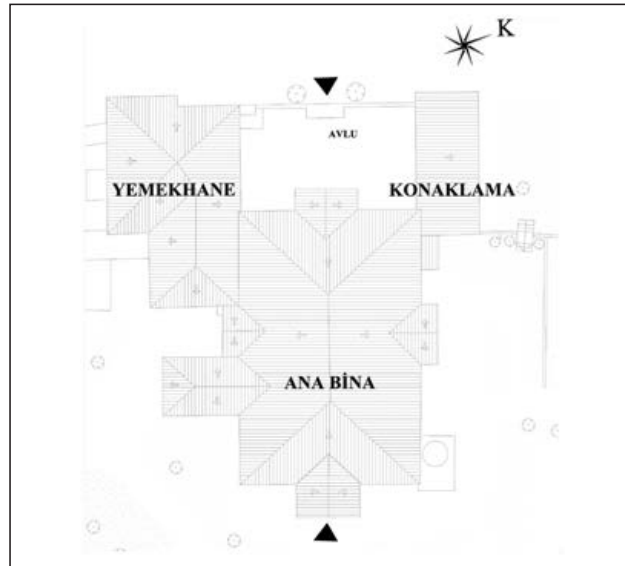
Şekil 2. Genel görünüm

2. Talas Amerikan Koleji Koruma Çalışmaları

Erciyes Üniversitesi Sosyal Tesisleri olarak kullanılan yedi bina ve müstemilatından oluşan kampüste yer alan Talas Amerikan Koleji yapı grubu, Kayseri ili, Talas ilçesi, Yukarı Mahalle'de yer almaktadır. On dokuzuncu yüzyılda Amerikan Board Kurumu tarafından inşa edilen kampüste, Amerikan Hastanesi ile kolej ve hastanenin lojman binaları da yer almaktadır (Şekil 1). Kolejin eğitim binası da aynı mahallede bulunmakta ve kolejde eğitim gören yatılı öğrenciler, eğitimciler ve hastane çalışanları burada ikamet etmekteydiler.

Kampüs alanı içerisinde yer alan yedi binadan, proje kapsamındaki örnek bina (Şekil 2), geçmişte farklı dönemlerde kız okulu, öğrenci yatakhane ve yemekhane olarak kullanılmıştır. Günümüzde Erciyes Üniversitesi Sosyal Tesislerinde konaklama ve yemek birimi olan ve yapı grubu içerisinde "1. Bina" denilen yapı, bir avlu ve etrafını çevreleyen üç birimden oluşmaktadır. Avlu giriş kapısının karşısındaki yapı "Ana Bina", avlunun kuzeydoğusunda ve güneybatısında, ana binaya bitişik, ancak mekânsal bir bağlantısı olmayan iki birimden kuzeydoğudaki bina "Yemekhane", güneybatıdaki ise "Konaklama Bloku" olarak tanımlanmıştır (Şekil 3).

Atatürk Bulvarı'nda, 1. Bina'nın avlu girişinin karşısında ve güneydoğuda yer alan Ana Bina;

Şekil 3. Bina blokları

bodrum+3 kattan oluşmaktadır. Haçvari plan şemalı sofaya, üç oda ve hamam açılmaktadır. Sofadan, birbirine paralel iki tek kollu merdivenle bahçe giriş kotuna ulaşılmaktadır. Bu katta; yan eyvanlar kapatılarak odaya dönüştürülmüş olmakla beraber, avlu kotundaki plan şeması aynen izlenebilmektedir (Şekil 6, 7).

Çift kollu ahşap bir merdivenle ulaşılan üst kat, kolej döneminde tek mekândan oluşan bir yatakhane olarak kullanılmıştır. Ancak, 1980'li yıllarda yapılan onarımlarda muhdes duvarlarla bölünerek, odaların sofaya açıldığı ve alt kattaki iç sofalı plan şemasının devamı niteliğinde bir kullanıma dönüşmüştür. Kat yükseklikleri diğer katlara nazaran daha alçaktır;

günümüzde konaklama amacıyla kullanılmaktadır (Şekil 8).

Avlunun kuzeydoğusunda, iki katlı yemekhane bloku, güneybatısında ise iki katlı bir konaklama birimi yer almaktadır (Şekil 9, 10). Avluya bakan cephedeki kapatılmış kemerlerden, geçmişte yarı açık bir mekân olduğu anlaşılmaktadır.

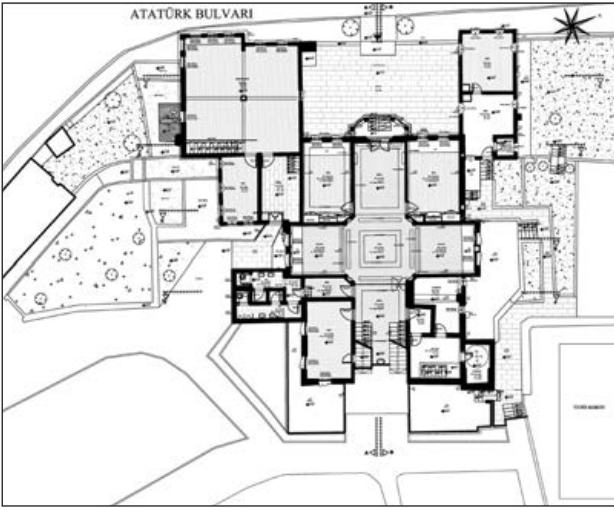
Ana binada genel bir simetrik etki göze çarpsa da, mekân oranlarında ufak farklılıklar bulunmaktadır. Bu simetri, orta sofaya açılan odaların eşit sayıdaki pencereleri ile sağlanmaya çalışılmıştır (Şekil 11, 12). Zemin üzerinde üç katı algılanan yapının, hem Atatürk Bulvarı'na bakan avlu cephesi hem de bahçe cephesi etkili bir görünümüne sahiptir.

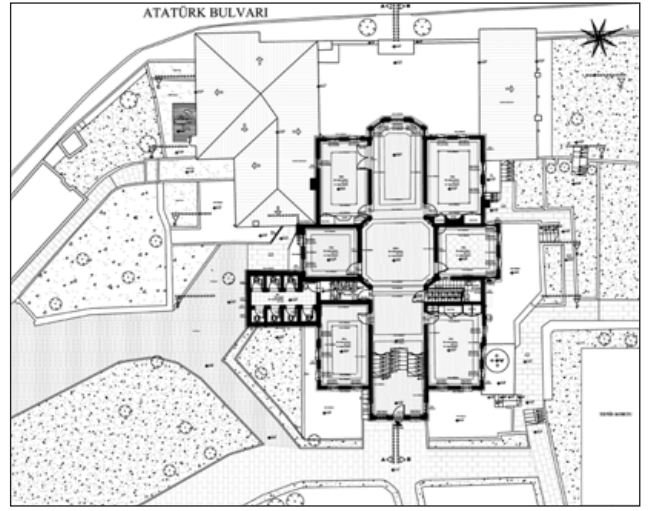
Şekil 4. Avlu kotu sofa girişi

Şekil 5. Bahçe kotu girişindeki merdivenler

Şekil 6. Avlu kotu (-5.73 kot) planı

Şekil 7. Bahçe kotu (-1.17 kot) planı

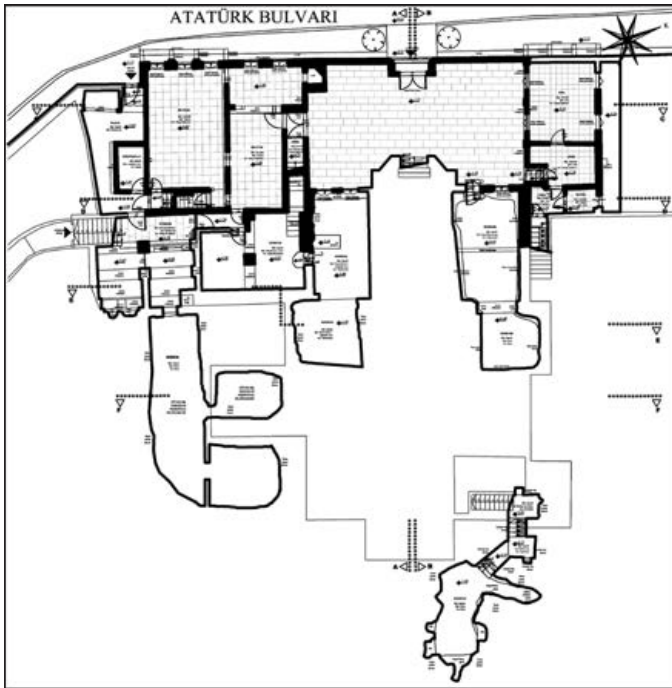
Şekil 8. Birinci kat sofası

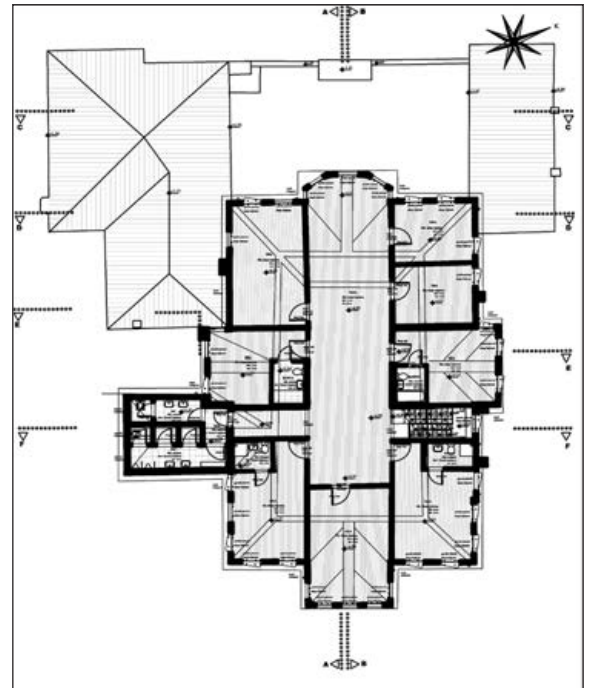
Sekil 9. Yemekhane bloku girişi

Sekil 10. Konaklama bloku girişi

Sekil 11. Bodrum kat (-7.48 kot) planı

Sekil 12. 1. kat (+4.90 kot) planı

2.1. Rölöve Çalışmaları

2.1.1. Ölçüm ve Çizim Aşaması

Bu etapta öncelikle arazi çalışmaları gerçekleştirilmiş, yapı lazer tarama yöntemiyle üç boyutlu olarak ölçülerek fotoğraflanmış, bu bilgiler nokta bulut yöntemiyle bilgisayar ortamına aktarılarak plan ve kesit paftaları elde edilmiştir (Şekil 13, 14). Poligon sistemi esas alınarak lazer tarama ve Total Station ile ölçülen ve bilgisayara aktarılan görüşler, AutoCAD programı ile cephe çizimi haline getirilmiştir. Bu etapta ayrıca, binanın mevcut durumunun üç boyutlu strüktürel modelleme çalışmaları

gerçekleştirilmiştir. Bu modelleme çalışmaları için SAP 2000 ve yerel programlar, plan ve kesit çizimlerinde Point Cloud ve AutoCAD programları, lazer tarama ve Total Station ölçümlerini yerinde bilgisayara aktarmak üzere TacHiCAD programı kullanılmıştır. Rölöve çalışmalarında, ana ölçüleri alınan detaylar Photoplan programı yardımıyla çizime aktarılmıştır (Şekil 15-18).

2.1.2. Analitik Rölöve Çalışmaları

Ölçüm ve çizim çalışmaları sonunda elde edilen paftalarla arazi çalışmaları gerçekleştirilmiş, yapı üzerinde tespit edilen ve müda-

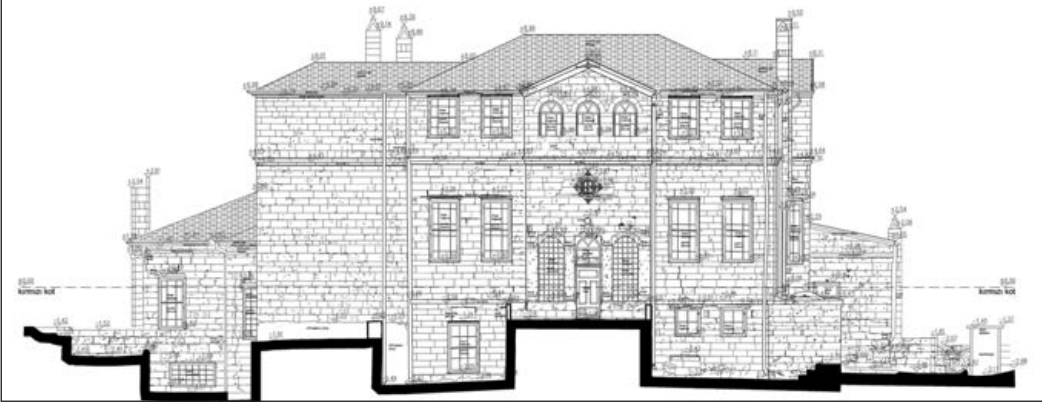
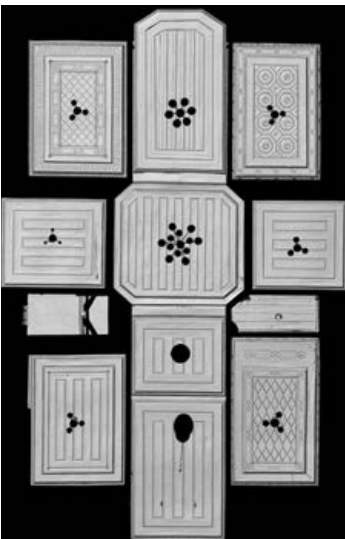
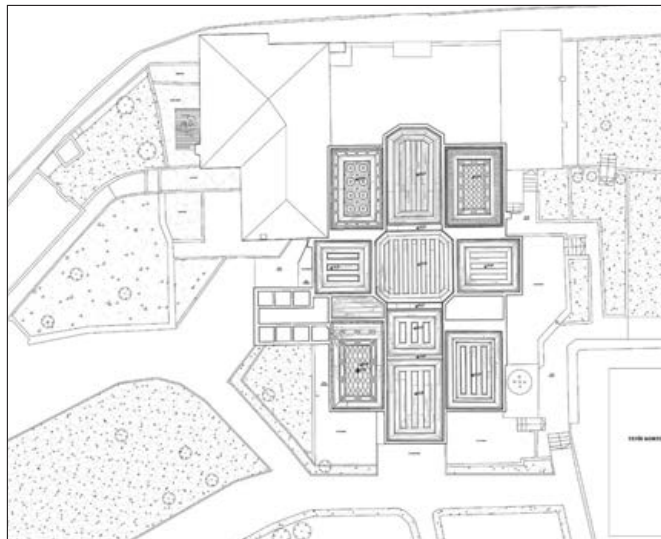
hale gerektiren hasarlar gerekli analizler yapılarak raporlanmış ve rölöve üzerine işlenerek belgelenmiştir (Şekil 19, 20). Belgeleme çalışmaları ile eş zamanlı olarak; yapının malzeme ve statik durumu değerlendirilmiş, konservasyon çalışmaları için yapının farklı noktalarından taş, ahşap harç ve sıva örnekleri alınmış, restorasyon ve konservasyon kararlarına altlık oluşturacak malzeme, hasar tespit ve statik değerlendirme paftaları hazırlanmıştır. Hasar tespit çalışmaları kapsamında; yakın çevredeki yeni yapılaşma, imar planlamaları, çevresel müdahaleler gibi özgün dokuya zarar veren oluşumlar vaziyet planında gösterilmiştir.

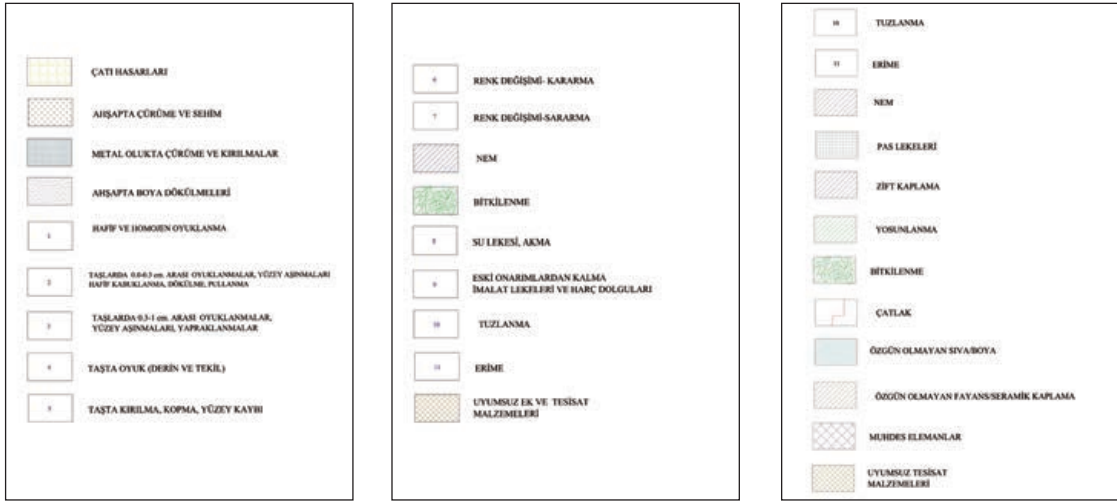

Şekil 13. Renkli 3B nokta bulutu görseli

Şekil 14. Talas Amerikan Koleji Öğrenci Yatakhaneleri Binası

Şekil 15.
Güneydoğu cephesi
lazer tarama verisi
(Renkli nokta bulutu
görseli)Şekil 16.
Güneydoğu
cephe rölevé
çizimiŞekil 17.
Tavan planı
lazer tarama
verisi
(Siyah-beyaz nokta
bulutu görseli)Şekil 18.
Tavan planı

Şekil 19. Konservasyon projesi hasar tespit pafta lejantları

Özgün yapı elemanlarındaki bozulma ve kayıplar; duvar, döşeme, sütun, kemer ve tonozlardaki statik problemler; ek ve kalıntılar; yapı malzemeleri üzerinde gözlemlenen nemlenme, tuzlanma, kabuklanma, parça kopmaları, oyuklanma, bitkilendirme, yosun ve mantar oluşumları vd. malzeme bozulmaları, yerinde yapılan incelemeler ve tarama sonucu elde edilen bilgiler yardımıyla plan, kesit ve cephe çizimleri üzerine detaylı bir şekilde işlenmiştir.

2.2. Restitüsyon çalışmaları

Restitüsyon çalışmalarında, öncelikle alanın tarihçesi incelenerek yapıların kronolojik analizleri gerçekleştirilmiştir. Arşiv taramalarının² yanı sıra, sözlü tarih araştırmaları kapsamında kolejin ve hastanenin son dönemlerine tanıklık etmiş öğrenciler, doktorlar, işçiler ve onların yapıldığı dönemin rektörüyle görüşülmüş, Kayseri Tarihi Araştırma Merkezindeki mikrofilmler tara-

narak yapının restitüsyon projesine altlık oluşturacak araştırmalar yapılmıştır. Amerikan Board belgelerinin bulunduğu Harvard Üniversitesi Kütüphanesi ve özel arşivler incelenerek,³ restitüsyon araştırmalarında elde edilen bilgiler doğrultusunda, çizilen projeler ve restitüsyon raporu bilgilerinin doğruluğu kesinleştirilmiştir.

Resmi olarak 1871’de kurulan Amerikan Koleji, 1881 yılında Talas’ın Küçüköy Mahallesi’nde bir binada eğitim vermeye başlamış, 1889’da bölgede Aslanlı Konak diye tanınan bağ evine (çalışma kapsamında ele alınan binaya) yerleşmiştir.⁴ Öğrenci sayısının artmasıyla birlikte ikinci bir okul binasına gereksinim duyulmuş, Müdür Mr. Wingate tarafından aynı mahallede yüksek bir mevkide bulunan, manzaralı bir arsanın satın alınması için teşebbüsler başlatılmış, 1908 yılında da bu arsaya yeni bir bina yapılmıştır. Okulun erkek öğren-

cilerinin yeni binaya taşınmasının ardından, Aslanlı Konak’taki kız öğrenci sayısı 175’e çıkmış, hem dersane hem yatakhane olarak kullanılan yapı yetersiz kaldığından ikinci bir yatakhaneye ihtiyaç duyulmuştur.⁵ Bunun üzerine, yeni bir yatakhane binası, öğretmen lojmanları ve kliniğin inşaatına başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasının ardından okullarda eğitim-öğretime ara verilmiş, savaş dönemi boyunca öğretmenler ve öğrenciler evlerine dönmüşlerdir; ancak sağlık personeli çalışmaya devam etmiş ve binalar hastane olarak hizmet vermiştir (Şekil 21).⁶ Yapılar, 1916 tarihinden itibaren savaşta ailelerini kaybeden çocuklar için yetimhane olarak kullanılmıştır. Cumhuriyet’in ilanından sonra tekrar American Board’a geri verilen yapının yine hastane olarak kullanımına devam edilmiş, kolej 1928 yılında 25 öğrenci ile yeniden açılmıştır (Şekil 20)⁷.

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) 1. Yıldız Tasnifi (Yıldız Arşivi Hususî Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.), Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller (Y.PRK.AZJ.), Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkâtâbeti (Y.PRK.BSK.)), 2. Diğer Tasnifler: Bâbîâlî Evrak Odası Sadaret Mektubi Kalemi, Mühimme Kalemi (BEO A.MKT.MHM.); *Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (PABCFM)*, Unit 5, Item: ABC.; Erciyes Üniversitesi KAYTAM (Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi) Arşivi, American Board ve SEV Vakfı Arşivleri, Erciyes Üniversitesi Kadir Has Merkez Kütüphanesi, Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi, İTÜ Mimarlık Fakültesi Kütüphanesi, Harvard Üniversitesi Kütüphanesi "Special Collections" Bölümü, üniversiteler tarafından taranan elektronik veri tabanları aracılığıyla ulaşılan tezler ve makaleler, internet kaynakları, kişisel arşivler.

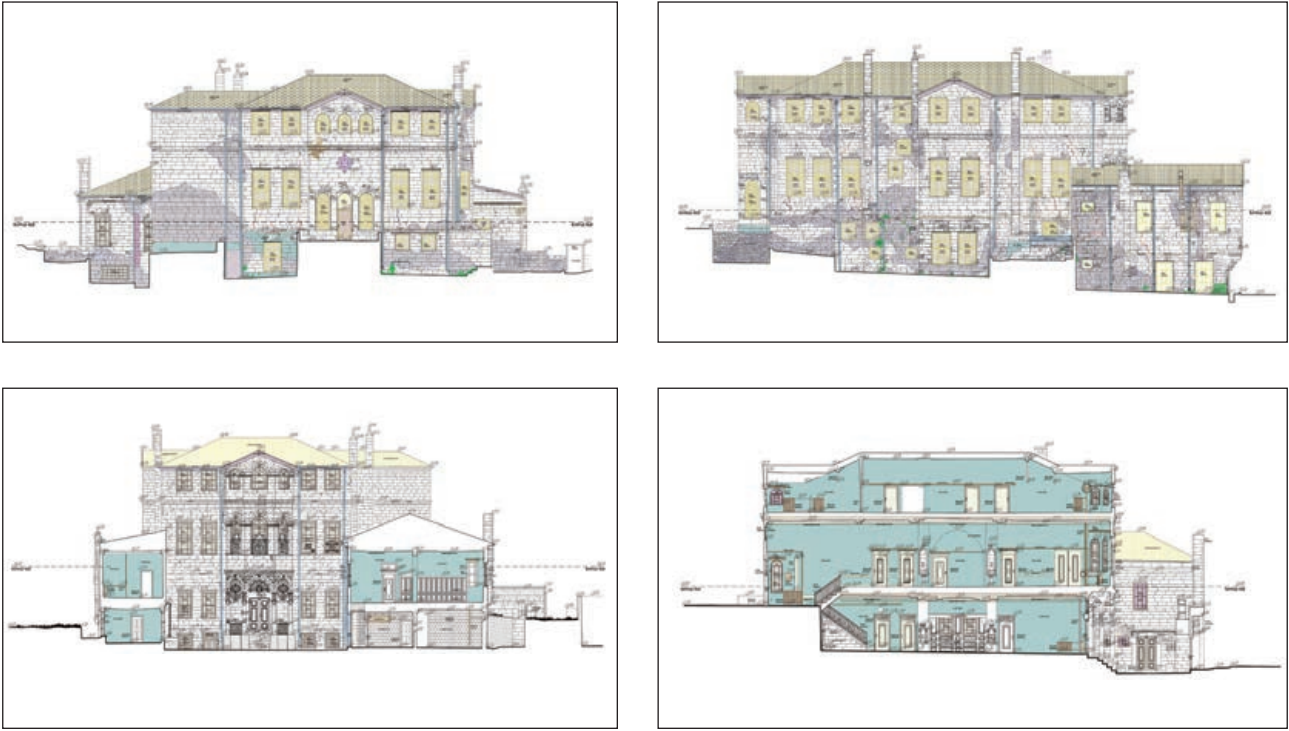
³ Talas Amerikan Kolejinin bağlı olduğu American Board Okullarının yayını olan ve çeşitli tarihlerde basılmış okul yıllıklarında (*Banner Talas Amerikan Okulu Yıllıkları*), kolejin eğitimi, istihdamı, ihtiyaçları, personeli, öğrencileri, kuruluşu, işleyişi vb. konularda bilgiler verilmektedir. Yine Talas Amerikan Hastanesinde görev yapan doktorlardan biri olan Dr. Dodd’un hazırladığı raporlarda (*Medical Missionary Work at Cesarea, 1908; DLIR Archives; General Report, Kayseri, 1930; American Hospital at Talas Turkey, DLIR Archives, 1932*) ve Amerikan Hastanesinde görev yapan hemşirelerden Miss Paige’in raporunda (*General Report Nurses Report, Kayseri, 1930*) Amerikan Hastanesinin faaliyetleri, hastaları, personeli, ihtiyaçları gibi konularda bilgiler verilmektedir.

⁴ M. Şahin, 2018, *Wilson Amos Farnsworth, Kapadokyada’ki Amerikalı Misyonerlerin Bilinmeyen Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 174.

⁵ Ü. Altiner, *Talas Okulunun Tarihçesi*, Talas Amerikan Koleji Mezunları Derneği Arşivi, 1950.

⁶ H. Özsoy, *Dünden Bugüne Talas*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış doktora tezi, Kayseri, 1991, s. 47-55.

⁷ H. Özsoy, a.g.e., s.47-55; C. Demir, *Kayseri, Nevşehir, Niğde Üçgeninde Amerikan Board’un Eğitim Faaliyetleri*, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kayseri, 2008.

Şekil 20. Konservasyon projesi hasar tespit paftası çizimleri

Kaynaklarda, I. Dünya Savaşı'nda hastane olarak kullanılan ikinci binanın 1927-1953 yılları arasında tekrar onarım geçirdiği ve kolej bünyesinde kullanılmaya başladığı belirtilmektedir.⁸

Talas Amerikan Koleji, öğrenci sayısında ve ödenekteki azalmalar nedeniyle 1967 yılında kapatılmış, hastane ise 1972 yılına kadar hizmet vermeye devam etmiştir.⁹ Binalar 1974 yılında Hacettepe Üniversitesi Rektörlüğünün mülkiyetine geçmiş, 1978 yılında da bu üniversiteden ayrılan Erciyes Üniversitesine devredilmiştir. Yapılar, 1980'den sonra onarım geçirmiş ve üniversite misafirhanesine dönüştürülmüştür; halen Erciyes Üniversitesi sosyal tesisleri olarak kullanılmaktadır.¹⁰

Yapılan araştırmalar ve incelenen belgeler¹¹ değerlendirildiğinde, yapının iki farklı dönemi olduğu görülmektedir: 1874'te bağ evi olarak inşa edilen ve yazlık konut işlevi gören yapı, 1889'da Talas Ameri-

Şekil 21. 1900'lü yılların başında Talas ve Amerikan Board Binaları (Harvard University Library, Special Collections, American Board Archives)

kan Kız Okulu olarak kullanılmaya başlanmış ve okul için gerekli yeni donatılar ve bölümler eklenmiştir.¹² Yapının geçirdiği süreç ve bu sırada yapılan değişikliklerin dönem eki olarak kabul edilmesi gerektiğinden, iki farklı restitüsyon projesi hazırlanmasına karar verilmiştir. Bu projelerden biri, yapının geleneksel bir bağ evi olarak kullanıldığı 1874-1889 yıllarına ait "Konak Dönemi Restitüsyonu", diğeri ise Talas Amerikan Kız Okulu işleviyle "Kolej Dönemi Restitüsyonu" dur

(Şekil 22-26). Yapının konak olarak kullanıldığı döneme ait, sözlü anlatımlar dışında herhangi bir belgeye ulaşılmadığından, restitüsyon projesi geleneksel Kayseri ve Talas evleri plan şemaları incelenerek ve kolej döneminde yapıya eklenen bölümlerin yapı izlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Yapının kolej olarak kullanıldığı döneme ait restitüsyon projesinde ise; yapısal analizler, mimari izler ve sözlü tarih araştırmalarından vd. elde edilen bilgiler kullanılmıştır.

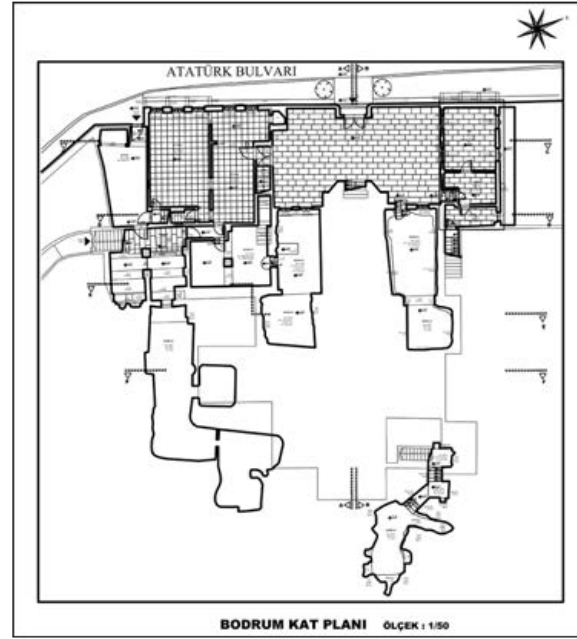
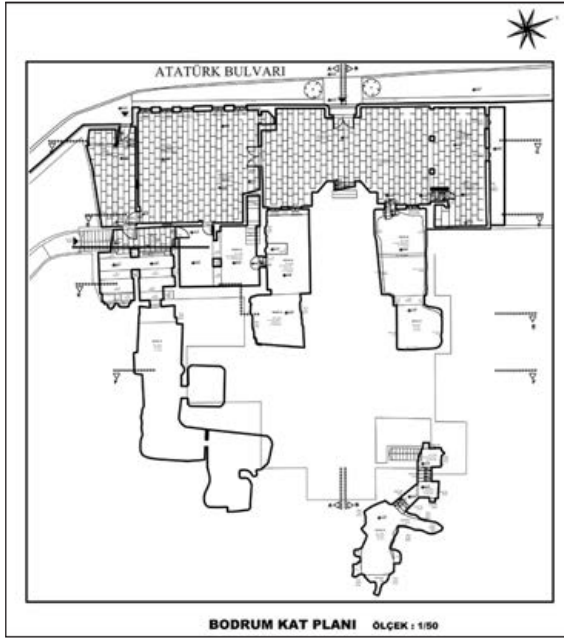
⁸ Ü. Altınar, *Talas Okulunun Tarihçesi*, Talas Amerikan Koleji Mezunları Derneği Arşivi, 1950.

⁹ H. Özsoy, age., s. 62, 66.

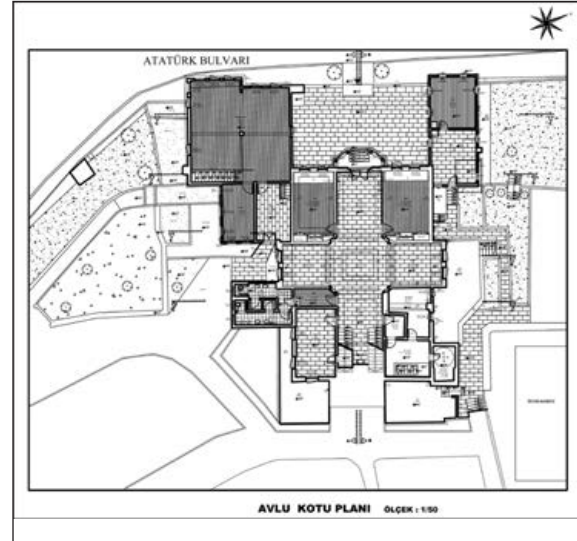
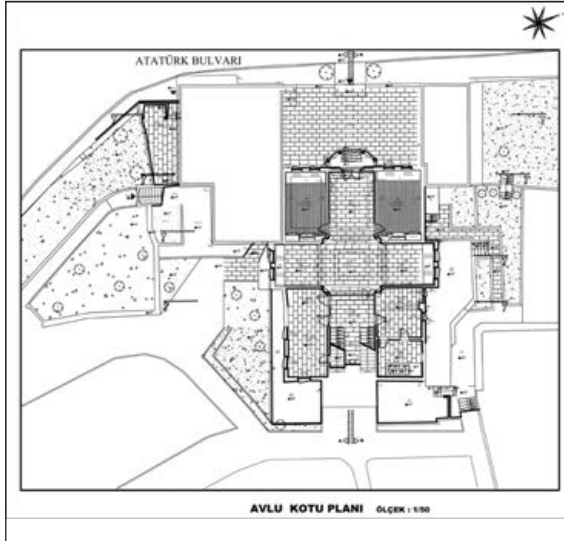
¹⁰ H. Özsoy, age., s. 62, 66.

¹¹ Harvard University Library Special Collections, American Board Archives; DLIR Archives; ERÜ KAYTAM Arşivi; Talas Amerikan Okulu Yıllıkları; H. Özsoy, age.; C. Demir, age.; Sahin, M., a.g.e.

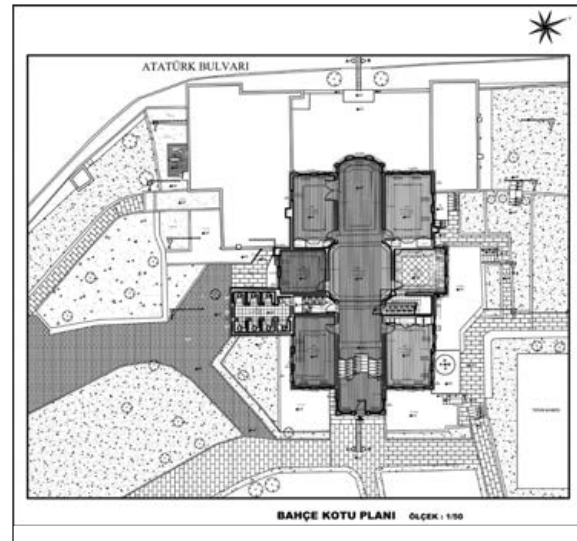
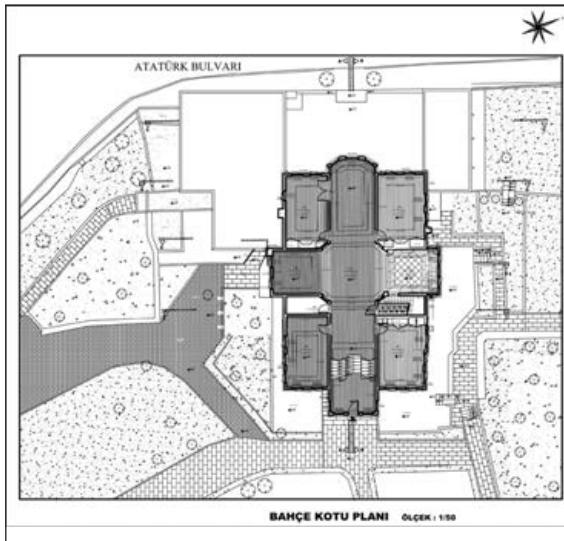
¹² Harvard University Library Special Collections, American Board Archives.

Şekil 22. Konak ve Kolej dönemi restitüsyon projesi çizimleri (Bodrum kat planları)

Şekil 23. Konak ve Kolej dönemi restitüsyon projesi çizimleri (Avlu kotu planları)

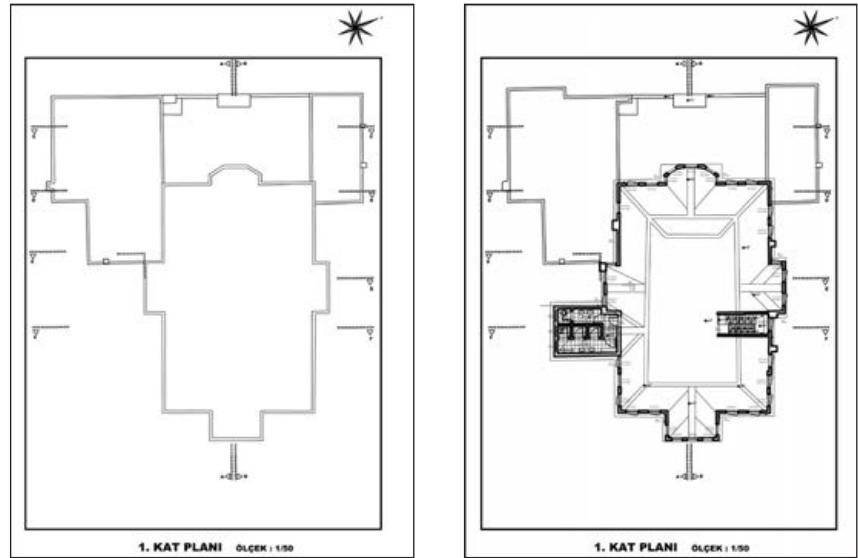

Şekil 24. Konak ve Kolej dönemi restitüsyon projesi çizimleri (Bahçe kotu planları)

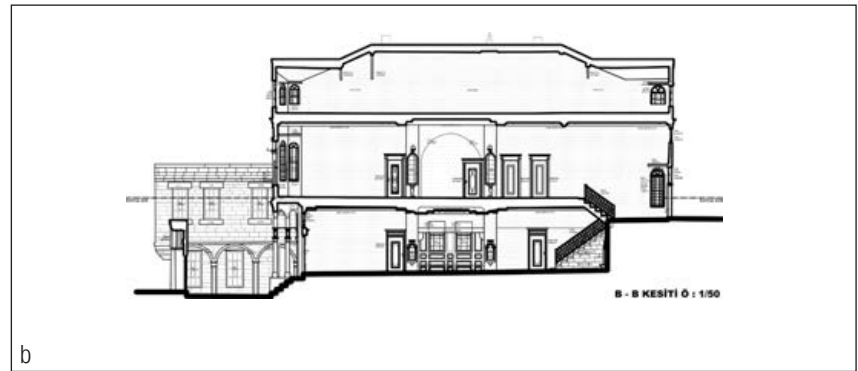
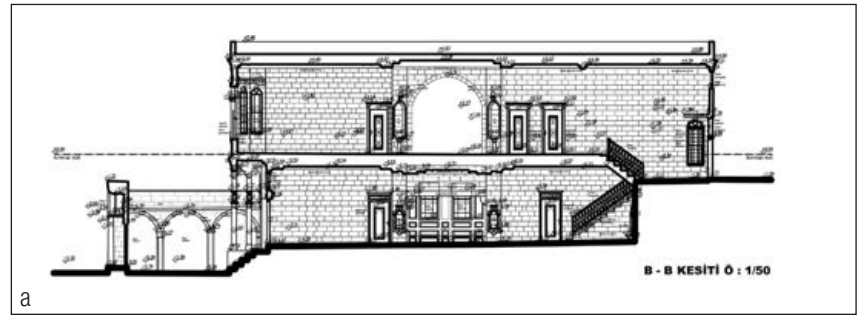
2.3. Restorasyon ve Konservasyon Önerileri

Öncelikle, bütüncül olarak yapı grubunun işlev kararları alınmış, çağdaş koruma kuramlarına bağlı olarak restorasyon yöntemlerine karar verilmiş ve binaların özgünlüğünü zedelemeyecek şekilde, ana kurgu ile uyumlu restorasyon kararları geliştirilmiştir. Ayrıca hasar tespit paftalarında belirlenen problemlerin çözümüne yönelik uygulama detaylarının gösterildiği anahtar paftalar yapılmış, malzeme analizleri sonucunda elde edilen veriler değerlendirilerek konservasyon projesi ve raporları hazırlanmıştır.

Yapının özgün malzeme özelliklerinin anlaşılması amacıyla, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü (KUDEB) Konservasyon ve Restorasyon Laboratuvarı uzmanlarıyla taş, harç ve ahşap malzeme örneklerinin analizleri gerçekleştirilmiştir.¹³ Elde edilen bilgiler ışığında duvar örgü harçları, kaba sıva harcı, ince sıva harcı ve yapıştırma harcı için karışımlar belirlenmiştir. Yapıdaki özgün malzemelerin analizinden elde edilen bilgilerden de; nem problemi için drenaj çözümü, mantar, böcek vb. zararlılar için kimyasal müdahale, kısmen bozulmuş ve çürümüş olan ahşap malzemeler için bütünlendirme ve onarım, kirlenmiş cephe yüzeyleri ve özgün olmayan sıva / boyalar için temizlik önerileri geliştirilmiştir (Şekil 27-30).

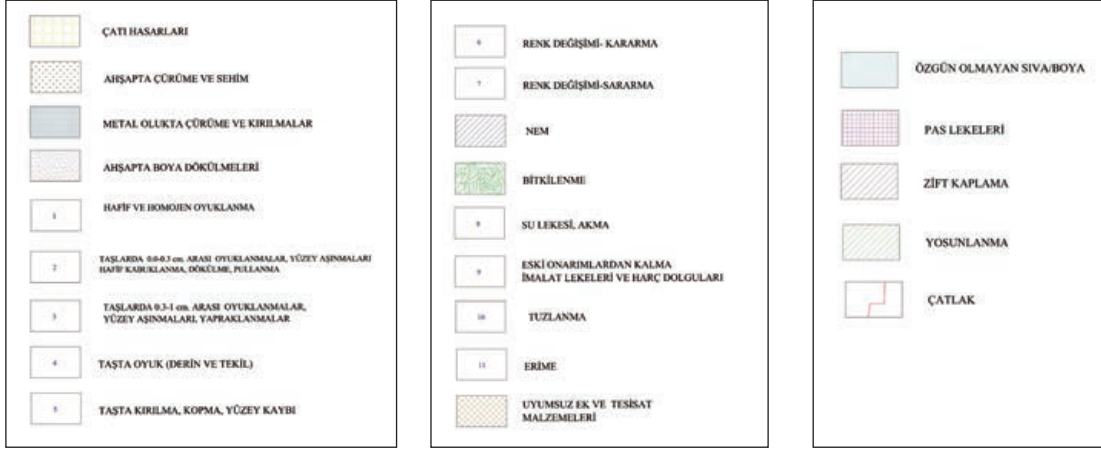

Şekil 25. Konak ve Kolej dönemi restitüsyon projesi çizimleri (1. kat planları)

Şekil 26a, b, c, d. Konak ve Kolej dönemi restitüsyon projesi çizimleri (Kesitler)

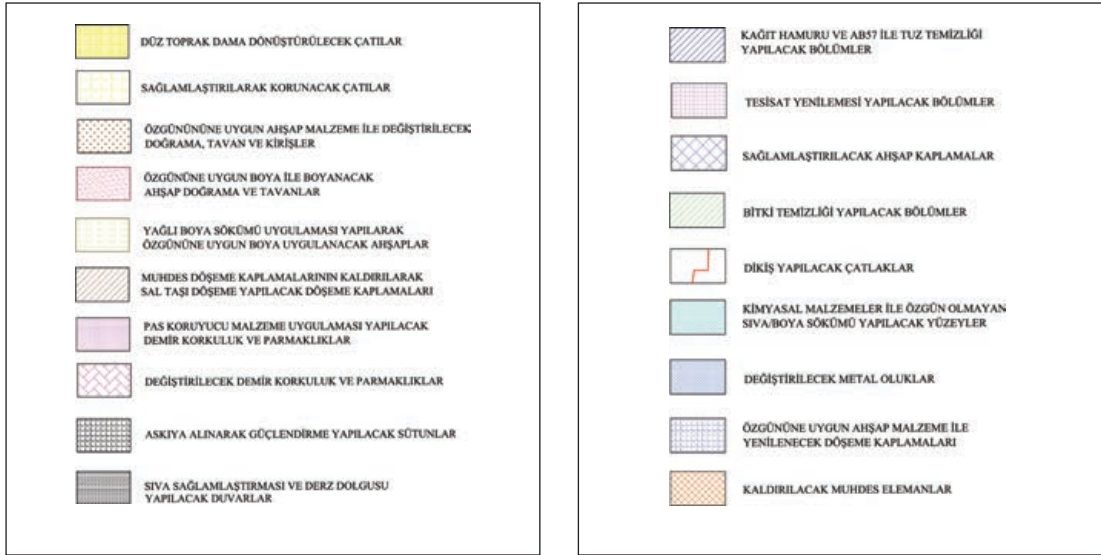
¹³ İBB KUDEB Konservasyon ve Restorasyon Lab. Analizleri: Prof. Dr. Erol Gürdal, Prof. Dr. Ahmet Ersen, Doç. Dr. Ahmet Gülec, Kim. Müh. Nimet Alkan ve Dr. Papatya Seçkin danışmanlığında; Jeo. Y. Müh. Okay Sahin, Rest. Burçin Akışık, Y. Kons.-Rest. Burcu Başaran, Y. Kons.-Rest./Ark. Ergün Çağırın, Kons.-Rest. Neslihan Kılıç, Kimy. Öner Önder, Y. Kimy., Özlem Ersan, Y. Mimar Nevriye Öztürk, Mad. Müh. Gazanfer Akıncı, Jeo. Müh. Mustafa Baykır, Jeo. Müh. Derya Sahin, Rest. S. Onur Yavaşı, Rest. Nesrin Uzun, Kons.-Rest. Mustafa Taştüner tarafından yapılmıştır.

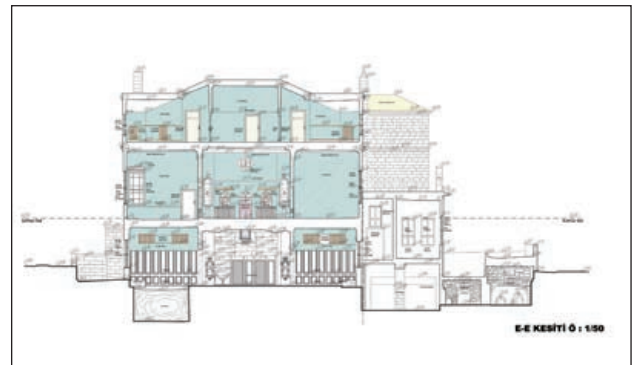
Sekil 27. Konservasyon projesi hasar tespit paftası, cephe bozulma analizi lejantları

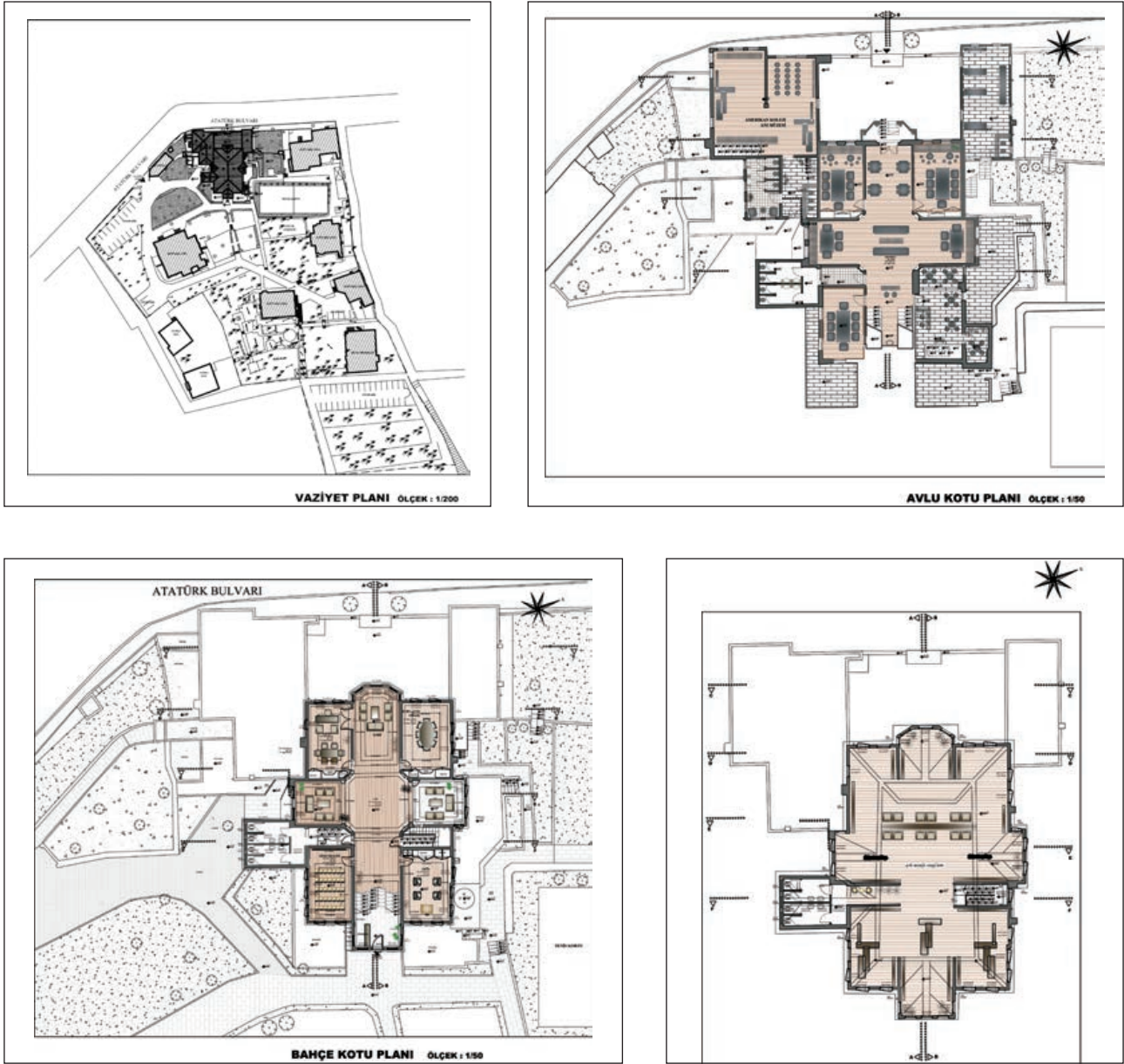
Sekil 28. Konservasyon projesi cephe çizimleri

Sekil 29. Konservasyon projesi müdahale paftası lejantları

Sekil 30. Konservasyon projesi kesit çizimleri

Şekil 31. Restorasyon projesi plan çizimleri

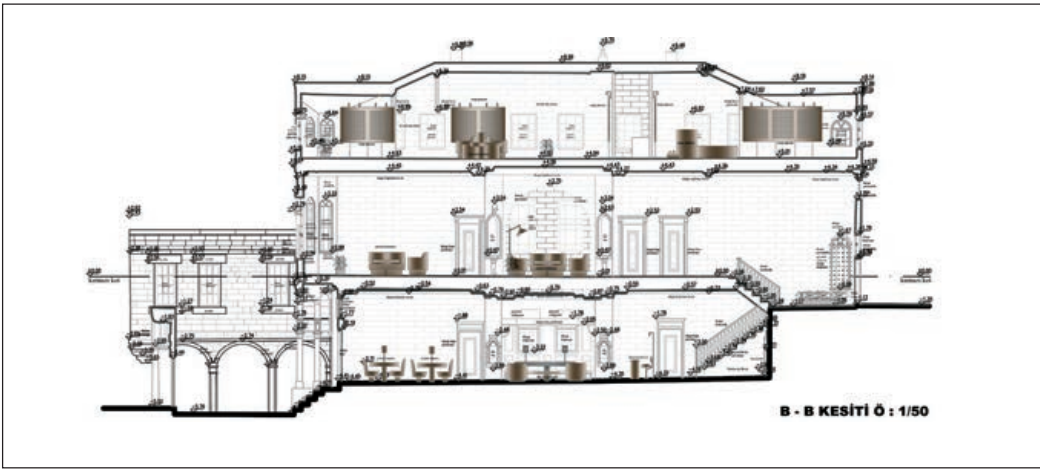
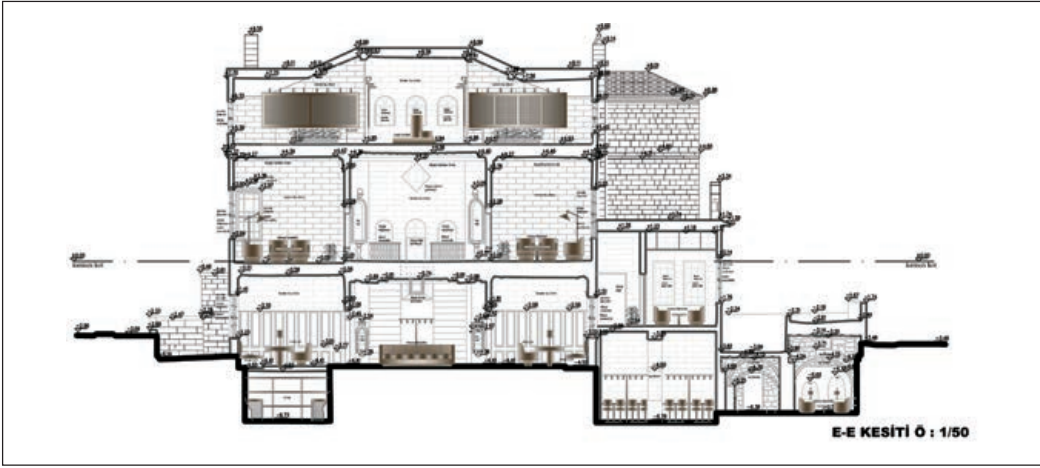
Restorasyon projesi kapsamında, “yapıya en az müdahale” temel ilkesi uyarınca, yapının mevcut durumunun mümkün olduğunca korunması, gerekli noktalarda sağlamlaştırma ve onarımların yapılması, yapının özgün strüktürü ve malzemelerine zarar veren muhdes kısım ve uygulamaların ayıklanması, yapının aşamalı sahip olduğu ve restitüsyon projesinde 1. dönem (Konak dönemi) ve 2. dönem (Kolej dönemi) şeklinde sınıflandırılan projelerde, 2. dönem eki olarak belirlenen değişiklikler ve eklerin, dönem eki kapsamında değerlendirilerek korunması ve yapıya zarar veren yanlış uygulamaların giderilmesi temel ilke olarak benimsenmiştir. Bu kararlar

değerlendirildiğinde, üniversitenin mülkiyetine geçtikten sonra uygulanan ve yapıya mekânsal açıdan zarar veren müdahaleler ayıklanırken, 1908-1967 yılları arasında kolej döneminde yapılan ekler, dönem eki kabul edilerek korunmuş; statik değerlendirmeler, restitüsyon araştırmaları ve konservasyon projesi göz önünde bulundurularak müdahale kararları belirlenmiştir.

2.4. Yapının Yeniden İşlevlendirilmesi

Yapı için farklı kullanım alternatifleri değerlendirilerek, yapının özgün plan şeması ve karakteristik özellikleri zarar görmeden bölgenin ve üniversitenin sosyal ve kültürel

ihtiyaçlarına katkıda bulunabilecek şekilde işlevlendirilmesi öngörülmüştür. Bu bağlamda, çalışma alanının öncelikle üst ölçekte değerlendirilmesi yapılarak tüm yapıların birbiriyle ilişkili olabilecek şekilde kullanımına yönelik kararlar alınmış, yapıya bunu destekleyecek bir işlev verilmesi hedeflenmiştir. Proje kapsamında alınan genel işlev kararında; binaların mevcut işleviyle misafirhane olarak kullanıma devam etmesi uygun görülmüş, bu bağlamda alandaki diğer yapıların konaklama işlevi ile değerlendirilmesi, çalışmada ele alınan örneklem binanın ise “Sosyal Aktivite Binası” olarak kullanılması önerilmiştir (Şekil 31, 32).

Sekil 32.
Restorasyon
projesi kesit
çizimleri

2.5. Müdahale Kararları

Yukarıda da belirtildiği üzere, yapının mevcut mekânlarının özgün haline uygun bir şekilde korunması hedeflenmiş, bütünlükleri bozulmadan muhdes kısımların ayıklanması prensibi esas alınmıştır. Bu bağlamda, yapı, özgün plan şemasına uygun bir şekilde değerlendirilmiş, ıslak mekânlar aynı kütle içerisinde yeniden düzenlenerek konfor koşullarına uygun hale getirilmiştir.

■ **Zemin:** Restorasyon projesinde; avlu kotu sofasının özgün olmayan seramik kaplama döşemelerinin yapıya zarar vermeyecek, titreşim yaratmayan yöntemlerle sökülüp sal taşıyla kaplanması, özgün sal taşı kaplı mekânlarda sağlam taşların korunarak yıpranmış taşların değiştirilmesi, yok olmuş döşemelerin özgün tür ve boyuttaki uygun taşlarla bütünlenmesi, mevcut ahşap döşemelerdeki çürümüş bölümlerin aslına uygun malzeme ile değiştirilmesi ve sağlam kapla-

maların temizlenerek kullanılması önerilmektedir.

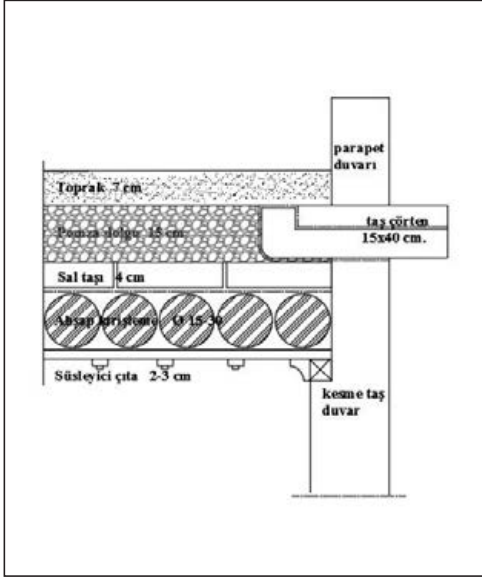
■ **Duvarlar:** Tüm muhdes duvarların kaldırılarak mekânların özgün plan kurgusuna dönülmesi amaçlanmıştır. Ana binada bulunan çatlaklar için dikiş yapılması, Atatürk Bulvarı'na açılan avlu cephesinde kemerleri ve çıkmayı taşıyan ve statik açıdan özelliğini kaybetmiş iki sütunun cephe askıya alındıktan sonra güçlendirilmesi öngörülmüştür. Bodrum kattaki gergi demirleri kesilmiş kemerler için; mevcut özgün demir parçaların ölçü ve boyutlarında üretilecek yeni gergilerin, pas koruyucu kimyasal malzeme uygulanarak monte edilmesi önerilmektedir. Kemerlerde de, gereken noktalarda sıva sağlamlaştırması ve derz dolgusu yapılması gerekmektedir.

Bütünleme yapılacak parapet duvarlarında kullanılacak yeni taşların belirlenmesi amacıyla; uygulama aşamasında Talas civarındaki taş ocaklarından örnek alınarak

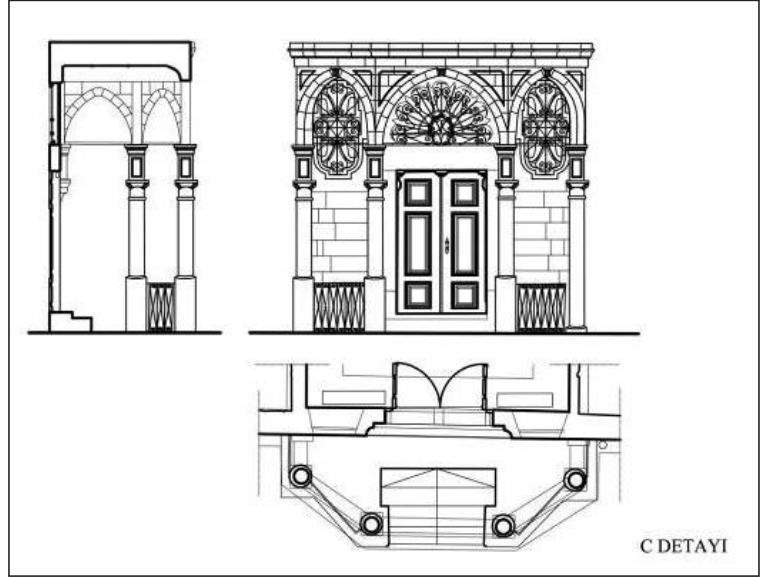
analizleri yapılmalı, raporda belirtilen özgün taşlarla uygunluğu kontrol edilmeli ve gereken onaylar alındıktan sonra işe başlanmalıdır.

Kapatılan pencere boşluklarının yapının özgün duvarlarına zarar vermeyecek şekilde el aletleri ile sökülerek açılması, yapıdaki mevcut dograma ve parmaklık detayları kullanılarak aslına uygun malzemeler ile yenilenmesi önerilmektedir.

■ **Çatı:** Ana binanın mevcut çatısının sağlamlaştırılarak korunması, değiştirilmesi gereken kiremitlerin ve sehim yapmış çatı kirişlerinin aslına uygun yeni ahşap malzemelerle değiştirilmesi, mevcut olukların yenilenerek suların yapıdan uzaklaştırılması, özgün pencere açıklıklarının kapanmasına neden olan yan binalardaki beşik çatıların kaldırılarak özgün, toprak düz damlara dönüştürülmesi, parapet duvarlarının, tonozları ve çatı kaplamalarını koruyacak bir kota kadar yükseltilmesi önerilmektedir (Şekil 27). Yapıya gelebilecek ek yüklerin

Şekil 33. Düz çatılarda uygulanacak detay

Şekil 34. Avlu girişi detayı

minimum seviyede tutulabilmesi amacıyla dolgu malzemesi olarak ponza / süngertaşı agrega kullanılması, ayrıca suya dayanımı ve yalıtımının sağlanabilmesi amacıyla bu taşların arasına puzolanik özellikte, andezitik tüfler eklenmesi öngörülmüştür. Bu bağlamda, uygun taş tozunun seçilebilmesi için, uygulama aşamasında toz halinde kullanılması düşünülen taşların puzolanik aktivite deneyleri yapılmalı ve aktivite değeri en yüksek taş kullanılmalıdır.

■ **Doğramalar:** Yok olmuş veya yeniden kullanılmayacak kadar yıpranmış doğrama, ahşap bezeme, kepenk ve parmaklıkların özgün malzeme ve detaylara uygun olarak yenilenmesi; pencere doğramalarının empenyeli yerli çam kereste ile aslına uygun bir şekilde yeniden yapılarak iki kat pinoteks, bir kat mat vernik uygulanarak boyanması; yağlı boya uygulanmış kapıların söküldükten sonra mekanik ve kimyasal yöntemlerle temizlenip boyanarak tekrar yerine takılması; korunabilecek durumdaki metal elemanların temizlenerek koruyucu malzeme uygulanması; yeniden yapılacak döşeme, doğrama ve bezemelerde, aslına uygun olarak seçilecek ahşap malzemenin vakumlu empenye ile güçlendirilerek kullanılması önerilmektedir (Şekil 28).

■ **Sıva, harç ve taşlar:** İç mekânda, yapıya ciddi oranda

Talas Amerikan Koleji'nin mevcut mekânlarının özgün hâline uygun bir şekilde korunması hedeflenmiş; muhdes kısımların, yapının bütünlüğü bozulmadan ayıklanması prensibi esas alınmıştır.

zarar veren çimento sıva uygulamaları vardır. Gelecekteki ciddi hasarları önlemek amacıyla, geçmiş onarımlarda uygulanmış bu sıvalar yapıdan uzaklaştırılmıştır. Çimento sıvalar taşta zarar vermeyecek biçimde, el aletleri ile raspanmalıdır; bu işlem itinalı bir şekilde, titreşim yapan aletler kullanılmadan, kalem murç yardımıyla yapılmalıdır.

Müdahale paftasında gösterilen ve statik değerlendirmede yapısal özelliklerini büyük oranda kaybettiği belirlenen bazı taşların çürütülerek çıkarılması ve yerine özgün malzemenin özellik ve boyutlarına uygun taşlar yerleştirilmesi; aslına uygun harç karışımı kullanılması; hasar tespit ve müdahale paftalarında işaretlenen yosunlanmış taşların ve derz aralarından çıkan bitkilerin sentetik fırça ile, taşlara zarar vermeden temizlenerek bu oluşumların yapıdan uzaklaştırılması

ve herbisit uygulanarak etkisiz hale getirilmesi önerilmektedir. Hasar tespit paftasında tuzlandığı belirtilmiş taşlarla, uygulama aşamasına kadar geçen sürede tuzlanma ve çiçeklenme görülen taşlarda temizlik yapmak gerekmektedir. Ancak, derz yüzeyleri çimentodan arındırılabilirse bile taşların arasına nüfuz eden çimentoların tamamen temizlenmesi mümkün olmayacağından restorasyon sonrasında da bir süre tuzlanma görülmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle kâğıt hamuru ile emdirme işlemi belirli aralıklarla devam etmelidir. Bu kapsamda, tuzlu yüzeylerde öncelikle tuz kristalleri sentetik bir fırça ile yapıdan uzaklaştırılmalı, kâğıt hamuruna AB57 emdirilerek hazırlanan jel yardımıyla tuzlar temizlenmelidir.

■ **Tesisatın yenilenmesi:** Yapıya geçmiş onarımlarda eklenmiş, ancak oldukça yıpranmış durumdaki kalorifer, elektrik ve su tesisatlarının yenilenmesi gerekmektedir. Boruların ve kabloların değiştirilmesinin ardından mevcut tesisatın kullanımına devam edilmesi; estetik olarak yapı ile uygun olmayan kalorifer peteklerinin kaldırılarak daha ince ve küçük boyutlarda ısıtma elemanlarının kullanılması; duvarlardan geçen elektrik kablolarının görsel etkisinin azaltılabilmesi amacıyla kabloların süpürgeliklerden geçirilmesi önerilmektedir.

3. Sonuç

Kültürel miras niteliği taşıyan yapıların korunmasında en önemli husus proje aşamasıdır; ulusal / uluslararası kurumlardan kaynak tahsisi ve yapım için gerekli ihale ve uygulama aşamalarının projelerle bağlantısı düşünüldüğünde, gerekli adımlar ancak projelerin sağlıklı bir şekilde hazırlanmasının ardından atılabilecektir. Restorasyon çalışmalarında, projelerin uygulama sırasında da devam edebilecek bir süreci kapsadığı ve her yapıdaki problemlerin kendi özelinde değerlendirilmesi ilkeleri uyarınca; farklı disiplinlerden uzmanların proje ekibinde yer alması, tüm aşamalarda araştırmaya

önem verilmesi, mevcut durum tespiti ve öneriler için yeni teknolojilerin takip edilmesi, hazırlanacak proje ve raporlarda uygulama aşamasında olası bilgi boşluklarına ve farazi müdahalelere yer vermeyecek şekilde tüm detayların ele alınması, uygulama esnasında müdahale ve yeni çözüm ihtiyaçlarının projeye uygun şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla denetlenmesi, bu sürecin doğru ilerleyebilmesi ve çalışmaların bilimsel açıdan nitelikli olmasını sağlayacak temel kriterlerdir. Uygulamayı gerçekleştirecek firmaların restorasyon uygulamaları açısından deneyim sahibi olması ne yazık ki

tek başına yeterli bir koşul değildir. Yüklenici firmanın bünyesinde, restorasyon uzmanı yetkin mimarlar, tarihi yapılar konusunda bilgi ve deneyim sahibi inşaat mühendisleri ile uygulamada birebir görev alacak restoratör / konservatörlerin yanı sıra, bütün projelendirme çalışmalarının detaylandırılarak uygulama aşamasında da devam etmesi, önemli bir konudur. Uygulamanın her aşaması proje ekibinin kontrolünde ilerlemeli, mümkünse farklı disiplinlerden uzmanların katılımı ile oluşturulacak bir bilim kurulu tarafından uygulama aşamasının her işlemi denetlenmelidir.

KAYNAKLAR

- Ahunbay, Z., 1996, *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, YEM Yayınları, İstanbul.
- Altiner, Ü., 1950, *Talas Okulunun Tarihçesi*, Talas Amerikan Koleji Mezunları Derneği Arşivi (Yayımlanmamış belge).
- Banner Talas Amerikan Okulu Yıllıkları 1953, 1957* (Yayımlanmamış belge).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA): 1. Yıldız Tasnifi: Yıldız Arşivi Hususî Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.), Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller (Y.PRK.AZJ.), Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitâbeti (Y.PRK.BŞK.), 2. Diğer Tasnifler: Bâbiâli Evrak Odası Sadaret Mektubi Kalemî, Mühimme Kalemî (BEO A.MKT.MHM.)
- Demir, C., 2008, *Kayseri, Nevşehir, Niğde Üçgeninde Amerikan Board'un Eğitim Faaliyetleri*, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kayseri.
- Dodd, W., 1908, *Medical Missionary Work at Cesarea*, DLIR Archives.
- Dodd, W., 1930, *General Report*, Kayseri.
- Dodd, W., 1932, *American Hospital at Talas Turkey*, DLIR Archives.
- Erciyes Üniversitesi KAYTAM (Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi) Arşivi.
- Ersen, A., Güleç, A., Alkan, N., 2012, "Konservasyon raporunun önemi, içeriği ve hazırlama adımları", *KUDEB Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, sayı 13, s. 3-16.
- Feilden, B., 1982, *Conservation of Historic Buildings*, Butterworth-Heinemann. UK.
- Harvard University Library Special Collections, American Board Archives.
- Kuban, D., 2000, *Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu*, YEM Yayınları. İstanbul.
- Miss Paige, 1930, *General Report, Nurses Report*, Kayseri.
- Özsoy, H., 1991, *Dünden Bugüne Talas*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış doktora tezi, Kayseri.
- Şahin, M., 2018, Wilson Amos Farnsworth, *Kapadokyada'ki Amerikalı Misyonerlerin Bilinmeyen Tarihi (1853-1903)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Uluengin, B., 2002, *Rölöve*, YEM Yayın, İstanbul.

THE ARCHITECTURAL FEATURES and CONSERVATION PROBLEMS of the NIZIP SAYINLAR SOAP WORKSHOP

ABSTRACT

This study aims to document the architectural features and conservation problems of the Nizip Sayınlar soap workshop which is an important historical building of south-eastern Anatolia's industrial heritage. Nizip Sayınlar soap workshop is a 19th-century vernacular structure which clearly illustrates the technological and socio-cultural aspects of soap production in this period. It is an important industrial heritage site that needs to be documented and preserved for future generations. The building, which preserves its original character, is constructed with traditional building materials and techniques. As it was the first industrial building constructed in the town and has the traces of the traditional production technique of the region, it is an important component of the area's cultural heritage. As a typical soap workshop, the building has been shaped around the functions of storage, boiling, moulding, drying and packaging. All the spaces of the building are organized around a central courtyard, which is the space where the raw materials were distributed to the relevant rooms and from where the finished product was delivered. It is two-storeyed. Having fallen into disuse when it became unsuitable for modern production technologies, followed by its unauthorized use as a temporary shelter for immigrants, the Nizip Sayınlar workshop has deteriorated. Recording original features has great importance in the adaptation of industrial heritage for new uses. For that purpose, survey drawings of the building have been made and conservation problems have been identified.

Nizip Sayınlar Sabunhanesi'nin Mimari Özellikleri ve Koruma Sorunları

Bu araştırmanın gerçekleşmesine olan katkılarından dolayı Mimar H. Barış Gören'e teşekkürlerimizi sunarız.

ÖZGE BOZGEYİK,
NESLIHAN DALKILIÇ*

1. Giriş

Türkiye'de, zeytin üretiminin yaygın olduğu birçok yerleşimde küçük ve büyük ölçekli sabunhane yapıları bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki sabunhaneler, zeytin üretiminin yapıldığı il ya da ilçelerin merkezlerinde, ticaretin yoğun olduğu alanlarda inşa edilmiş, avlulu yapılarıdır. Bu bölge ve yakın çevresinde bulunan sabunhane yapılarının işlev şeması, plan ve cephe özellikleri, malzeme ve yapım tekniği gibi mimari nitelikleri benzer üsluptadır (Bozgeyik, 2015). Nizip Sayınlar Sabunhanesi, 19. yüzyılda inşa edilen, yöreye özgü mimarisi ile dönemin teknolojik düzeyini yansıtan, sabun üretim süreçlerinin izlerini taşıyan, bir dönemin sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgi veren, belgelenmesi ve korunarak gelecek kuşaklara aktarılması gereken önemli bir endüstri

Nizip Sayınlar Sabunhanesi, 19. yüzyılda inşa edilen, belgelenmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken önemli bir endüstri mirası yapısıdır.

mirasıdır. Sabunhane aynı zamanda, inşa edildiği dönemde ilçedeki ilk endüstriyel yapı olması ve bölgeye has sanayi üretim tekniğinin izlerini günümüzde hâlâ taşıması bakımından da değerli bir kültür mirasıdır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Fırat Nehri'nin kenarında yer alan Nizip Gaziantep'e 46 km uzaklıktadır ve kentin en gelişmiş ilçelerinden biridir. Zeugma antik kenti ve Runkale'nin bulunduğu ilçede yapılan kazılar, bölgenin köklü bir geçmişe sahip olduğunu ve birçok medeniyete ev sahipliği

yaptığını belgelemektedir. İlçede birçok tarım ürününün yanı sıra, zeytin yetiştiriciliği ve hem gıda maddesi hem de sabunun hammaddelerinden olan zeytinyağının üretimi de yapılmaktadır (Erdoğan, 2011).

Nizip ilçe merkezinde; Sayınlar Sabunhanesi, Mustafa Fındık Sabunhanesi, Mehmet Fevzi Okan Sabunhanesi, Abdullah Özkaya Sabunhanesi, Ali Alkan Sabunhanesi ve 2015 yılının başlarında yıkılan Nihat Özyurt Sabunhanesi olmak üzere altı geleneksel sabunhane tespit edilmiştir. Sabunculukla ilgili endüstri mirasının ayaktaki son örneklerinden olan Nizip Sabunhaneleri, Türkiye teknoloji tarihinde önemli bir yere sahiptir ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Nizip'teki plansız yapılaşma, kötü kullanım, Suriye'den yaşanan yoğun göç, yerel yönetimin hataları ve halkın koruma konusunda bilinçsiz olması Nizip'in tarihi ve kültürel dokusuna zarar vermektedir.

* Öğr. Gör. Özge BOZGEYİK, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Gaziantep, e-posta: ozge.bozgeyik@hku.edu.tr; Doç. Dr. Neslihan DALKILIÇ, Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Restorasyon Anabilim Dalı, Diyarbakır, e-posta: nesdalkilic@gmail.com. "Bu makale, Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon programında Mimar Özge BOZGEYİK tarafından, Doç. Dr. Neslihan DALKILIÇ danışmanlığında, 2015 yılında tamamlanmış olan "Nizip Sayınlar Sabunhanesi Restorasyon Önerisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2. Geleneksel Sabun Üretimi

Sabunculuk, Ortaçağ'da İslam ülkelerinde gelişmiş bir imalat koludur.¹ Osmanlı devletinde “*sabunhane*” olarak adlandırılan yapılarda üretilen sabun oldukça kıymetliydi. Zeytin üretilen bölgelerde sabun üretimi oldukça gelişmiştir; imparatorlukta zeytin üretimi ve buna bağlı olarak başlıca sabun üretim merkezleri Midilli, Girit Adaları, Ayvalık, Edremit, Kemer, İzmir, Kızılcatazla, Cunda Adası ve Urla; Cumhuriyetin ilk yıllarında da, Ayvalık, İzmir, İstanbul, Edremit, Kilis, Gaziantep ve Mersin'dir (Ocakoglu ve Koraltürk, 2003). Küçük kapasiteli imalathanelerde başlayan üretim, teknolojik imkânlar ve makineleşmeyle beraber gelişmiştir.

Türkiye'de 20. yüzyılın ortalarından itibaren makineyle sabun üretimine geçiş yapılmıştır.² Sabun yapımında kullanılan odun ya da çeşitli bitkilerin küllerinin yerini, sanayileşmeyle birlikte kimyasal maddeler almıştır (Çeşmecioğlu, 2013). Böylelikle, geçmişte sadece bir tarım ürünü olan zeytinyağından insan gücü ile üretilen sabun, günümüzde kimya sanayisinin içinde yer almaya başlamıştır. Geleneksel yöntemlerle iki ilâ beş gün süren sabun üretimi, fabrikalaşmayla birkaç saatte yapılmaktadır (Gençal, 2004).

2.1. Nizip ve Çevresinde Sabun Üretimi

Nizip'te sabun sektörünün gelişimi, 1878 yılında Hacı Ahmet ve Hacı Mehmet Fehmi Kardeşlerin sabun üretimi için yaptırarak bina ile başlamış, diğer üreticilerle devam etmiştir. Nizip'te Alkanlar Ailesi, Ni-met Oguz, Bağdatlı Hüseyin Uran ve oğlu Abdurrahman Uran, Süleyman Alkan, Müezzın Sönmez, Sait Mehmet Okan, Mustafa Fındık, Ahmet Yakar ve Birecik'te Mükerrrem Hacı Efendi önde gelen sabun üreticileri olmuşlardır. Bunun yanı sıra evlerdeki 200-300 kiloluk varil kazanlar-

da, odun ateşiyle küçük çaplı üretim de yapılmıştır (İmamoğulları, 2003).

Nizip'te sabun yapımının ilk başladığı dönemde, sabunhanelerde kostik (sodyum hidroksit) yerine kül suyu ve kireç kullanılmıştır. Sabunlar kazanlarda pişirilir, toprağa serildikten sonra kesilip damgalanır ve kurutmak üzere silindir formunda üst üste dizilirdi. Satışa hazır hale gelen sabunlar, diğer kentlerden gelen tüccarlar tarafından satın alınarak yakın yerlere katır üzerinde, uzak yerlere ise trenle götürülürdü. Bunun yanı sıra sabunhanelerden

Osmanlı
İmparatorluğu
döneminde
“Sabunhane”
olarak adlandırılan
yapılarda üretilen
sabun, özellikle Ege
Bölgesi'ndeki kentlerde
önemli bir imalat
kalemiydi.

sabun satın alan, hem para hem de muhtelif ürünlerin değiş tokuşu yoluyla satış yapan gezgin satıcıların (*çerçiler*), Nizip köylerinde, sabun karşılığı buğday, mercimek ya da yumurta gibi gıda maddeleri olarak alışveriş yaptıkları ve bir sabun kalıbının karşılığında altı yumurta ödedikleri kayıtlarda belirtilmiştir (İmamoğulları, 2003).

Nizip'te ulusal düzeyde sabun üretimi ilk olarak 1953 yılında Türk-İtalyan ortaklığı ile “Güvenal Zeytin ve Sabun Fabrikası”nda yapılmıştır (Sönmez ve Başkaya, 2012). Daha sonra 1955 yılında kamu işletmesi olarak kurulan ve sonraki yıllarda özelleştirilen, dünyanın önde gelen yağ ve sabun fabrikalarından “Ülfet Fabrikası”, ilçenin adının sabunla beraber anılmasında önemli bir rol oynamıştır

(İmamoğulları, 2003). Bu tesis, 2006 yılında Beşler Gıda ve Kimya'ya satılmış olup farklı ürünlerle birlikte hâlâ “Ülfet Yağ” adıyla üretime devam etmektedir (URL 1).

Sabun yapımında 1985'ten sonra zeytinyağı yerine yurt dışından getirilen yağların kullanılması ve çiftçinin bu konudaki bilinçsizliği yüzünden, 1985-1992 yılları arasında zeytin ağaçları sökülerek yerine fıstık ağaçları dikilmiştir (İmamoğulları, 2002). Bu durum, Türkiye zeytinyağının yaklaşık olarak %5'ini sağlayan Nizip'in sabun ve zeytin sektörünü etkilemiştir (Erdogan, 2011). Geçmişte, Nizip'te sabun üretimi yapan 130 firma varken 2012'te bu sayı 47'ye düşmüştür (Nizip Ticaret Odası 2012 Faaliyet Raporu).

Suriye'de 2011 yılından beri devam eden iç savaş nedeniyle fabrikaları kapanan bazı Suriyeli sabun üreticileri, Türkiye'deki tesislerle ortaklık kurarak üretim yapmaya başlamıştır. Bu durum, Nizip sabununun ihrac açısından değerini arttırmıştır. Üretilen sabunlar, Suriyeli sabun üreticilerinin yurt dışı pazar paylarına sahip oldukları Japonya, İngiltere, Hollanda, Fas, Cezayir, Tunus, Lübnan, Almanya gibi ülkelere ihrac edilmeye başlanmıştır (A. Özkan'la sözlü görüşme, 2014).

2.2. Nizip'te Geleneksel Yöntemlerle Sabun Üretimi

Nizip'te, geleneksel zeytinyağı işliğinin yöresel adı “*maşşere*”dir. Maşşerede zeytinin ezilerek yağı alındıktan sonra “*prına*” olarak adlandırılan %10'luk posası değirmenlere götürülür, insan ya da at yardımıyla döndürülen değirmenlerde ikinci kez yağ alınır. “*Değirmen yağı*” denilen ve acı olan bu yağ, hem sabun yapımında hem de aydınlatma amacıyla meşale ve kandillerin yakılmasında kullanılırdı (İmamoğulları, 2003).

¹ *Meydan Larousse I-XII Sözlük ve Ansiklopedisi*, 1972, “Sabun”, 12 (10), s. 805.

² *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 1992, “Sabun”, 24(19), s. 10028.

Sabun yapımında kullanılan yağın çeşidi, malzemenin depolanışı ve üretim aşamasındaki işlemler, sabunun yapım şeklini ve kalitesini değiştirmektedir. Nizip'te sabunhane olmadığı dönemlerde, halkın sabunu kendi imkânlarıyla evde ürettiği bilinmektedir. Sanayinin gelişmesi ile birlikte sergi sabunculuğunun yerini makine üretimi almıştır.

Nizip ve çevresinde bulunan sabun imalathanelerine halk arasında "Masmana" denilmektedir. Nizip'teki sabun imalathanelerinde uygulanan ve "Marsilya yöntemi" olarak adlandırılan, dünyada "Savon de Marseille" olarak bilinen, modern sabunculuğun başlangıcı olan eski usul sabun üretimi dört aşamadan oluşur (Şekil 1) (A. Özkan'la sözlü görüşme, 2014):

- **Kaynatma Evresi:** Zeytinyağının kaynatılması,

- **Sabunlaşma Evresi:** Kaynar zeytinyağına yaklaşık %37 oranında sulandırılmış kostik eklenerek kaynatma işleminin devam ettirilmesi; kullanılan yağ kirli ise, bu aşamadan sonra karışıma tuzlu su eklenmesi,

- **Dinlendirme Evresi:** Sabun hamurunun 24 ilâ 48 saat arasında dinlendirilmesi ve kazan altında biriken sabun altı suyunun (gliserin) alınması,

- **Serme ve Kurutma Evresi:**

Sabun hamuruna, belirli kalıplara konularak şekil verilmesi ve kurutulması. Eski usulde sabun üretiminde kullanılacak yağlar (zeytinyağı, ceviz yağı, prina yağı, çiçek yağı vb.), hayvan derisinden yapılan tuluk veya varillerle sabunhaneye getirilerek zemine gömülü yağ kuyularında depolanırdı. Yağın ölçüsü "corra" olarak adlandırılır; dokuz corra yağ elde eden zeytin üreticisi, yağın çekilme işinin bedeli karşılığında, bir corra yağı mahsereciye ücret olarak verirdi (İmamoğulları, 2003).

Sabun üretiminde zeytinyağının yanı sıra katı yağ da kullanılmaktaydı. Eğer üretimde kullanılacak hayvansal iç yağ katı halde ise, yağ variline buhar verilerek yağın erimesi sağlanır ve karışıma dâhil edilirdi. Sabunun diğer hammaddesi olan sodyum hidroksit "NaOH" (kostik

Şekil 1. Nizip'te sabun yapım aşamaları: a. Kaynamış sabun hamuruna tuzlu su karıştırılması.;b. Dinlendirilerek hazır hale getirilmiş sabun hamuru; c. Sabun hamurunun kovalara aktarılması. d. Taraklama rayları; e. Taraklama raylarına pelür kağıdının serilmesi; f. Sabun hamurunun taraklama raylarına serilmesi; g. Taraklama raylarında sıyrığı ile raspalama yapılması; h. Sabun hamurunun kesilmesi; i. Kesilmiş sabun hamurlarının damgalanması; j. Damgalanmış sabun kalıplarının toplanması; k. Sabun kafesinin hazırlanması.

soda, sabuncu sodası, sud kostik) genelde kullanıma hazır, çözelti (sıvı) halindedir; eğer katı halde varillerle getirilmiş ise, %43 ilâ %45 arasında değişen oranlarda suyla karıştırılarak çözelti haline getirilirdi. Bu karışım, pişirme kazanı üstündeki teknelerde muhafaza edilirdi (Ocakoglu ve Koraltürk 2003). Ancak, 1935'lere kadar sodyum hidroksit yerine Suriye'den getirilen ve kireçle karıştırılarak çözelti haline getirilen "kereker" denilen bir maddenin de kullanıldığı bilinmektedir (Yetkin, 1959).

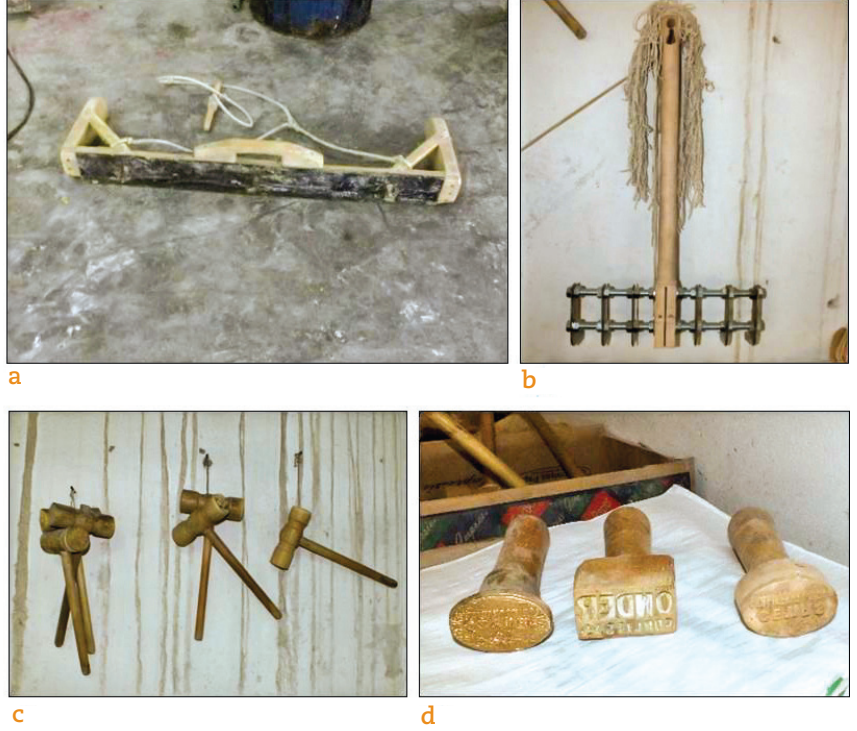
Sabun yapımı sırasında, odun (daha sonraları mazot) ateşinde kaynatılan yağın üzerine, hazırlanan kostik çözeltisi azar azar eklenir ve ateş iyice kısılarak kaynatma işlemine devam edilir. Kaynatma işlemi sabunlaşma oluncaya kadar yaklaşık iki gün boyunca devam ettirilir, karışım köpürerek kabarmaya başlayınca içindeki fazla suyun buharlaşması için karıştırılır. Hazır haldeki karışım, sabuncu ustası tarafından tadına bakılarak kontrol edilir; tadının acımsı-ekşimsi olması, hazır olduğu anlamına gelir. Sabunlaşmış hamur

10-15 saat dinlendirilerek soğumaya bırakılır, böylece kimyasal reaksiyonun devam etmesi sağlanır. Kazanın altında biriken su (yorgun su), eğer depolama imkânı varsa saklanarak bir sonraki sabun yapımında, yarı yarıya temiz suyla karıştırılarak kullanılır. Depolanmadığı takdirde atık su olarak atılır (Şekil 1a, 1b).

Kazanda hâlâ sıcak olan karışım, raylara (*masaralara*) serilmek üzere miksere aktarılır. Eğer kullanılan yağ kaliteli değilse, sabuna kayganlık veren yumuşatıcı özellikte bir madde olan Sodyum Silikat (Na_2SiO_3), mikser (*barato*) içerisinde karışıma dâhil edilir ve dişli mekanizmasıyla karıştırıldıktan sonra kovalarla taşınarak raylara dökülür (Şekil 1c).

Sabun hamurunun serildiği, önceleri geniş düzlükler şeklindeki sergi mekânları, sonraları döşemeye monte edilen, ahşap çıtalarla ayrılmış 1,00 ilâ 1,10 m genişliğindeki taraklama rayları (*masara*) şeklinde düzenlenmiştir (Şekil 1d). Sabun hamurunun yüzeye yapışmaması için önceleri beyaz toprak kullanılırken, günümüzde rulo pelür kâğıdı raylar boyunca serilmektedir. Gaziantep'te ilk defa 1938 yılında, Bakkal Sabun Fabrikası'nda sabun kalıpları altında toprak yerine kâğıt kullanılmaya başlanmıştır. Gaziantep Ticaret Odası 1943 yılında sabun kalıpları altına toz beyaz toprak kullanımını tamamen yasaklamıştır (Yetkin, 1959) (Şekil 1e).

Raylara dökülen sabun hamurunun yüzeyi "*siyriğ*" denilen (Şekil 2a) tahtadan yapılmış, bir

Şekil 2. Sabun yapımında kullanılan aletler: a. Siyriğ, b. Sabun kesim bıçakları; c, d. Sabun mühürleri

tarafına ip bağlanan alet yardımıyla ve iki kişi tarafından raspanarak düzlenir (Şekil 1f). Raspanmış sabun hamuru, ipler yardımıyla yatay ve dikey kesim aksları belirlenip tekrar soğumaya bırakılır (Şekil 1f, 1g). Hamur sertleşmeden önce özel bıçaklarla kesilen sabun kalıpları (Şekil 1h, 2b, 2c), yaklaşık 12 saat sonra, şimşir ağacından elle oyularak yapılmış, üretim tesislerinin markalarını ve sabunun özelliklerini belirten mühürlerle damgalanır (Şekil 1i; Şekil 2d, 2e). Mühürlenmiş sabun kalıpları kurutulmak üzere toplanır (Şekil 1j). Kalıpların her

tarafının eşit şekilde kuruması ve devrilmemesi için bir dolu bir boş şekilde üst üste dizilerek silindirik bir kafes oluşturulur ve kurutma salonlarında 6 ay süreyle kurumaya bırakılır (Şekil 1k) (A. Özkan'la sözlü görüşme, 2014).

Kesim işleminden sonra arta kalan sabun parçaları toplanır ve bir sonraki sabun yapımında kaynayan zeytinyağının içine atılarak tekrar sabun yapımına dâhil olur. Sabun yapım aşamasında, hiçbir malzeme çevreye zarar vermez, hatta zeytin çekirdekleri de yakacak olarak kullanılır.

3. Nizip Sayınlar Sabunhanesi ve Mimari Özellikleri

3.1. Yapının Tarihi

Nizip Sayınlar Sabunhanesi, Hacı Ahmet ve Hacı Mehmet Ağa Kardeşler tarafından 1880 yılında sabun imalathanesi olarak inşa ettirilmiştir (Eker, 2006). Yapı ve yakın çevresini gösteren en eski görsellere, Harvard Üniversitesi Güzel Sanatlar Kütüphanesi özel koleksiyonunda bulunan, Frank Wagner Peers albümündeki 1919 - 1920'li yıllara ait fotoğrafta rastlanılmıştır (Şekil 3).

Plan kurgusunda, yapı malzemesi ve yapım tekniğindeki farklılıklar sabunhanenin zaman zaman değişikliğe uğradığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, sabunhane olarak inşa edilen yapı, işlevi dışında kullanılmadığından sabunhanelere özgü mimari özelliğini korumaktadır. Yapının 1967 tarihli hava fotoğrafında da vaziyet planının değişmediği, fakat yakın çevresinde küçük değişiklikler olduğu görülmektedir (Şekil 4).

Tek bir üretim tesisi olarak inşa edilen yapının, mirasçılarının anlaşamaması sonucu 1960'lı yıllarda iki farklı sabunhaneye ayrıldığı ve işletmelerden birinin Halil Sayın ve Osman Sayın, diğerinin ise Orhan Sayın tarafından işletildiği bilinmektedir (A. Özkan'la sözlü görüşme, 2014).

3.2. Yapının Genel Tanımsal Analizi

Gaziantep ili, Nizip ilçesinin eski yerleşim merkezinde bulunan yapı,

Şekil 3.
Sait Sokak'tan
kabaltıya bakış
(Peers 1919-1920)

Şekil 4.
Sayınlar
Sabunhanesi'nin
1967 yılı hava
fotoğrafı (T.C.M.S.B.
Harita Genel
Komutanlığı Arşivi)

Şekil 5. Sabunhaneye giriş, "kabaltı"dan görünüş

Şekil 6. Sokaktan görünüş

Şekil 7. Havadan genel görünüş
(Fotograf: Barış Gören, 2007)

Pazarcami Mahallesi'nde, Sait Sokak ile Pazar Sokak'ın kesiştiği noktada, 49 no.da yer alır. Güneyinde Merkez Çarşı Camii, güneydoğusunda Cumhuriyet Meydanı, doğusunda Sayın Hanı ve Nizip Belediyesi, kuzeydoğusunda ise yıkılmış olan eski bedesten vardır. (Şekil 5, 6).

3.2.1. Yapının Plan Özellikleri

Yapıya ana giriş, zemin katta bulunan, taş tonoz örtülü kabaltının¹ içindeki saç kaplamalı, ahşap, enikli

(kuzulu) özgün kapı ile sağlanır (Şekil 5). Yapıda bulunan tüm birimler avlu etrafında sıralanmıştır. Avlu, sabun yapımında kullanılacak hammaddenin mekânlara dağıtıldığı ve ürün sevkiyatının yapıldığı ana sirkülasyon alanıdır.

Sayınlar Sabunhanesi, tipik sabunhane yapılarında olduğu gibi depolama, pişirme, kalıplama, kurutma ve ambalajlama işlevlerine göre biçimlenmiştir. Merkezi avlulu yapı iki katlı (Şekil 7) olup zemin katta; gelen hammaddenin indi-

rıldığı, depolandığı, sabun üretimi hazırlığı ve nakliye işlerinin yapıldığı mekânlar ile idari görevlilerin kaldığı odalar yer alır (Şekil 8).

Üst kat ise, döşemesinde taraklama raylarının yer aldığı, sabunun serildiği ve kurutulup kesildiği, iyi havalandırılan geniş mekânlardan oluşur (Şekil 9).

Yapıda konaklama işlevinin bulunmayışı ve kabaltıyla bağlanan Sayın Hanı'nın bir dönem otel olarak kullanılması, bu iki yapının işlevsel açıdan bağlantısı ve buraya yük

¹ Bazı yapıların üst katta sokağa taşan odalarının altta oluşturdukları geçit. Diyarbakır'da "örtme", Mardin'de "abbara" olarak adlandırılır. Alt kısmı kamuya, üst kısmı ise yapı sahibine aittir. Kabaltı'nın yapılmasıyla, sıcak yaz günlerinde sokakta gölgeli bir alan oluşurken, üst katta hem mekânın büyütülmesi hem de sokak boyu görüntü alınması sağlanır.

getiren tüccarların konaklama için Sayın Hanı'nda kaldıklarını düşünürmektedir.

Yapıda, zemin katta merkezi avlunun güneyindeki depolama ve üretime hazırlık aşamasının yapıldığı mekânlarda, döşemenin altına gömülü, sacdan yapılmış küre şeklinde altı yağ kuyusu; birinci kattaki kazanların altında ise, iki kazan ocağı ve kazana yağ basmayı sağlayan bir santrifuj makinesi vardır. Avlunun kuzevinde, hamam olarak adlandırılan yıkanma alanının külhanı ile sabun yapımında kullanılan malzemelerin ve satışa hazır hale getirilmiş sabunların depolandığı bir ambar bulunur. Eskiden hamam ve berber dükkânı olarak kullanılan bu mekâna geçiş, yapının kuzeyindeki Pazar Sokak'tan sağlanmaktadır.

İşletmeye getirilen yağ hari-cindeki hammaddelerle ambalaj malzemeleri, yapının doğusunda, kabaltının bulunduğu sokağa açılan iki büyük kapıdan avluya alınır, buradaki mekânlarda depolanıp kullanıma hazır hale getirilir.

Birinci katta, sabun hamurunun hazırlandığı ve sac sabun kazanlarının olduğu iki mekân ile hamurun serildiği taraklama raylarının (*masa-ralar*) bulunduğu üç farklı sergi mekânı vardır. Ayrıca, kesilerek kalıp hale getirilen sabunların kurutulduğu, ahşap ızgaralı duvarları olan iki ayrı kurutma salonu vardır (Şekil 9, 10, 11).

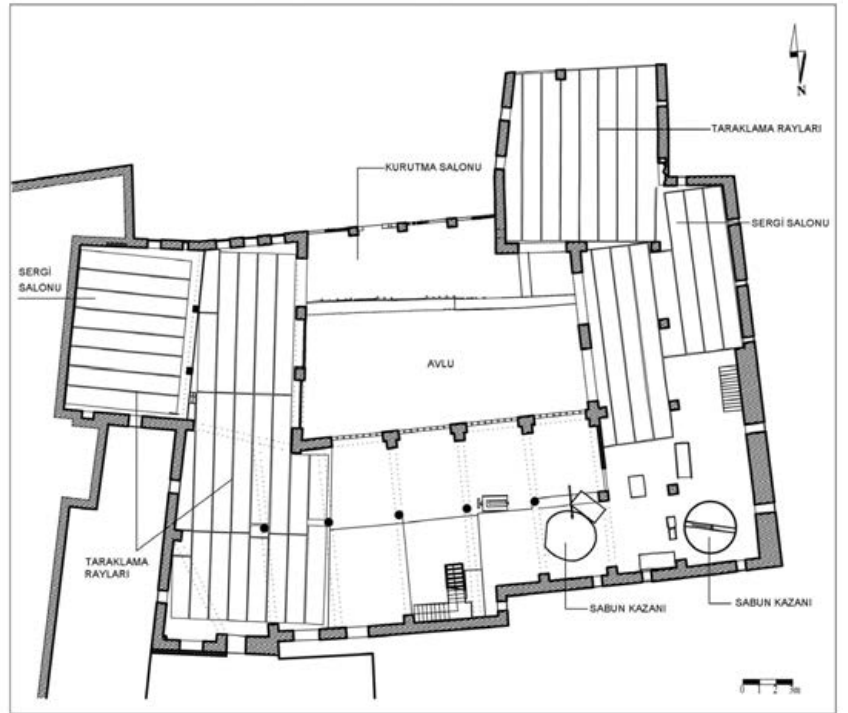
Kurutma salonları, ahşap çı-talarla ızgara şeklinde kapatılarak mekânın hem gölgeli olması hem de iyi havalandırılması sağlanır. Sabunhanelerde ihtiyaç duyulan gölge ve rüzgârlı alanlar için, kurutma salonlarındaki açıklıklar iki uzun kenar boyunca, düşeyde 7-8 cm aralıklarla yerleştirilmiş, 4 x 4 cm ölçülerinde, dikdörtgen kesitli ahşap ızgaralarla kapatılmıştır (Şekil 9, 11, 12).

3.2.2. Yapı İçi Donanımlar

Yapı içi donanımlar ve sabun yapımında kullanılan yardımcı ekipmanlar; değirmen taşı, lastik kova, sabun küreği, damgalar, kazan ocağı, santrifuj makinesi, sabun kazanı,

Şekil 8. Zemin kat planı

Şekil 9. Birinci kat planı

sabun mikseri, kanca, yüklem rampası, vinç, taraklama rayları ve yağ kuyularıdır.

Sabunhaneye getirilen yağ, "varil" veya "tuluk" içinde, ya hazır olarak getirilir ya da zeytinin çekirdeğiyle birlikte mengine sıklmasıyla elde edilir.

Üretimde kullanılan "değirmen taşı" (*taş devlup*) işletmeye gelen

zeytinin yağının çıkarılması, "lastik kova" ve "sabun küreği" sabun hamurlarının taşınması, "damgalar ve mühürler" ise sabun kalıplarına marka basılması için kullanılan aletlerdir.

Zemin katta 3,08 x 3,21 m ve 3,35 x 2,93 m ölçülerinde, briketten yapılmış, yakıt olarak mazot kullanılan iki adet "kazan ocağı" vardır.

Yapının içindeki sabun kazanlarının altında ocaklar ve bu ocaklara bağlı, çatıda son bulan taş örgü bir baca bulunmaktadır; bazı ocaklarda baca yoktur.

Zemin kattaki kazan ocağının yanında, yaklaşık 8,28 m².lik bir alanda, kayışlı, kasnaklı bir “santrifüj makinesi” bulunmaktadır (Şekil 13a). Yapının birinci katında iki sabun kazanı vardır. Sergi salonunda yaklaşık olarak 3,00 m çapında ve 2,28 m yüksekliğindeki sac “sabun kazanı”, briketten örülmüş kazan ocağının üzerine oturmaktadır (Şekil 13b). Diğer sac sabun kazanı ise, 2,94 m çapında ve 3,00 m yüksekliğindedir.

Her iki sabun kazanının yanında, 1,83 × 0,93 m ölçülerinde sabuna esans karıştırmaya yarayan iki “sabun mikseri” (barato) bulunmaktadır (Şekil 13c).

Yapının üst örtüsünü taşıyan taş ayaklara bağlı, tonozlara asılmış ve elle çalışan büyük bir “kanca” (caraskal) vardır (Şekil 13d). Bu yük taşıyıcı sistem, zemin katta hazırlanan malzemenin kovalarla yukarı çekilmesini sağlar.

İhtiyaç duyuldukça hammadde getirilmesi ve anında kullanılması depolama ihtiyacını ortadan kaldırmıştır. İmalathaneye getirilen yağ, terasa monte edilmiş sabit “vinç” (Şekil 13e) aracılığıyla yukarıya çekilir ve buradaki borular yardımıyla birinci katta bulunan kazanlara aktarılır (A. Özkan’la sözlü görüşme, 2014).

Yapıdaki sacdan yapılmış “yükleme rampası”, 11,27 m uzunluğunda, 58 cm genişliğinde ve 7 cm derinliğinde olup birinci kattaki kurutma salonlarında kurutulan sabun kalıplarının avluya indirilmesini sağlar (Şekil 13f).

Sabunun ana hammaddesi olan zeytinyağının; oksijenden, ısıdan ve ışıktan etkilenmemesi ve depolandığında fazla yer kaplamaması için, zemin döşemesinin altına gömülü “yağ kuyuları” vardır. Küre şeklinde, sacdan yapılmış, ortalama 2,77 m çapında olan bu altı yağ kuyusu, üstündeki dikdörtgen kapaklar ile zemin döşemesine açılır (Şekil 8, Şekil 14-15).

Şekil 10. Sergi salonu

Şekil 11. Kurutma ve Sergi salonları

Şekil 12. Kurutma salonu

Şekil 13. Yapı içi donanımlar: a. Santrifüj makinesi; b. Sabun kazanı; c. Mikser (barato); d. Kanca (caraskal); e. Vinç; f. Yükleme rampası.

Sekil 14.
Yapı içindeki yağ
kuyularının yerleri

Sekil 15.
Yağ kuyuları

Sekil 16. Avludan genel görünüş

Yukarıda da söz edildiği üzere, birinci kattaki sergi salonlarında, dösemeye gömülü ahşap çıtalarla çerçevesi, sabun hamurlarının serildiği “*taraklama rayları*” (*masara*) bulunmaktadır. Yaklaşık olarak 5 ilâ 10 cm kalınlığında, 1,10 ilâ 1,38 m genişliğinde, uzunluğu mekâna göre değişen ahşap çıtaların oluşturduğu bu alanlara sabun hamuru serilmektedir (Şekil 9-11).

3.2.3. Yapının Cephe Özellikleri

Sabunhanenin çevresini saran bitişik nizam niteliğindeki binalar nedeniyle, yapının sadece doğu ve güney cepheleri seçilebilmektedir. Meydana bakan güney cephe, yapının özgün kompozisyonunun en net algılanabildiği cephe.

Dış cephe mimarisi oldukça sade olan sabunhane, bütünüyle

işleve yönelik olarak kurgulanmış, süslemesiz bir yapıdır. Kurutma salonlarının açıldığı, yapının üst kat cephelerini oluşturan dikdörtgen açıklıklı pencere boşlukları ahşap çıtalı ızgaralarla kapatılmıştır. Bu pencere ızgara sistemi, cephelerde en çok dikkat çeken ve sabunhane mimarisine has özelliklerden biridir.

Avluya bakan cepheler, açıklıkları kapatan ahşap çıtalı ızgaralar ve

Şekil 17. Sergi salonu ve üst örtü

tekrar eden kemer açıklıklarıyla sokak cephelerinden daha hareketlidir (Şekil 16).

3.2.4. Yapının Malzemeleri ve Yapım Tekniği

Yapının ana yapım malzemeleri, bölgede bulunan taş ocaklarından çıkarılan kireç taşı (*keymık*) ve çeşitli nitelikteki ahşap ve demirdir.

Yığma yapım sisteminde inşa edilen yapının ana strüktürü ve

taşıyıcı öğeleri; taştan yapılmış kalın taşıyıcı duvarlar, kemerler ve taş ayaklardan; zemin katta, ahşap kirişli veya çapraz tonozlu mekânlardan; ikinci katta ise, ahşap çatılı üst örtüden oluşmaktadır.

Yöresel bir malzeme olan kireç taşı (*keymık*), 40-54 cm uzunluğunda, ince yonu taş şeklinde kullanılmış ve genellikle 27 cm yüksekliğinde yatay sıralar halinde dizilmiştir.

Yapının zemin kat döşeme-

si sıkıştırılmış topraktır. Üst kat döşemesi ise, tonoz üstü düzgün kesme taş döşemedir. Yapının bazı bölümleri düz ahşap kirişlerle taşınmaktadır.

Yapının üst örtüsü, elemanları kavak ağacından yapılmış karma çatı sistemidir (Şekil 17-19). Bunun yanı sıra, alaturka kiremit kaplı bu mevcut çatı, kafes kiriş sistemin ilkel örneklerini andırmaktadır (Şekil 18-19).

Şekil 18. Ahşap üst örtü

Şekil 19. Çatı mesnet noktasına bakış

4. Sabunhaneye Yapılan Niteliksiz Müdahaleler

Sayınlar Sabunhanesi, inşa edildiği dönemin bir endüstriyel mimari örneği olup tipik sabunhane yapısı özelliklerine sahiptir. Genel olarak karakteristik mimarisini korumak-

la birlikte, yapıda hem malzeme hem de yapım tekniği açısından farklı dönemlere ait müdahaleler olduğu tespit edilmiştir.

İnşa edildiği tarihten itibaren

sabun üretim tesisi olarak işletilen Sayınlar Sabunhanesi yaklaşık otuz yıldır kullanılmamaktadır. Boş bıraktığı bu zaman diliminde, hurdacıların, evsizlerin ve hırsızların

mimari elemanları söküp, yakacak veya satış amacıyla kullanmaları yapıya büyük zarar vermiştir. Bunların dışında, yapıda genel olarak zamana ve doğal etkilere bağlı olarak taş yüzeylerde kayıplar, kopma, oyuk, çatlak, derz boşalması, kabuklanma, kirlenme, bitkilenme ve yer yer renk değişimleri oluşmuştur.

Hatalı onarım, bilinçli yıkım, uygun olmayan malzeme, eklerle genişletme, bakımsızlık, terk etme vb. kötü kullanımlar yapıya büyük zarar vermiştir. Bu olumsuz etmenler sonucunda, yapıda meydana gelen hasarlar şunlardır:

- Yapının etrafını çevreleyen Sait Sokak ve Pazar Sokak asfalt kaplanmış, yapının giriş kotu yükselen yol seviyesinin altında kalmıştır.
- Birinci katta, taş döşemenin üzerine beton şap dökülmüş ve

betonarme kolonlar eklenmiştir. Bu eklemeler yapının mimari bütünlüğünü bozmuş ve ek yük getirmiştir.

- Yapının güney cephe duvarının bir bölümünün yıktırılarak yerine metal kepenk yapıldığı, mevcut pencere ve kapı açıklıklarının ise briketlerle örülerek kapatıldığı tespit edilmiştir.
- Üst kattaki bazı mekânların ahşap kırma çatısı sökülerek yerine betonarme düz teras çatı yapılmıştır.
- Yapıda kullanılan tüm ahşap elemanlar bakımsızlıktan dolayı bozulma sürecine girmiş, bir kısmı sökülerek yakacak olarak kullanılmıştır. Özellikle ahşap çatı bu şekilde kullanıldığından, gündün güne yok olmaktadır. Bu durum çatının çökme sürecini hızlandırmıştır. Birinci katta bulunan sabun

sergi alanlarındaki dösemeye gömülü ahşap masara elemanları yerlerinden sökülerek kaldırılmıştır. Açıklıkları kapatan ahşap ızgaralarda çürüme, yüzey kaybı ve böceklenme vardır.

- Demir korkuluklar ve pencere parmaklıklarında korozyon görülmektedir. Bazı mekânların demir korkulukları ve metal iç donanım elemanları yerlerinden sökülerek çalınmıştır.
- Duvar yüzeyleri yer yer çimento esaslı malzemelerle sıvanmış ve kireçle boyanmıştır.
- Duvar yüzeylerine monte edilen kablo, çivi, duvarlara çakılan kancalar ve oluşturdukları oyuklar yapıya zarar vermiştir.
- Taş ayakların kaide kısmındaki taşlar sökülmüş, bu nedenle taşıyıcılıkları bozulmuştur.

5. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Türkiye'nin güneydoğusunda ve diğer birçok bölgesinde, günümüzde kullanılmayan ve henüz kayıt altına alınmayan birçok sabunhane yapısı vardır. Özgünlük ve tarihi değeri olan bu endüstri yapıları, yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu çalışmayla, önemli bir "Endüstri Mirası" olan sabunhane yapılarının genel mimari özellikleri tespit edilmiş, somut kültür özelliklerinin yanında, somut olmayan kültür mirasının da önemli bir ögesi olan Nizip Sayınlar Sabunhanesi'nin belgelenmesi sağlanmıştır. Sabunculuk ve geleneksel sabun üretim tarzının forma da yansıdığı, karakteristik özelliklere sahip bu yapılar, ERIH'e (*European Route of Industrial Heritage*) göre "imalathane" başlığı altında sınıflandırılarak kayıt altına alınmalı ve gelecek kuşaklara aktarılmalıdır.

Nizip Sayınlar Sabunhanesi'nin bütününde görülen taşıyıcı sistem ve malzeme bozulmalarına rağmen, karakteristik mimari özellikleri algılanabilir düzeydedir. Sabunhane yapısına özgü mimari detayların günümüze kadar gelmiş olması, bu endüstriyel yapıların tipolojik olarak anlaşılabilirliği açısından önemli-

dir ve bu, korunması gereken bir değerdir. Yapının restorasyonunda benimsenen temel ilke; yapının özgün mimarisini muhafaza etmek, uygun onarım yaklaşımları tespit etmek ve verilecek yeni işlev ile yapının ve yakın çevresinin sürdürülebilirliğini sağlamaktır.

Sabunculuk ve geleneksel sabun üretim tarzının forma yansıdığı, karakteristik özelliklere sahip sabunhane yapıları, "ERİH" standartlarına göre sınıflandırılarak kayıt altına alınmalıdır.

Restorasyon yaklaşımında öncelik; yapıda meydana gelen malzeme kayıpları ve strüktürel bozulmaların bir an önce durdurularak mevcut halinin koruma altına alınması ve onarılarak yeniden işlevlendirilmesi olmalıdır. Bu kapsamda, detaylı belgelemesi yapılan Sayınlar Sabunhanesi'nin mülkiyet sorunu-

nun bir an önce çözülerek yapının korunması çalışmalarına başlanmalıdır. Doğal koşullardan, bakımsızlıktan ve vandalizmden büyük zarar görmüş yapının daha fazla yıpranmaması için; oldukça hasarlı olduğu tespit edilen taşıyıcı sistemin, ahşap konstrüksiyon çatı ile çatıyı taşıyan taş ayakların, sehim yapmış kat döşemeleri ile zarar görmüş yapı malzemelerinin onarılması gerekmektedir. Ayrıca, yapıya sonradan eklenen tüm niteliksiz ekler kaldırılmalıdır.

Yapının; Nizip'in tarihini, coğrafyasını, ticari ve turistik mekânlarını, yöresel el sanatlarını, tarımsal ürünlerini, yemek ve yaşam kültürünü, tarihini, mimarisini ve sabun yapım tekniklerini anlatan ve sabunun Nizip'teki önemini belgeleyen tanıtım filmlerinin gösterildiği dijital panoların ve maketlerin yer alacağı bir "Kent Müzesi"ne dönüştürülmesi önerilmektedir. Yapının kendisinin başlı başına bir sergi objesi olduğu müzede, yöreye özgü yapı ve yapım elemanları ile sabunhanelerin karakteristik özellikleri korunmalı, sabun yapım ekipmanlarının onarılarak sergilenmeye hazır hale getirilmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Aça, M., 2014, *Türk İnanış ve Düşünüş Sistemlerinde Meyve*, <https://arastirmax.com/system/files/dergiler/79199/makaleler/3/5/arastirmax-turk-inanis-dusunus-sistemlerinde-meyve.pdf> (Erişim Tarihi: Kasım 2018).
- Benlioğlu, N., 2007, *Sabun Ambalajlarında Tasarım Sorunları ve Dalan Sabunları için bir Uygulama*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Ana Sanat Dalı yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara.
- Beşler Şirketler Grubu, 2014, *Ülfet Tarihçesi*, <http://www.ulfet.com> (Erişim Tarihi:17.07.2014).
- Bozgeyik, Ö., 2015, *Nizip Sayınlar Sabunhanesi Restorasyon Önerisi*, Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Fakültesi Restorasyon Ana Bilim Dalı yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep.
- Çesmecioglu, S., 2013, *Sabun Sektör Profili*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, no. 30.
- Eker, H., 2006, *Nizip'teki Mimari Eserler*, T.C. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Van.
- Erdemir, H. P., 2010, "Hellen ve Roma Toplumlarında Tuvalet ve Temizlik" *Acta Turcica - Kültür Tarihimizde Hamam*, yıl II, sayı 2, s. 103-122.
- Erdoğan, R., 2011, *Nizip İlçesi'nin Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı yayımlanmamış doktora tezi, Erzurum, s.346.
- Gibbs, F. W., 1939, "The History of the Manufacture of Soap", *Annals of Science*, c. 4, sayı 2, s. 169-190.
- Gaziantep Kültür Envanteri*, 2005.
- Gaziantep Haritası ve Nizip'in Türkiye haritasındaki konumu, <http://www.gaziantep.com> (Erişim Tarihi:15.02.2015).
- Gençal, G., 2004, *Hane Halkının El Temizliğine Yönelik Sabun Marka Eğilimlerinin Belirlenmesi ve Şişli İlçesinde Bir Pilot Araştırma*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Pazarlama Anabilim Dalı yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul.
- Gören, B., *Nizip Sayınlar Sabunhanesi* (Kişisel Albüm), 2007.
- Harvard Üniversitesi Güzel Sanatlar Kütüphanesi, Frank Wagner Peers albümü 1919 - 1920 Nizip, <http://pds.lib.harvard.edu/pds/view/17977499?n=31&printThumbnails=no> (Erişim Tarihi: 18.04.2014).
- İmamoğulları, İ. H., 2002, *Geçmişten Günümüze Nizip*, İsmont Kültür Yayınları, İstanbul.
- Nizip Ticaret Odası Bülteni, 2012, *Faaliyet Raporu*.
- Özen Ocakoglu, G., Koraltürk, M., 2000, *Sabunun Hikâyesi*, Colgate Palmolive Temizlik Ürünleri, İstanbul.
- Sönmez, E., Başkaya, Z., 2012, "Sanayi ve Ulaşım Fonksiyonlarına Bağlı Gelişen Bir Şehir: Nizip", *Doğu Coğrafya Dergisi*, c. 28, sayı 17, s. 79-102.
- T. C. Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Komutanlığı, 1967, *Nizip Sayınlar Sabunhanesi ve Yakın Çevresi Hava Fotoğrafı*, Arşiv no.1892_267_1967.
- The Soap and Detergent Association (SDA), 1994, *Soaps and Detergents*, sayı 2, Washington DC, s. 33.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), 2008, *Türkiye Kozmetik ve Temizlik Sanayii Ürünleri Sektör Raporu*, <http://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/kozmetik.pdf> (Erişim Tarihi:Kasım 2018).
- Yetkin, H., 1959, "Gaziantep'te Sabunculuk ve Türkiye Sanayiinde Aldığı Yer", *Gaziantep Kültür Dergisi*, cilt 2, s. 198-200.
- Yılmaz, K., 1990, *Nizip ve Sosyo-Ekonomik Gelişme*, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul.
- URL 1: <https://www.beslerfoods.com/tarihce> (Erişim tarihi: 28.06.2018)

NOTES ON THE TECHNICAL VISIT TO AZERBAIJAN

ABSTRACT

This paper presents the information and data gained as a result of observations and meetings during the technical visit to Azerbaijan between the dates of 10 and 16 September 2017, as one of the annual activities of Istanbul Metropolitan Municipality, Department of Cultural Assets, Directorate for the Inspection of Conservation Implementations, Stonemasonry Training Workshop. A small Azerbaijani - Turkish dictionary that includes some words from conservation terminology has been added at the end.

Baku, Sheki and Ganja cities have been visited according to the route and a meeting with *Azərbayca* Scientific Research and Projects Institute committee, another meeting with Ganja City Culture and Tourism Administration committee took place in Baku and Ganja cities consecutively. Both institutions are within the body of Azerbaijan Ministry of Culture and Tourism.

Besides the meetings, cultural properties and sites, especially UNESCO World Heritage Sites or sites from the Tentative List and museums in the cities mentioned above have been visited.

Azerbaycan Teknik Gezi Notları*

► 1. Giriş

Bu metin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü Taş Eğitim Atölyesi ve Restorasyon - Konservasyon Laboratuvarı'nın yıllık faaliyetleri kapsamında, 10-16 Eylül 2017 tarihleri arasında Azerbaycan'a düzenlenen teknik gezi esnasındaki gözlem, inceleme ve görüşmeler sonucunda elde edilen verileri içermektedir. Yazıda, kurum ve geleneksel yapı malzemelerinin adları Azerbaycan Türkçesinde kullanıldığı şekliyle verilmeye çalışılmış ve son kısma küçük bir sözlük eklenmiştir.

Gezi kapsamında; Bakü, Şeki ve Gence kentleri ziyaret edilmiş, Bakü'de *Azərbayca* Bilimsel Araştırma ve Projeler Enstitüsü, Gence'de Gence Kenti Medeniyet ve Turizm İdaresi heyetleriyle görüşmeler yapılmıştır. Adı geçen her iki kurum, Azerbaycan Medeniyet ve Turizm Nazırlığına bağlıdır.

Görüşmelerin yanı sıra; ziyaret edilen kentlerde ve yakın çevrelerinde bulunan, başta UNESCO Dünya Miras veya Aday Listelerindekiler olmak üzere çeşitli anıtsal

Derin ve güçlü bağlarımız olan Azerbaycan'a, 10-16 Eylül 2017 tarihleri arasında düzenlenen teknik gezide yapılan gözlem, inceleme ve görüşmeler sonucunda elde edilen veriler değerlendirildiğinde; mimari koruma konusunun gelecekteki ortak çalışmalara eklenmesi gereği öne çıkmaktadır.

ve sivil mimarlık örneği yapılar ile müzeler ziyaret edilmiştir.

2. Azerbaycan Mimarlığı ve Koruma Mevzuatı

Azerbaycan mimarlığı, 10 ve 12. yüzyıllar arasında oluşan Aran, Tebriz, Nahçıvan, Şirvan - Abşeron mimarlık ekolleriyle şekillenmeye başlamıştır (Şekil 1). Azerbaycan'ın en önemli mimarı olarak görülen

Əcəmi Naxçıvani, kulevari türbe yapılarıyla ön plana çıkan Nahçıvan Ekolü'nün en önemli temsilcisidir (Babayeva, 2013). Bu mimarın 12. yüzyılda Nahçıvan'da inşa etmiş olduğu Mümine Hatun Türbesi, 1998 yılında UNESCO Aday Listesi'ne alınmıştır (Şekil 2).

Yine, 12 ve 13. yüzyıllarda Abşeron (Bakü çevresi) Yarımadası'nda inşa edilen Hazar kıyısı savunma yapıları (UNESCO Aday Listesi) ve Şirvanşahlar Sarayı (UNESCO Dünya Mirası Listesi), Abşeron ekolünün en önemli yapıtlarından olup mimaride taş kullanımının önemli örneklerindedir. Tebriz ekolü ise, başkent 13. yüzyılda bugün İran sınırları içerisinde kalan Tebriz'e taşınmasından sonra oluşmuş ve kent önemli bir mimarlık merkezi haline gelmiştir (Giyasi, 2012). Azerbaycan genelinde 17. ve 18. yüzyıllarda kervansaray, hamam, mescit gibi kamusal yapıların inşası artarak devam etmiştir. On dokuzuncu yüzyılda Rusya'nın bölgede hâkimiyet kurmasının ardından, ülkede farklı mimari üslupların etkileri görülmeye başlanmıştır. Petrolün keşfi ile birlikte, özellikle Bakü çevresinde mimari

* Y. Mimar Kadir EKİNCİ, İBB KUDEB Taş Atölyesi Koordinatörü, e-posta: kadir.ekinci@bb.gov.tr.

Şekil 1.
Azerbaycan mimarlık mirasının bazı örneklerini gösteren harita
(Azerbaycan Tarihi Atlası, Bakı Kartoğrafiya Fabriki, 2007, Bakü)

Şekil 2.
Mümine Hatun
(Möminə Xatun)
Türbesi
Nahçıvan,
(Azerbaycan Devlet
Başkanlığı Kütüphanesi)

hareketlilik artmış, farklı işlevlere sahip endüstri yapıları inşa edilmiştir. Sovyet döneminde de anıtsal yapıların inşasına devam edilmekle birlikte, özellikle Bakü’de toplu konut projelerine ağırlık verilmiştir. Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Zaha Hadid gibi uluslararası üne sahip mimarlar ülkeye davet edilerek, özellikle başkent Bakü’deki mimarlık ortamının çağdaş yapılarla zenginleştirilmesi amaçlanmıştır.

Azerbaycan’da kullanılan geleneksel malzemeler bölgelere göre farklılıklar göstermektedir. Bakü

ve çevresinde doğal taş kullanımı yaygınken, kuzeydeki Şeki kentinde taş-tuğla almaşık yapılar, Gence’de ise tuğla yapılar görülmektedir.

Bakü ve çevresindeki tüm yapılarda, bölgede çıkarılan ve “badamdama daşı” olarak da anılan kireçtaşı kullanılmaktadır (Şekil 3). Bu taşın kullanımı geleneksel yapılarla sınırlı değildir; günümüzde inşa edilen betonarme yapıdaki bölücü duvarlar da bu taşla örülmekte, yapı cepheleri aynı taşla kaplanmaktadır.

Kafkaslar’ın eteklerinde bulunan Şeki kentindeki en önemli anıtsal

mimarlık örneği olan 18. yüzyılda inşa edilmiş Şeki Hanlar Sarayı’nda, bölgeden temin edilen taş, tuğla ve ahşap malzemeye birlikte Venedik’ten ithal edilen camlar kullanılmıştır. Kalemşi bezemeli yüzeylerin altındaki sıva ise, “gac” adı verilen alçı - kil karışımı bir harçtan oluşmaktadır (Url-1).

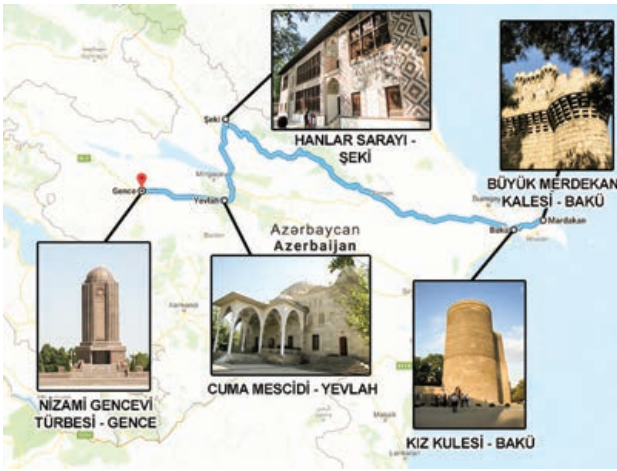
Gence kentinde ise tuğla kullanımı ön plana çıkmaktadır. Azerbaycan lehçesinde tuğla “kərpic” olarak adlandırılmaktadır. Özellikle türbe yapılarında kullanılan sırlı tuğlalar ise “şirli kərpic” olarak anılmaktadır. Azerbaycan sınırları içerisindeki

Şekil 3. "Bədamdam daşı"nda görülen oyuklanma/alveoler bozulma

Şekil 4. İçerişehir Tarih-Mimarlık Qoruğu Logosu

Şekil 5. Azerbaycan teknik gezisi rotası ve gezilen yapıların bazıları
(Altılık: Google Haritalar)

Şekil 6. Qız Qalası'ndan İçerişehir'e bakış

kültür varlıkları, 10 Nisan 1998 tarih ve 470 sayılı "Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu" başlıklı kanunla, devlet tarafından koruma altına alınmıştır. Kanunda, Türkiye Cumhuriyeti mevzuatında "sit" olarak anılan alanlar "qoruq", "anıt" olarak nitelendirilen yapılar ise "abide" olarak tanımlanmaktadır (Url-2).

Adı geçen kanunda "qoruq"lar, "tarihi qoruq" ve "tabiat qoruqu" olarak ikiye, "tarihi qoruq"lar ise kendi içinde dörde ayrılmıştır:

- Tarih Mimarlık Qoruğu
 - Tarih Medeniyet Qoruğu
 - Tarihi Bedii Qoruğu
 - Tarihi Etnografik Qoruğu.
- "Abideler" ise "Dünya", "Ülke" ve "Yerli" olmak üzere üç farklı "ehemmiyet" derecesine göre sınıflandırılarak koruma altına alınmıştır. Teknik gezi kapsamında

İçerişehir (Bakü) ve Yuxarı Baş (Şeki) "Tarihi Mimarlık Qoruqları" ile Gence "Tarih Medeniyet Qoruğu" ziyaret edilmiştir. Bunlardan İçerişehir UNESCO Dünya Miras Listesi'nde iken, Yuxarı Baş (Şeki) Aday Liste'dedir (Url-3).

3. Gezi Rotası ve Programı

Bakü'den başlayıp Gence'de son bulacak şekilde beş gün süren teknik gezide haritada gösterilen rota izlenmiş (Şekil 5) ve Gence'ye geçilmeden önce Kafkaslar'ın eteklerinde kurulmuş olan tarihi Şeki kenti ziyaret edilmiştir.

Gezinin ilk gününde *Azərbaypa* Bilimsel Araştırma ve Proje Enstitüsü ziyaret edilmiş ve enstitü ekibiyle bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Ardından, ilk olarak Bakü tarihi kent merkezi "İçerişehir" ve Şirvanşahlar Sarayı, ikinci gün Bakü çevresindeki yapılar ziyaret edilmiştir. Bunlar sırasıyla,

Ateşgâh, Merdekan Kalesi, Ramana Kalesi, Daş Salname Müzesi ve Haydar Aliyev Merkezi'dir. Programın üçüncü gününde, Bakü'ye 300 km mesafedeki Şeki kentine geçilmiştir. Şeki'de bulunan Hanlar Sarayı'na ve sarayda yapılan onarım çalışmalarına *Azərbaypa* ekibiyle yapılan görüşmede detaylı bir şekilde değinilmiştir (Bkz. 2.4). Gezinin dördüncü gününde, Gence kentinde, Gence Medeniyet ve Turizm Bölgesel İdaresi heyetiyle yapılan görüşmenin ardından, Gence tarihi kent merkezi, programın son gününde de Gence'ye 70 km mesafedeki Yevlah kasabası ziyaret edilmiştir.

3.1. Bakü Tarihi Kent Merkezi

Bakü'de ilk yerleşimin Paleolitik dönemde başladığı tahmin edilmektedir; kentin tarihi merkezi olan İçerişehir, Bakü'nün tarih boyunca ev sahipliği yaptığı medeniyetlerden

Şekil 7. Şirvanşahlar Sarayı, Portal

izler taşımaktadır. İçerişehar’i çevreleyen ve savunma sisteminin temelini oluşturan surların büyük bir bölümü 12. yüzyıldan günümüze ulaşmış olmakla birlikte, kentin simgesi olan ve günümüzde müze olarak kullanılan *Qız Qalası*’nın (Kız Kulesi) ilk inşa tarihinin MÖ 6-7. yüzyıllara uzanabileceği düşünülmektedir.¹ Kent merkezinde Ortaçağ’dan günümüze ulaşan birçok cami, kervansaray ve hamamla birlikte, özellikle 18., 19. ve 20. yüzyıllarda inşa edilmiş konut yapıları yer almaktadır.

İçerişehar’ın en yüksek noktasında ise Şirvanşahlar Sarayı yer alır. Şirvanşahlar Devleti’nin başkentinin 12. yüzyılda Bakü’ye taşınmasının ardından inşa edilen yapı kompleksi; saray, divanhane, türbe yapıları, mescitler, hamam ve “*ovdan*” dan (sarnıç) oluşmaktadır. Sarayı oluşturan yapılarda taş oyma sanatının ve kârgir yapım tekniklerinin etkileyici örnekleri görülmektedir (Şekil 7). Hâkim yapı malzemesi “*Bədamdam*” adı verilen yerel kireçtaşı olan saray, Şirvan-Abşeron mimarlık ekolünün en önemli örneklerindedir. On altıncı yüzyılın başındaki Safevi akınlarmında harap olan yapı, 1828 yılındaki Rus işgali sonrasında karargâh ola-

Şekil 8. “Daş Salnamə” Müzesi

rak kullanılmak amacıyla onarılmış; 1932 yılında ise yeniden bir tamir geçirerek arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır. Saray, 1954 yılından itibaren müzeye çevrilmiştir. Şirvanşahlar Sarayı, İçerişehar ve Kız Kulesi 2000 yılında Dünya Kültür Mirası Listesi’ne alınmıştır.²

3.2. Günümüzde Bakü Kenti

Petrol üretimiyle ilgili ilk adımların 1847 yılında atılmasının ardından, Bakü’de ekonomik ve endüstriyel faaliyetler artmış ve kent büyümeye başlamıştır. Petrolün oluşturduğu cazibe, sermayeyle birlikte yeni yapıları, dolayısıyla farklı mimarları ve üslupları kente çekmiştir.

Programın ikinci gününde ziyaret edilen yapılardan biri de *Daş Salnamə Müzesi*’dir (Şekil 8). Yapı 1921 yılında inşa edilmiştir; Bakü ve çevresindeki petrol kuyularının enerji ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuş bir elektrik santralidir. Yapı, 2010-2013 yılları arasında Erginoğlu & Çalışlar Mimarlık tarafından hazırlanan Santral Çevresi Master Planı kapsamında müzeye dönüştürülmüş olup 40.000 yıl önce Qobustan’da ilk örnekleri görülen Azerbaycan taş sanatının günümüze kadar süren serüvenini ziyaretçilere aktarmaktadır (Url 4-5).

Müzedeki, 2007 yılında Dünya Kültür Mirası Listesi’ne alınan Qobustan Kültürel Peyzajı’ndaki kaya oymaların replikalarının yanı sıra, çeşitli dönemlerden özgün örnekler de sergilenmekte ve yapı bu kapsamda Azerbaycan taş sanatının gerçek anlamda bir “salname” si olma özelliğini taşımaktadır.

Program kapsamında gezilen müzelerden bir diğeri ise, Zaha Hadid tarafından tasarlanan ve yapımı 2013 yılında tamamlanan Haydar Aliyev Merkezi’dir (Url-6). Yapıda, gösteri merkezi ve konferans salonları vd. birlikte, etnografya sergisi ve Miniatürk benzeri bir konseptte sahip olan Minyatür Azerbaycan Sergisi, Azerbaycan’ın tarihi ve kültürel birikiminin bir özetini sunmaktadır.

3.3. Bakü Kenti Çevresi

Bakü kent merkezi kadar, Bakü çevresinde de birçok önemli yapı bulunmaktadır. Bunların en ilgi çekici olanlarından biri de, “Ateşgâh” olarak bilinen mâbettir (Şekil 10). Ateşgâh’ın bulunduğu *Suraxanı* (Surahani) *Rayonu*, Bakü çevresindeki yeraltı kaynaklarının yoğunlaştığı bir bölgedir ve doğalgaz kaynakları bu noktada yüzeye çok yakın olduğundan, geçmişte

¹ Bu bilgi, *Qız Qalası* tanıtım sergisinden edinilmiştir.

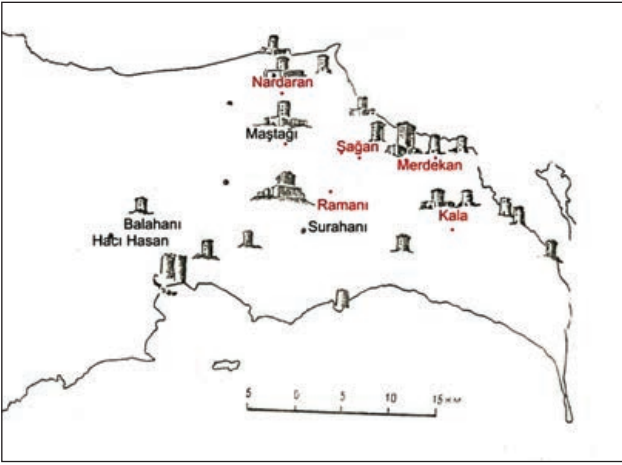
² Bu bilgi, Şirvanşahlar Sarayı bilgilendirme panolarından elde edilmiştir.

Şekil 9. Haydar Aliyev Merkezi, Bakü

Şekil 10. Ateşgâh yapı kompleksinin girişi

Şekil 11. Abşeron Yarımadası çevresindeki savunma yapıları
(Hüseynov vd. aktaran Sayan, 2016)

Şekil 12. Ramana Kalesi

yeraltından sızan gaz alev alması halinde uzun yıllar yanabilmekteydi. Hatta bu nedenle Azerbaycan, “Odlar Yurdu” olarak da anılmaktadır. Dolayısıyla, ateşe tapanların mabetlerini buraya inşa etmeleri bir tesadüf değildir. Bu inanca sahip olanların erken dönemlerden bu yana bölgede ibadet amacıyla toplandıkları düşünülse de, günümüzdeki Ateşgâh yapısının 16. yüzyıl sonu veya 17. yüzyıl başında inşa edildiği belirtilmektedir. Merkezi ibadet alanı ve hücrelerden oluşan yapı kompleksi surlarla çevrilidir. Geçmişte, yer altından sızan doğalgazın sürekli olarak yandığı alanda, günümüzde ancak kurulan tesisat sayesinde devamlı olarak ateş vardır. Ateşgâh, Azerbaycan’ın UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi’ndeki anıtlarından biridir.³

Kafkas Dağları’nın güneyinde bulunan ve Hazar Denizi’nin merkezine doğru uzanan Abşeron Yarımadası, erken dönemlerden itibaren önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Bu nedenle, bölgenin Hazar Denizi’nden gelebilecek tehlikelere karşı savunulması önemi sürekli korumuştur. Rusya’ya bağlı Dağıstan Cumhuriyeti’ndeki Derbent kentinden Bakü’ye kadar uzanan yaklaşık 300 km.lik hatta birçok savunma yapısı inşa edilmiş, bu yapılar 2001 yılında UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi’ne alınmıştır. Gezi programı kapsamında, bu yapılardan Büyük Merdakan ve Ramana Kaleleri ziyaret edilmiştir.

Büyük Merdakan Kalesi, Saint Petersburg Ermitage Müzesi’nde bulunan kitabeye göre 1187 yılında inşa edilmiştir. Kale dikdörtgen

planlı, 22,40 m yüksekliğinde bir kule ile bu kuleyi kuşatan yine dikdörtgen planlı duvarlardan oluşmaktadır. Kulenin ve duvarların köşeleri yuvarlak burçlarla takviye edilmiştir. Kulenin ve duvarların üst kısmında dendanlar ve bunların gerisinde mazgallar bulunmaktadır. Ramana Kalesi’nin kitabesi yerinde olmadığından inşa tarihine dair kesin bir veri yoktur, fakat yapının 12. veya 13. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir (Sayan, 2016). Büyük Merdakan Kalesi’yle benzer plan ve form özellikleri gösteren kale, yüksek bir kaya kütesinin üzerine kurulmuştur (Şekil 12).

3.4. Azərbərpa ile Görüşme

“Azərbərpa Elmi Tədqiqat Layihə İnstitutu” (Azerberpa Bilimsel Araştırma ve Proje Enstitüsü),

³ Bu bilgi, Ateşgâh yapı kompleksi bilgilendirme panolarından elde edilmiştir.

Şekil 13. *Azərbaypa* ekibiyle toplantı sonrası çekilen hatıra fotoğrafı

Şekil 14. Şeki Hanlar Sarayı güney cephesi

Azerbaycan Cumhuriyeti Medeniyet ve Turizm Nazırlığına bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Azerbaycan genelinde tescil edilmiş 6308 anıtın yaklaşık 1500'ü hakkında çalışma yürütmüş olan kurum, ülkede koruma alanında çalışan meslek insanlarının büyük çoğunluğunu bünyesinde toplamıştır. Enstitünün görevleri şunlardır:

- Azerbaycan genelinde bulunan anıtlar için projelendirme işlerinin yapılması,
- Sit alanlarının master planları ile koruma ve onarım projelerinin hazırlanması,
- Anıtların bilimsel açıdan koruma bölgelerinin tanımlanması, araştırılması ve belgelenmesi,
- Sit alanları ve tarihi yerlerde, zorunlu durumlarda yeni yapıların projelendirilmesi,
- Kentsel donatıların tasarlanması,
- UNESCO, ICCROM ve ICOMOS gibi koruma alanında faaliyet gösteren uluslararası kurumlarla işbirliği yapmak ve Azerbaycan'da bulunan kültür varlıklarının Dünya Kültür Mirası Listesi'ne adaylık başvurularını yapmak,
- Restorasyon çalışmalarında kontrolörlük görevini üstlenmek,
- Anıtları izlemek ve hatalı restorasyon uygulamaları hakkında işlem yapmak,
- Azerbaycan sınırları dışındaki Azerbaycan halkına ait olan kültür

varlıklarını tespit etmek,

- Bilimsel ve teknik taleplere uygun olarak kültürel mirasın tanıtılması için çağdaş bir sistem oluşturarak yayın faaliyetleri gerçekleştirmek.

11 Eylül 2017 Pazartesi günü *Azərbaypa* Bilimsel Araştırma ve Proje Enstitüsü'nde yapılan görüşmede; Azerbaycan ve Türkiye'deki koruma mevzuatı ve uygulamaları hakkında görüş alışverişini yaptıktan sonra, *Azərbaypa* ekibi tarafından iki farklı yapının restorasyon çalışmaları hakkında bir sunum yapılmıştır. Bu yapılar, Şeki Han Sarayı ve Berde Allah Allah Türbesi'dir.

Şeki Hanlar Sarayı⁴

18. yüzyılda Şeki Hanlığı'na başkentlik yapmış olan Şeki'de bulunan Hanlar Sarayı'nın, 1760'larda inşa edildiği düşünülmektedir; yapı, Kacar Hanedanı döneminin özelliklerini taşımaktadır. Bir yapı kompleksi oluşturan saray yapıları, Rusya'nın bölgeyi işgalinden sonra yıkılmış ve günümüze sadece "Divanhane" yapısı ulaşabilmiştir (Şekil 14). Yapı, *güzgüülü* (aynalı) mukarnaslarla tamamlanmış portalları, ahşap pencere şebekeleri, malakâri cephe süslemeleri ve kalemîşi tavan ve duvar bezemeleriyle Azerbaycan mimarlığının önemli örneklerindedir (Şekil 15, 16). Şeki Hanlar Sarayı'nda yapılan ve

Azərbaypa'nın yürüttüğü onarım çalışmalarında:

- Yapı niteliksiz eklerinden arındırılmış,
- Metale çevrilmiş olan çatı, ahşap konstrüksiyon olarak yeniden inşa edilmiş,
- Çivi ya da yapıştırıcı kullanılmaksızın ahşap ve cam parçaları kullanılarak oluşturulan ve "*şəbəkə*" (şebeke) adı verilen pencerelerin kullanılamaz hale gelen kısımları yenilenmiş,
- Duvar ve tavanlarda yer alan, bitki motifleri, savaş ve av sahnelerini betimleyen kalem işleri restore edilmiştir.

Berde "Allah Allah" Türbesi⁵

Berde Türbesi ya da Allah Allah Türbesi, adını, cephesine sırlı tuğlalarla iki yüzden fazla sayıda "Allah" adının yazılı olmasından almıştır. Karabağ bölgesinin Berde kentinde bulunan yapı, 1322 yılında mimar Ahmed İbn Eyyüb El Hafız Nahçıvani tarafından inşa edilmiştir, ancak türbenin kim için yapıldığı bilinmemektedir. Dairesel bir plana sahip olan türbe yapısı, bir külâh ile tamamlanmıştır. Yapı malzemesi olarak tuğlanın tercih edildiği ve bezeme için sırlı tuğlanın kullanıldığı türbenin cepheleri külâh eteğinde çiniyle kaplanmış, çini şerit üzerine Ayetü'l-kürsî yazılmıştır. Sovyet döneminde, 1960'lı yıllarda yapının röleveleri

⁴ Yapı ile ilgili bilgiler *Azərbaypa* heyetiyle yapılan toplantı sırasında edinilmiştir.

⁵ Yapı ile ilgili bilgiler *Azərbaypa* heyetiyle yapılan toplantı sırasında edinilmiştir.

Şekil 15. Ahşap pencere şebekesi detayı (ABAD Merkezi, Url-7)

Şekil 16. Şeki Hanlar Sarayı iç mekânından bir görünüm (Url-8)

Şekil 17. Allah Allah Türbesi, Berde (Azərbayca arşivi)

Şekil 18. Şeki tarihi kent merkezinden bir görünüm.

hazırlanarak restorasyon çalışması yapılmıştır.

Berde Allah Allah Türbesi'nde:

- 1960'lı yıllarda yapılan restorasyon çalışmasında yapıya eklenen 26 ton ağırlığındaki betonarme külâh yapıdan uzaklaştırılmış ve külâh, restitüsyon çalışmalarında ulaşılan veriler doğrultusunda tuğla malzeme kullanılarak yeniden inşa edilmiştir.

- Restorasyon uygulaması için gerekli olan *şirli kərpic* (sırlı tuğla) ve *kâşi*'ler (çiniler) Azerbaycan'da üretim tesisi bulunmaması nedeniyle İran'ın Tebriz kentinde bulunan atölyelerden temin edilmiştir.

3.5. Şeki Kenti

Gezi programının üçüncü günü Şeki kentine ayrılmıştır. Kafkas Dağları'nın güney eteklerinde

kurulmuş olan kent, bu bölgedeki ipek üretiminin merkezi konumundaydı; 18. ve 19. yüzyıllarda Şeki Hanlığı'nın başkenti olduğu dönemde, hanlığın ticari ve kültürel merkeziydi (Şekil 18).

Şeki kent merkezinde, yukarıda da değinilmiş olan Hanlar Sarayı'ndan başka, MS 3-5. yüzyıllar arasında inşa edilmiş erken dönem Hıristiyan yapılarından Alban Mabedi (Günümüzde Şeki Uygulamalı Halk Sanatları Müzesi olarak kullanılmaktadır), Yukarı ve Aşağı Kervansaraylar, mescitler ve birçok özgün sivil mimarlık örneği bulunmaktadır. Şeki kenti, sahip olduğu anıtların yanı sıra, somut olmayan kültür mirası öğeleriyle de dikkat çekmektedir. Geleneksel el sanatları ve mutfak kültürü gibi değerleriyle Şeki, UNESCO Yaratıcı Kentler Ağı'na dâhil edilmiştir. Şu

anda Dünya Mirası Geçici Listesi'nde bulunan Hanlar Sarayı'nın ve Şeki tarihi kent merkezinin, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne geçişi için *Azərbayca*'nın çalışmaları devam etmektedir.

3.6. Gence Kenti ve Çevresi

Programın son iki günü Gence ve çevresine ayrılmıştır. Azerbaycan'ın ikinci büyük kenti olan Gence, 1918'de kurulan bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne de bir süre başkentlik yapmıştır. Gence kent merkezinde Cuma Mescidi, Şah Abbas Kervansarayı, Çökek Hamam, farklı dönemlere ait kilise yapıları bulunmaktadır; kente 10 km mesafedeki İmamzade Türbesi de önemli yapılardan biridir. Muhtemelen 7. veya 9. yüzyılda kurulan

Şekil 19. Gence İmamzade Türbesi

Şekil 20. Nizami Gencevi Türbesi

Gence, ticaret yolları üzerinde olduğundan, tarihte birçok kuşatmaya maruz kalmıştır. Kentteki yapılar; gerek kuşatmalar, gerekse doğal afetler yüzünden maruz kalan hasarlar nedeniyle birçok defa onarılmıştır.

Gezi programının Gence bölümünde ilk olarak, kent merkezine 10 km mesafedeki İmamzade Türbesi ziyaret edilmiştir (Şekil 19).⁶ İmamzade Türbesi, 17. yüzyılda Safeviler döneminde Gence Beylerbeyliği tarafından inşa edilmiştir. Türbe yapısı 17. yüzyıla ait olsa da türbede yatan kişi İmamzade İbrahim bin İmam Muhammed Bağır, 739 yılında vefat etmiştir. Tuğla malzeme kullanılarak inşa edilen yapıya 19. yüzyılda çini kaplı bir kubbe eklenmiştir.

Yapıda 2009 yılından itibaren restorasyon çalışmalarına başlanmış ve şu işlemler yapılmıştır:

- Zaman içerisinde türbeye eklenen yapılar kaldırılarak, türbe ve çevresi bir yapı kompleksi oluşturacak şekilde yeniden ele alınmış ve türbenin üzerini örtecek yeni bir mescit yapılmıştır.

- Mescitle birlikte idare binası, misafirhane vb. yapılar da inşa edilmiştir.

Tüm bu müdahalelerden sonra, özgün türbe yapısı ‘tarihi’ görünümünü yeni yapıların yanıtıcı

etkisiyle de görsel anlamda zarar görmüştür.

İmamzade Türbesi’nden sonra Nizami Gencevi Türbesi ziyaret edilmiştir (Şekil 20). On ikinci yüzyılda Gence’de dünyaya gelen ve burada yaşayan şair ve düşünür Nizami’nin eserleri arasında “Leyla ile Mecnun” ve “Hüsrev ile Şirin” gibi başyapıtlar yer almaktadır. Azerbaycan edebiyatının en önemli ismi kabul edilen Nizami’nin türbesi, ilk olarak 13. yüzyılda inşa edilmiş, ancak birçok kez yıkılıp yeniden yapılmıştır. Günümüzdeki türbe ise, Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasından hemen sonra, 1991 yılında inşa edilmiştir. Sekizgen planlı türbe yüksekçe bir kubbeye sahiptir. Türbenin rekonstrüksiyonunda geleneksel mimaride kullanılan malzemelerden farklı olarak granit bloklar kullanılmıştır.

Gence çevresinde bulunan bu iki önemli yapıdan sonra, kent merkezinde ilk önce Şah Abbas Mescidi ziyaret edilmiştir (Şekil 21). Şah Abbas Mescidi, 1606 yılında Mimar Şeyh Behaeddin tarafından inşa edilmiştir. Yapının kare biçimindeki harim bölümü metal kaplı bir kubbe ile örtülüdür. Gence’deki diğer yapılar gibi tuğla kullanılarak inşa edilen mescidin kuzeyine, 1776 yılında iki bağımsız tuğla minare inşa edilmiştir (Gence Nizami Bele-

diyesi, Url-9). Doğudaki minarenin üzerine sırlı tuğlalar ile yazılmış 1271 tarihi (Miladi olarak yaklaşık 1854/1855), yapının 19. yüzyılın ortalarında bir onarım geçirmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Mescidin hemen batı tarafında bulunan Çökek Hamam da aynı yılda inşa edilmiştir. Bu bilgi doğrultusunda, mescid ve hamam yapısının bir külliye oluşturmak amacıyla inşa edildiği sonucuna varılabilir. Aynı dönemde inşa edilen anıtsal yapılardan bir diğeri ise, Şah Abbas Kervansarayı’dır. Kent merkezinde, Şah Abbas Mescidi’nin kuzeydoğusunda bulunan yapıdaki restorasyon çalışmaları, *Azerberpa*’nın hazırladığı projeler doğrultusunda devam etmektedir.

Şah Abbas Mescidi’nin bulunduğu Şehir Meydanı’ndan güneydoğu yönüne ilerlendiğinde *Cavadxan Küçesi*’ne ulaşılmaktadır. Kentin ticaret aksını oluşturan bu caddede, farklı üslaplarda inşa edilmiş ticaret yapıları günümüzde de görülebilmektedir. Caddenin sonunda, 2013 yılında inşa edilmiş Mesheti Gencevi Merkezi yer almaktadır. Gezi programının ikinci toplantısı, Gence Kenti Medeniyet ve Turizm İdaresi heyetiyle birlikte, kentte faaliyet gösteren mimar, ressam ve heykeltıraşların katılımıyla Mehseti Gencevi Merkezi’nde

⁶ Yapı ile ilgili bilgiler *Azerberpa* heyetiyle yapılan toplantı sırasında elde edilmiştir.

Şekil 21. Sah Abbas Mescidi

gerçekleşmiştir. Heyetlerarası görüş alışverişi şeklinde geçen toplantı öncesinde, kültür merkezi dahilinde bulunan müze de ziyaret edilmiştir. Azerbaycan'ın ilk kadın şairlerinden olan ve 11. yüzyıl sonu ile 12. yüzyıl başlarında yaşamış olan Mehseti Gencevi'ye ithaf edilen müze, Gence ve Azerbaycan kültürü hakkında bilgiler sunmaktadır.

4. Türkiye – Azerbaycan İlişkilerini Yansıtan Yapı ve Mekânlar

Gezi programının son gününde, Gence'ye 70 km mesafede bulunan Yevlah kenti ziyaret edilmiştir. Yevlah, konumu itibarıyla Azerbaycan'ın merkezinde bir kavşak noktasıdır. Tarım arazileriyle çevrili olan kentte, aynı zamanda önemli kil yatakları mevcuttur ve bir tuğla fabrikası bulunmaktadır. Kent merkezinde yer alan Yevlah Cuma Mescidi, üslubuyla diğer yapılardan ayrılmaktadır. Osmanlı klasik dönemi camilerinden esinlenilerek tasarlanmış yapı, 1993-1996 yılları arasında Türkiye Diyanet Vakfı tarafından inşa edilmiştir (Şekil 22).

Başkent Bakü'deki yapı ve mekânlara bakılacak olursa; Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ilanının yolunu açan ve I. Dünya

Savaşı devam ettiği sırada 1918 yılında Bakü Harekâtı'nda şehit olan Osmanlı askerleri ve gönüllüler ile Karabağ Savaşı ve *Qara Yanvar* (Kara Ocak) şehitlerinin birlikte yattıkları "*Şehidler Xiyabanı*", Bakü İçerişehar'ın güneybatısındaki tepede yer almaktadır (Şekil 23). Şehitliğin hemen yanında ise Hilmi Şenalp tarafından projelendirilen Şehitler Mescidi bulunur. Yapı, Osmanlı klasik dönem camilerinden esinlenilerek tasarlanmıştır ve doksanlı yılların başında Türkiye Diyanet Vakfı tarafından inşa ettirilmiştir. 1918 Bakü Harekâtı'nda şehit düşen askerler anısına Azerbaycan'ın farklı kentlerinde şehitlikler inşa edilmiştir. Bunlardan biri de Merdekan'da bulunan Maştaga Şehitliği'dir. Birinci Dünya Savaşı'nda askeri hastaneye çevrilen bir ilkokulun bahçesinde bulunan şehitlik, hastanede hayatını kaybeden askerler için yapılmıştır. Mezarların başında bulunan ağaç ise yerel halk tarafından mezar yerlerinin kaybolmaması için dikilmiş, 1991 yılında şehitlik inşa edilirken, bölge sakinlerinin uyarıları üzerine bu ağaç referans alınmıştır (Şekil 24).

5. Genel Gözlemler ve Sonuç

Azerbaycan Teknik Gezi'sinde edinilen bilgiler ve yapılan

gözlemler çerçevesinde:

- Koruma alanında çalışan mimarlarla yapılan görüşmeler sonucunda taş ustalığının ustacırlık ilişkisiyle aktarıldığı öğrenilmiştir. Bugün üst düzeyde olan taş işçiliğinin gelecek yıllarda da aynı düzeyi koruması için, bu konudaki eğitimin sistematik hale getirilmesi faydalı olacaktır.

- Taş işçiliğinin üst düzeyde olmasının bir nedeni de doğal taş malzemenin, çağdaş yapılarda da çok yoğun bir şekilde kullanılması (Şekil 25) ve özgün motiflerin kaplama taşlarına işlenmesiyle, geleneksel taş oyma uygulamalarının devam ettirilebilmesidir.

- Azerbaycan genelinde kent dokusunda bütünlük sağlanmasına çok önem verildiği gözlemlenmektedir. Bunun sonucunda, başarılı kentsel tasarım öğeleri (tabelalar, işaretler vb.) ortaya çıkmıştır (Şekil 26). Ancak, bütünlük sağlamak için tüm yapılarda ve bahçe duvarlarında aynı malzemenin kullanılması (Bakü'de kireçtaşı, Gence'de tuğla) kent dokusu içerisinde tarihi yapıların algılanmasını güçleştirmektedir.

- Ülkemizde de bir dönem uygulanmış olan betonarme üzeri geleneksel malzeme kaplama tekniği, Azerbaycan'da da göze çarpmaktadır.

Şekil 22. Yevlah Cuma Mescidi

Şekil 23. "Şehidler Xiyabanı", Bakü

Şekil 24. Mastaga Sehitiği, Merdekan

Şekil 25. Çağdas yapılarda doğal taş kullanımı

Şekil 26. İcerişeher'de yönlendirme tabelaları

■ *Azərbayca* tarafından yapılan restorasyon çalışmalarında geleneksel mimarlık ve malzeme bilgisi kullanılmasına rağmen, bir koruma laboratuvarına duyulan ihtiyaç *Azərbayca* personeli tarafından da dile getirilmiştir.

■ Geleneksel yapım teknikleri ve malzemeleriyle ilgili bilgiler, usta-çırak ilişkisiyle günümüze kadar ulaşmış olsa da, bu konuda

Azərbayca'nın yaptığı bilimsel çalışmalar desteklenmeli ve artırılmalıdır.

■ Azerbaycan mimarlığında sıkça kullanılmış olan sırlı tuğla ve çini gibi malzemelerin Azerbaycan sınırları içinde de geleneksel yöntemlerle üretimini sağlayacak ve eğitim verebilecek tesislerin kurulması önem arz etmektedir.

Azerbaycan'a yapılan tek-

nik geziyle birlikte, ülkemiz ile Azerbaycan arasında yapılacak ortak çalışmalarda kültür varlıklarının korunması konusuna da yer verilmesi gereği anlaşılmıştır. Bu durum, görüşme yapılan heyetler tarafından da tasdik edilmiştir. Koruma alanında gelecekte yapılması muhtemel ortak çalışmalar her iki taraf için de çok yararlı olacaktır.

Azərbaycan Türkçesinde Kullanılan Bazı Mimari Terimlerin Türkçedeki Karşılıkları

arxeoloji qazıntı	arkeolojik kazı
bərpa	restorasyon
bəzək	bezeme
dəmir-beton	betonarme
əhəng	kireç
əhəng daşı	kireçtaşı
elm	bilim
fasad	cephe
gəc	kil ve alçı karışımıyla elde edilen bir tür sıva
günböz	kubbe
güzgü	ayna
kaşi	çini
kərpic	tuğla
kesik	kesit
konservasiya	konservasyon
landşaft	peyzaj
layihə	proje
mədəni irs	kültürel miras
məhlul	harç
ovdan	sarıç
polad	çelik
qala	kale

qeyri-maddi mədəni irs	somut olmayan kültürel miras
qoruq	sit
qüllə	kule
suvaq	sıva
şəbəkə	çivi veya herhangi bir yapıştırıcı kullanılmadan, şebeke şeklinde birleştirilen ahşap parçalarının arasına cam parçaları yerleştirilerek oluşturulan pencere
şəhərsalma	şehircilik
şəkil	resim, fotoğraf
şirli kərpic	sırlı tuğla
şüşə	cam
taxta	ahşap
tədqiqat	araştırma
təmir	onarım
tikinti	yapı, inşaat
yaşayış yeri	konut
YUNESKO-nun Ümumdünya Medeni İrs Siyahısı	UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi
YUNESKO-nun Mütəvəqqəti Namizəd Siyahısı	UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi

KAYNAKLAR

1. Akdoğan, Y., 1999, *Azərbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük*, Beşir Yayınları, İstanbul.
2. Babayeva, N., 2013, "Kuzey Azerbaycan'da Gelişen Mimari Ekoller", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 6, sayı 25, s. 70-78.
3. Giyasi, C., 2015, "Ortaçağ Azerbaycan Mimarisi", *İrs Sanat Dergisi*, sayı Mayıs 2015, s. 50-57.
4. Sayan, Y., 2016, "Azerbaycan'da Apşeron Savunma Yapıları", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sayı 16/1 Yaz, s. 43-64.
5. Url-1: Azerberpa Kültür Varlıkları Envanteri: <http://mes.mctgov.az/az/160/Medeniyyet-ve-tarixi-abidelerin-siyahisi> (Erişim Tarihi: Temmuz 2018).
6. Url-2: Tarih ve Medeniyet Abidelerinin Korunması Hakkında Azerbaycan Respublikası'nın Kanunu: <https://www.icherisheher.gov.az/qanunlar> (Erişim Tarihi: Mayıs 2018).
7. Url-3: UNESCO İnternet Sitesi - Azerbaycan Sayfası: <https://whc.unesco.org/en/statesparties/az> (Erişim Tarihi: Mayıs 2018).
8. Url-4: Daş Salname Müzesi Hakkında Bilgi: <https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/136/3961/Da%C5%9F-salnam%C9%99-muzeyi> (Erişim Tarihi: Mayıs 2018).
9. Url-5: Erginoğlu & Çalışlar Bakü Enerji Santrali: <http://www.ecarch.com/works/baku-enerji-santrali> (Erişim Tarihi: Mayıs 2018).
10. Url-6: Haydar Aliyev Merkezi İnternet Sitesi: <http://heydaraliyevcenter.az> (Erişim Tarihi: Mayıs 2018).
11. Url-7: Vüqar Resulzade, Şebeke Ustası - ABAD Merkezi: <http://abad.gov.az/az/85> (Erişim Tarihi: Mayıs 2018).
12. Url-8: Çetin Bayramoğlu, Kişisel Blog: <https://cetinbayramoglubaku.wordpress.com> (Erişim Tarihi: Mayıs 2018).
13. Url-9: Gence Kenti Nizami Belediyesi Tanıtım Broşürü: <http://nizami.bel.az/az/page/90/> (Erişim Tarihi: Mayıs 2018).
14. Url-10. Bakü Devlet Üniversitesi Elektronik Kütüphanesi: <http://elibrary.bsu.az/> (Erişim Tarihi: Temmuz 2018).

SYMPOSIUM ON RESTORATION AND CONSERVATION OF TRADITIONAL TIMBER STRUCTURES 6

ABSTRACT

Symposium on Restoration and Conservation of Traditional Timber Structures 6, held on 24th-25th April, 2018 in Conrad Bosphorus Hotel, Istanbul. During the symposium; 17 presentations in those five session were made and the audience participated were including the representators of public and restoration-conservation sector, academics, experts of wood working, timber industry, students and citizens. Also the practical studies carried out by the trainees of 2017 Training Programme on Restoration and Conservation of Traditional Timber Structures organized by KUDEB Timber Training Workshop were exhibited simultaneously.

Ahşap Yapılarda Koruma ve Onarım Sempozyumu 6*

► İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü Ahşap Eğitim Atölyesi tarafından düzenlenen Ahşap Yapılarda Koruma ve Onarım Sempozyumu 6, 24-25 Nisan 2018 tarihleri arasında, 18 uzman ve 430 dinleyicinin katılımıyla, dört oturumda Conrad Hotel Beşiktaş'ta gerçekleştirilmiştir. Sempozyumun açılış konuşması, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Varlıkları Daire Başkanı Hüseyin Tok tarafından yapılmıştır. Daire Başkanlığının yürüttüğü çalışmalar ve hedefler hakkında bilgiler veren Hüseyin Tok, kültür varlıklarının korunması ve gelecek nesillere aktarılması konularında üniversitelerle daha

İBB KUDEB tarafından gerçekleştirilen "Ahşap Yapılarda Koruma ve Onarım Sempozyumu 6" bildirileriyle katkı sağlayan ulusal ve uluslararası düzeyde 18 uzman ve 430 dinleyicinin katılımıyla, dört oturumda yapılmıştır.

çok işbirliği yapılması gerektiğini belirterek, çalışmaların verimli geçmesi dilekleri ile sempozyumu başlatmıştır.

"Dünyada Ahşap Sektörü ve Koruma Çabaları" başlıklı ilk oturumun başkanlığını yapan KUDEB Ahşap Eğitim Atölyesi Koordinatörü Orman Endüstri Yüksek Mühendisi Demet Sürücü, yaptığı konuşmada, Ahşap Eğitim Atölyesi'nin yürüttüğü eğitimler, onarımlar ve restorasyon çalışmaları hakkında bilgi vermiştir. İkinci konuşmacı; ICOMOS Uluslararası Ahşap Komitesi Genel Sekreteri Prof. Dr. Tina Wik; Aralık 2017'de Yeni Delhi'de toplanan ICOMOS Genel Kurulu'nda onaylanan, yeni adı ile "Ahşap Mimari Mirasın Korunması İçin İlkeler" konusunda bilgilerini paylaşmıştır. Wik, bu belgenin amacının; ahşap kültür mirasının

* Yazı: Demet Sürücü, KUDEB Ahşap Eğitim Atölyesi Koordinatörü, e-posta: demet.drivergmail.com (Fotoğraflar: KUDEB Arşivi).

ICOMOS Uluslararası Ahşap Komitesi Genel Sekreteri Prof. Dr. Tina Wik

Kizhi Açık Hava Müzesi, Kıdemli Araştırmacı Margarita Kisternaia

Mukogowa Üniversitesi'nden Prof. Dr. Shigeyuki Okazaki, KUDEB Ahşap Eğitim Atölyesi Koordinatörü Demet Sürücü, Prof. Dr. Tina Wik (soldan sağa)

Kizhi Açık Hava Müzesi Restorasyon Birimi Yöneticisi Tatina Nezvitskaia

kültürel önemine saygı göstererek, korunması ve konservasyonu için en geniş uluslararası çerçevede uygulanabilir temel ilke ve uygulamaları tanımlamak olduğunu belirterek, "Ahşap Mimari Mirasın Korunması İçin İlkeler"de yapılan değişikliğin amacının, kültürel değer taşıyan veya tarihi alanların bir parçası olan her tür ahşap bina ve yapının yanı sıra; geçici, hareketli ve evrilen yapıları da kapsama almak olduğunu altını çizmiştir. Tina Wik ayrıca, ahşap kullanımına ilişkin manevi değerlerin de bu esaslara dâhil edilmeye çalışıldığından bahsetmiş ve sunumunda İsveç'te geleneksel yöntemlerle onarılan yapılardan örnekler vermiştir. Wik, aynı zamanda, 1994'te İsveç İnşaat Kanunu'nda yapılan değişikliğin daha büyük ahşap yapıların yapılmasına olanak sağlandığını, tasarladığı ve uygulamasını yürüttüğü ahşap yapı çalışmaları üzerinden izleyicilere aktarmıştır.

Sempozyumun üçüncü konuşmacısı olan Mukogowa Üniversitesi'nden Prof. Dr. Shigeyuki Okazaki; "Japonya'daki

Geleneksel Ahşap Yapıların Konservasyonu ve Restorasyonu" başlıklı konuşmasında; geleneksel ve sofistike Japon ahşap yapı tasarımları ile geleneksel Japon ahşap yapılarının restorasyonu ve korunmasına yönelik beş yöntem üzerinde durmuştur. Öncelikle; Kyoto'daki "Kiomachiya" Konağı'nın restorasyonundan bahsetmiş, "Kiomachiya" evinde kullanılan *tatami-mat* ile birçok geleneksel sürme kapının standart üretim olması sebebiyle, oda açıklıklarının boyutlarının da standardize edildiğini örneklerle anlatmıştır. Ahşap yapıların geleneksel bir prefabrikasyon sisteminde inşa edilmesinin yararları; inşaat süresinin azaltılması, parçaların tekrar tekrar kullanılmasına olanak sağlaması ve değiştirilebilmesi şeklinde sıralanmıştır. Sunumunda ayrıca; Kyoto'daki Daigo-ji Tapınağı'nın beş katlı pagodasının köşe çerçevesinin bir replikasının mimarlık öğrencileri tarafından sökülmesi ve montajını anlatan bir video gösterilmiştir.

"Restorasyon, Konservasyon Onarım Uygulamaları ve Sorunlar" başlıklı ikinci oturumun ilk konuş-

macısı olan Rusya, Kizhi Açık Hava Müzesi'nden Kıdemli Araştırmacı Margarita Kisternaia, "Rusya, Kizhi Açık Hava Müzesi'ndeki Tarihi Ahşap Yapıların Korunması" konulu sunumunda; 1966 yılında kurulan müzede bulunan 80 ahşap mimari eserden bahsetmiş; müzede bulunan yapıların genelde sarıçam *Pinus sylvestris L.* tomruklarından yapılan ve el testereleri ile şekillendirilen yapılar olduğunu söylemiştir. Çatıların genellikle ladin, *Picea abies L.*, soğan kubbelerin ise titrek kavak *Populus tremula L.* kiremitler ile kaplandığını belirtmiş ve diğer ahşap elemanlar hakkında da ayrıntılı bilgiler vermiştir. Sempozyuma Rusya'dan katılan diğer bir konuşmacı, Kizhi Açık Hava Müzesi Restorasyon Birimi Yöneticisi; Tatina Nezvitskaia, "UNESCO'nun Dünya Miras Alanı 'Kizhi Pogost' ta Bulunan Başkalaşım Kilisesi'nin Korunması" başlıklı sunumunda; özellikle Rusya Federasyonu'nda yaşayanlar için kıymetli bir kültür mirası olan, karmaşık bir üsluba sahip kilise hakkında şu bilgileri vermiştir: "Geçişli dörtgenler ile birbiri

Doç. Dr. Zeynep Eres, Mimar Utku Yücel, Prof. Dr. Tina Wik, Mimar Derya Yıldız Kaya (soldan sağa)

üzerine yerleştirilmiş üç sekiz yüzlü cepheye sahip kilisede, 1980 yılında acilen koruma müdahalesi yapılması kararı alınmıştır. Yapılan birçok çalışma sonucunda, yapıda otantik malzemelerin korunma oranı % 50 olarak öngörüldükçe, % 70 olarak gerçekleşmiş, aynı zamanda kilisenin formu ve bütünlüğü korunmuştur". Vakıflar Genel Müdürlüğünden Mimar Utku Yücel ise, "Nusretiye Camisi'ndeki Ahşap Elemanların Restorasyonu" başlıklı sunumunda; 2012-2017 arasında VGM İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyon çalışmasını detayları ile anlatmıştır. Çalışmada; yapı genelinde pencere doğramaları haricindeki tüm ahşap elemanların (kapılar, kapaklar, içlikler, kasa ve pervazlar) özgün olduğu tespit edilmiştir. Yücel, özellikle Hünkâr Kasrı Başodası'nda yer alan marküteri dolap, ahşap oyma elemanlar ile Hünkâr mahfeli separatöründe bulunan ahşap kakma tekniğiyle yapılmış filetoların korunduğunu söylemiştir. Utku Yücel, Nusretiye Camii'nde yapılan kapsamlı restorasyon ve konservasyon çalışmaları ile kültür varlığımızın geleceğe güvenle ulaştırılmasının hedeflendiğini belirtmiştir.

Aynı oturumda yer alan Doç. Dr. Zeynep Eres, "Kırklareli Dağ

Köyleri Geleneksel Ahşap Mirası ve Sürdürülebilirlik Üzerine Gözlemler" başlıklı bildirisinde, bölgede ilk bakışta kârgir mimari egemen gibi görülse de, aslında ahşap malzeme kullanımının çok daha baskın olduğundan ve tümüyle ahşap olan yapıların yanı sıra kârgir yapıların da bazı beden duvarları ile tüm iç duvarların ahşaptan yapıldığını belirterek, ahşap malzeme kullanılan yapı örneklerini göstermiştir. Eres, konuşmasında şunları söylemiştir: "Ahşap karkas sistemin büyük bir çeşitlenmesi vardır. Özellikle "dalörgü" olarak anılan ince ahşap dalların bir sepet gibi örülüp çamurla svandığı duvar tekniği yoğun olarak kullanılmıştır. Bunun yanı sıra yerel ahşap geleneklerle ilgili literatüre henüz pek girmemiş olan çok farklı dalörgü tipleri de alan çalışmalarında belgelenmiştir. Altmış yedi köyde gerçekleştirilen mimari belgeleme çalışmaları ile bölgenin tüm farklı ahşap yapı sistemleri saptanmaya çalışılmıştır. 1997'den günümüze kadar zaman zaman kesintilerle de olsa süren çalışmalarda, özellikle 20 yıl önce belgelenen ahşap yapıların tekrar tekrar izlenmesi ile alandaki söz konusu mimari koruma sorunları da saptanabilmektedir. Bunun yanı sıra Kırklareli merkezinde yer alan Aşağı Pınar kazı alanında kurulmakta olan açık hava müzesinde

bulunan ahşap yapıların bakım ve onarım süreçleri de, bölgedeki geleneksel yapıların sürdürülebilirliği üzerine önemli bir bilgi birikimi sağlamıştır." Sunumda kısaca; Istranca dağlık bölgesinde bulunan geleneksel ahşap yapılar, ahşap yapı sistemi ve plan özellikleri tanıtılmış, ardından karşılaşılan koruma sorunları ve bu mimari geleneği sürdürme olasılıkları tartışılmıştır.

İkinci oturumun son konuşmacısı olan Vakıflar Genel Müdürlüğünden Mimar Derya Yıldız Kaya; Karabük- Safranbolu dağ köylerinden Konarı Köyü'ndeki evlerin; yapım tekniği ve mimari özellikleriyle Batı Karadeniz mimarisinin tipik bir örneği olduğunu belirtmiş; özgün mimari değerlerin korunmuşluk durumlarının tespiti ve alandaki koruma sorunlarını özetlediği, "Safranbolu Konarı Köyü Geleneksel Konut Mimarisini ve Koruma Sorunları" başlıklı bildirisini paylaşmıştır.

Ahşap Yapılarda Koruma ve Onarım Sempozyumu 6'nın ikinci günü, oturum başkanlığını Mimar Yakup Demirhan'ın yaptığı "Dünyadan Örneklerle Modern Ahşap Yapılar Oturumu" ile başlamıştır. İngiltere'nin saygın ve başarılı mimarlık ofislerinden Marks Barfield Mimarlık Ofisi Direktörü Mimar Gemma Collins "Cambridge Camii

Marks Barfield Mimarlık Ofisi Direktörü Mimar Gemma Collins

Mühendis Jephtha Schaffner

İnşaat Yüksek Mühendisi Süleyman Tuna ve İnşaat Yüksek Mühendisi M. Burak Karakuş (solda)
Ulusal Ahşap Birliği Yönetim Kurulu Üyesi Mehmet Akif Asmaz (sağda)

ve Diğer Ahşap Projeleri” başlıklı sunumunda, Britanya’da yaşayan Müslüman nüfusun, her on beş yılda bir iki katına çıkmasıyla ibadet yerlerinin yetersizliğinin yoğun olarak hissedilmeye başlandığını belirterek; tam anlamıyla sürdürülebilir, sosyal, mimari açıdan bulunduğu yerle bütünleşen ve o yerin kurallarına riayet eden 1000 kişi kapasiteli bir cami yapılması için yaratıcı ve yenilikçi fikirlerin ortaya konmasının istendiği yarışmada; projede oluşturulan, “*ağaçlıklar arasındaki alanıyla sakin bir vahayı andıran cami konseptiyle*” yarışmayı kazandıklarını belirterek proje hakkında detaylı görseller paylaşmıştır. Collins ayrıca şunları söylemiştir: “*Cambridge Camii’nin tanımlayıcı özelliği ahşap yapısından ileri geliyor, çünkü ahşap sütunlar ya da “ağaçlar”, yakınlardaki Cambridge King’s College Şapeli’nde öne çıkan; İngiliz gotik yelpaze tonozunu andıran, birbirinin içine geçmiş, sekiz köşeli,*

çapraz bir tonoz strüktür kullanılarak yapılmaktadır”. Collins, “*Yapı; sürdürülebilir, güvenli ve bulunduğu yere saygılı bir ahşap strüktür olarak günümüz ahşap yapılarına önemli bir örnek olacaktır.*” diye konuşmasını sonlandırmış ve sözü, yapının inşasını yürüten Mühendis Jephtha Schaffner’e bırakmıştır. Schaffner, “*Duyulara Hitap Eden Ahşap Yapı Cambridge Camisi: Gerçek Bir Buluşma Noktası*” adlı sunumunda lamine ahşap ve eğrisel lamine ahşabın kullanıldığı uygulama sürecini dinleyicilerle paylaşmış, yapının 9 m yüksekliğindeki kubbesinin üretimi ve montajı en dikkat çekici öge olarak değerlendirilmiştir.

İnşaat Yüksek Mühendisi Süleyman Tuna ve İnşaat Yüksek Mühendisi M. Burak Karakuş; “*Güncel ve Sadeleştirilmiş Bir Cami Tasarımında Ahşap Mühendisliği*” başlıklı sunumlarında; İstanbul’un önemli merkezlerinden birine inşa edilmesi planlanan, ahşap, çelik,

betonarme ve cam malzemelerin birlikte kullanıldığı cami hakkında detaylı bilgi vermişlerdir. Ana taşıyıcı sistemi lamine ahşap, dış cephe ve kubbesi ise yapısal çelik ve cam olarak tasarlanan ve Eurocode 5 şartnamesine uyumlu olan yapı; moment çerçeveleri ve ahşap deprem duvarlarının birlikte kullanıldığı, karma taşıyıcı sisteme sahiptir. Minarelerde ise betonarme, çelik ve ahşabın birlikte kullanıldığı kompozit bir sistem oluşturulmuştur.

Bu oturumun diğer konuşmacısı; Ulusal Ahşap Birliği Yönetim Kurulu Üyesi Mehmet Akif Asmaz; “*Betonarme Bir Gökdelenin İçine Yapısal Çapraz Lamine Ahşaptan (CLT) Dört Adet Dupleks Daire İnşa Etmek*” başlıklı sunumunda; zeminden 77 m yükseklikte, 15. kat seviyesinde, çapraz lamine ahşap kullanarak dört adet iki katlı dairenin inşaatının altı haftada tamamlandığını anlatmıştır. Asmaz, projede; 30 tona yakın yapısal ahşap kullanıldığını,

Dr. Mimara Francesca Braccaccio;

Prof. Dr. Ayşil Yavuz

yapının, iş güvenliği tedbirleri ön planda tutularak ve diğer dairelerin sakinlerinin yaşamını olumsuz etkilemeden, kısa sürede inşa edildiğini de belirtmiştir.

Oturumun bir sonraki konuşmacısı Dr. Mimara Francesca Braccaccio; “*Modern Yapılarda Ahşap: Kullanmak ve Yeniden Kullanmak*” başlıklı sunumunda; geçmişteki ahşap yapıların, gelecek mimari tasarımların prototipleri olarak kullanıldığını örneklerle anlatmıştır. Braccaccio, “*Günümüzde, hem malzemenin kullanımını ve kültürel mirası yeniden canlandırmak hem de modern mimari alanlara şekil vermek için, çağdaş mimarlar ve konservatörler bu eski malzemeyi geri kazandırarak, yeniden kullanarak veya modern teknolojiler aracılığıyla ve yeni yapılarda geleneksel inşaat yöntemleri ve tipolojilerini kullanarak, mimaride kereste ile çalışmanın yollarını aramaktadırlar...*” diyerek sunumunu tamamlamıştır.

Sempozyumun ikinci gününde, “*Restorasyon, Konservasyon Onarım Uygulamaları ve Sorunlar*” başlıklı son oturumda, ana tema, yeniden restorasyon, konservasyon ve onarım uygulamaları ve sorunları olarak tespit edilmiştir. Prof. Dr. Ayşil Yavuz, “*Anadolu’nun Çatki Yapılarında Dolgu / Duvar Türleri*” başlıklı sunumunda oldukça önemli bir yanlış anlaşılmayı düzeltmiştir. “*Bu alanda yapılan araştırmaların çoğunda duvar ile dolgu eşanlamlı gibi yorumlanıyor ve dolgu türleri araştırı-*

Mimar Adil Mete Badur

lıyor, oysa duvarlar yalnız dolgu ile oluşmaz. Dolgu olarak tanımladığımız dikey öge çok az örnekte tek bir tabakadır. Genelde duvar birçok dikey tabakadan oluşur. Bu tabakaların sayısı 1-7 arasında değişir. Dolguyu tam olarak anlayabilmek için bu tabakaların varlığı ve katmanlarının da tanımlanması gerekir” diyerek; çatki yapı sisteminde kullanılan dolgu/duvar katmanları ve türlerini Anadolu’nun farklı yerlerinden seçilmiş örnekler üzerinden tartışmaya açmıştır.

Mimar Adil Mete Badur; “*Ahmet Ratip Paşa Köşkü/ Çamlıca Kız Lisesi Yapım Sistemi ve Restorasyon Yöntemleri*” başlıklı sunumunda, yapının restorasyonunda ortaya çıkan özgün konstrüksiyon ve yapısal ayrıntıların belgelenmesi ve uygulanan koruma yöntemlerine

Mimar Mustafa İskender

dair bilgiler paylaşmıştır. Yapının taşıyıcı sisteminde ve yapısal elemanlarında ortaya çıkan özgün, yenilenmiş ve eklenmiş bölümlerin detay rölevaleri ve fotoğrafları izleyicilerle paylaşılmıştır. Oturumun bir sonraki konuşmacısı Mimar Mustafa İskender, “*Tunuslu Hayreddin Paşa Konağı Rekonstrüksiyonu*” başlıklı sunumunda; Sultanahmet Arastası’nın doğu çıkışında; Mülkiye Baytar Mektebi-İ Âli’si, yani veterinerlik okulu olarak da kullanılmış, arkeolojik açıdan oldukça zengin bir alanda yer alan yapının, 1920 yılında geçirdiği yangında önemli derecede tahrip olduğu ve günümüze ulaşamadığı bilgisini aktarmıştır. Konağın araştırma çalışmasında, yapının orijinal temel kalıntısına ulaşılmış, bu kalıntılar özgün taşları ile bütünlenmiştir.

İskender, yapının yeniden inşasında 12 metreye varan açıklıklar ve 4 metreyi aşan kat yükseklikleri nedeniyle tutkallı lamine ahşap strüktür elemanları kullanıldığını belirterek, yapının güncel konfor taleplerini karşılayan bir kamu binası olarak hizmet vermeye başladığını söylemiştir.

Sempozyumun son konuşmacısı olan Mimar Tolga İlhan, “Geleneksel Arhavi Evlerinin Yapım Teknikleri” başlıklı sunumunda; Arhavi’nin geleneksel ahşap evlerinin malzeme kullanımları ile yapısal sistemler ve mekânsal organizasyonlar açısından yapım tekniklerini ele almıştır. Bu amaçla, bölgenin mimari özellikleri ve varyasyonlarını kapsayan on bir evin analizinin yapıldığını; arazi çalışmalarında fotoğraflar, mimari eskizler vd. elde edildiğini

Mimar
Tolga İlhan

söylemiştir. Buradan elde edilen veriler ve bilgiler; çizimler, grafikler ve sistematik değerlendirmeler oluşturmak için kullanılmıştır. Bu veriler, daha geniş bağlamdaki literatür çalışmaları ile birleştirilerek, yerel mimaride kullanılan yapım teknikleri hakkında tanımlayıcı bilgiler elde edilmiştir. İlhan, kullanılan tekniklerin ve biçimle-

rin ve bunların birinden diğerine geçişlerindeki ilişkilerin sıklığı ve yaygınlığına göre gruplar oluşturduğunu belirtmiştir.

Böylece; yurtiçi ve yurtdışı ilgili akademisyen ve uzmanların ilginç konu ve başarılı sunumlarıyla gerçekleşen etkinlik, bir sonraki yılda buluşma dilekleriyle son bulmuştur.

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
KÜLTÜR VARLIKLARI DAİRE BAŞKANLIĞI
KORUMA UYGULAMA VE DENETİM MÜDÜRLÜĞÜ

20-21
2018
KASIM
NOVEMBER

KÂRGİR YAPILARDA KORUMA VE ONARIM SEMİNERİ X

10TH SEMINAR ON
RESTORATION AND
CONSERVATION OF
MASONRY
STRUCTURES

Yer: CONRAD ISTANBUL BOSPHORUS HOTEL BEŞİKTAŞ Saat: 09:30-17.00
İrtibat/Info: 0212 455 37 47-48 Bilgi ve Online Kayıt: www.ibb.gov.tr/kudeb

RESTORASYON KONSERVASYON ÇALIŞMALARI DERGİSİ YAZIM KILAVUZU

İçerik: Dergiye özgün yazı, derleme, proje tanıtımı, yarışma tanıtımı, yayın tanıtımı, çeviri yazı gibi alanlarda ve daha önce yayımlanmamış olmak koşuluyla metin ve o metinle ilişkili görsel malzeme katkısında bulunulabilir.

Yazı Boyutu: Dergiye sunulacak yazılar, standart yazı sayfası (yak. 2000-2500 karakter) ile 15-20 sayfayı aşmamalıdır. Bu metin uzunluğu, konu ve içerik özellikleri dikkate alınarak arttırılabilir. Dipnotlar bu yazı hacim sınırlamasına dahildir.

Metin Yazım Özellikleri: Metin, Microsoft Word programıyla yazılmalıdır. Kullanılacak punto boyutu 12'dir. Yazım karakteri olarak "Times New Roman" kullanılmalıdır. Paragraf ayrımları programın "önce-sonra aralık bırakma" özelliği kullanılarak değil, paragraflar arasında bir satır boşluk bırakılarak yapılmalıdır. Metin e-posta ile ya da CD olarak yollanabilir. Fotoğraf, harita, çizim vb. görsel malzeme sayısının 25'i aşmamasına dikkat edilmelidir. Bu sayı, konu ve içerik özellikleri dikkate alınarak değiştirilebilir. Yayımlanmak üzere gönderilen görsel malzeme, iki koşulu da sağlamalıdır: Görsel, metindeki yerini belirtmek üzere, metnin içine yerleştirilmelidir. Görseller; şekil (Fotoğraf, harita, plan, vd.) ya da tablo olarak verilmeli ve görseli tanımlayıcı not eklenmiş olmalıdır.

Görsel Malzeme: Görseller, orijinal hallerinin bulunduğu bir klasör ile ayrıca gönderilmelidir. Siyah-beyaz ve renkli opak fotoğraf, dia, bilgisayar çıktısı gibi farklı ortamlarda görsel yollanabilir. Görsel boyutu A3 formatını aşmamalıdır. Görsellerin dijital imaj dosyası olarak JPG, TIFF, PSD gibi formatlarda da sunulabilir. Mimari çizimler AUTOCAD programıyla değil, kağıt çıktısı olarak veya PDF, JPG, TIFF vb. formatlarında gönderilmelidir. Tablo-grafik gibi görseller, hazırlandıkları orijinal program dosyası olarak gönderilmelidir (Excel dosyası gibi). Tüm dijital görsellerde çözünürlük 300 DPI'dan düşük olmamalıdır.

Kaynak gösterme: Metin içinde kaynak gösterme:

■ Metnin içindeki kaynak göndermeleri, parantezli sistemle yapılır: (Yazar/ yazarların soyadı, yayın yılı). Aynı parantez ile birden fazla kaynağa referans verilecekse, aralarına noktalı virgül konmalıdır.

Örnek: Batur, 1994; Borrelli ve Urland, 1999; Caneva vd., 1998.

■ Bu sistem kullanıldığında, metnin sonunda bir kaynakçada, eserin tam künyesi yer almalıdır. Bir kaynaktan birebir alıntı yapılacaksa metnin alıntı olan bölümü: "turnak içinde ve italik olarak" yazılmalı, kaynağı dipnot ile belirtilmelidir.

Alfabetik olarak sıralanmış kaynakçanın yazım şekli şu şekilde olmalıdır:

Kitaplar için: Yazar(lar) soyadı, yazar(lar) adının ilk harfi, basım tarihi, kitap adı (italik), yayınevi/ kurum/ basımevi adı, basım yeri.

Örnek: Bayramgil, O., 1959, *Petrografi*, İÜ yayını, İstanbul.

Borrelli, E., Urland, A., 1999, *ARC Laboratory Handbook*, ICCROM, Roma.

Yayına Hazırlayan (Editör) adı verilecekse: Yayına hazırlayan kişi(lerin) soyadı, ad(lar)ının ilk harfi, (yay. haz.), basım tarihi, kitap adı (italik), yayınevi/ kurum/ basımevi adı, basım yeri.

Örnek: Larsen, K. E. (yay. haz.), 1995, *Proceedings: Nara Conference on Authenticity, Japan 1994*, UNESCO, ICOMOS, ICCROM, Japan, Tapir, Norway.

Makale/ Bildiriler için: Yazar(lar) soyadı, yazar(lar) adının ilk harfi, basım tarihi, makalenin başlığı (çift turnak içinde), makalenin bulunduğu kitap/ dergi/ sempozyumun adı (italik), sayı/ cilt no, yayınevi/ kurum/ basımevi adı, basım yeri, sayfa numarası/ aralığı.

Örnek: Güleç, A., 1986, "Ayasofya Müzesi Eski Aşevi Kapılarında Koruma Uygulaması", *İnşaat Dergisi*, Haziran, İstanbul, s. 44-48.

Böke, H., Akkurt, S., İpekoğlu, B., 2004, "Tarihi Yapılarda Kullanılan Horasan Harcı ve Sıvalarının Özellikleri", *Yapı*, sayı 269, YEM yayını, İstanbul, s. 90-95.

Konferans, Sempozyum, vd. için: Yayına hazırlayan kişi(ler)'in soyadı, ad(lar)ının ilk harfi, basım tarihi, bildirinin adı (çift turnak içinde), sempozyum, konferans vd. başlığı (italik), eğer basılmış eserse; sayı/ cilt no, yayınevi/ kurum/ basımevi adı, basım yeri, sayfa numarası/ aralığı.

Örnek: Phillipson A. J., 2008, "Müzeler ve Miras Binaları", *Geçmişten Geleceğe Türkiye'de Müzecilik Sempozyumu I, 21-22 Mayıs 2007 Ankara*, s. 102-108.

■ Dipnot kullanımı tercih ediliyorsa, dipnotlar sayfa altında yer almalıdır. Programın otomatik dipnot verme özelliği kullanılmamalı, dipnotlar ana metinle aynı yazı karakterinde, 10 punto boyutunda yazılmalıdır. Metnin içinde dipnot göndermeleri sıra numarası verilerek yapılmalıdır. Dipnotlarda kaynağın yazım şekli 1. maddede belirtildiği gibidir; ancak ilk önce yazar(lar) adının ilk harfi, yazar(lar) soyadı şeklinde yazılmalıdır. Farklı dipnotlarda aynı yazarın eserinden farklı sayfalara gönderme yapılacaksa; ikinci dipnot: Yazar(lar) adı (ilk harfi.) soyadı, a.g.e., sayfa no. şeklinde yazılmalıdır.

Aynı esere art arda iki dipnotta gönderme yapılması durumunda, ikinci dipnotta: Yazarın soyadı, a.g.e., sayfa no. ifadesi yeterlidir. Aynı yazarın farklı iki ya da daha çok eseri varsa, ilk dipnotta kaynak eserin tam künyesi verilmeli, art arda gelen dipnot değilse, kaynak eserin adı, sayfa no. her defasında kısaca belirtilmelidir.

URL verilecekse: URL linki italik olarak yazılmalı ve erişim tarihi parantez içinde belirtilmelidir.

Özet: Dergide İngilizce özetlere de yer verildiğinden, makaleler İngilizceye çevrilmiş özetleri ile birlikte gönderilmelidir. Özetler, makalenin tam adını içermeli; metnin anlaşılabilirliği için çok gerekli olmadığı takdirde, başlık hariç 350 kelimeyi aşmamalıdır. Özet, sayfa sınırlamasına dahil değildir.

* Makalenin yazar ya da yazarlarının varsa akademik unvanı, geçerli e-posta adresi ve bağlı olduğu kurum, kuruluş, üniversite ya da enstitünün adı belirtilmelidir.

İletişim Bilgileri: Editörler: Nimet Alkan (212) 455 37 53; e-posta: nimetalkan@gmail.com

R. Filiz Atay (212) 455 37 45; e-posta: atayfiliz@gmail.com